

T.C.
HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İMÂM MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİ
BAĞLAMINDA NİSÂ SÛRESİ 26-27-28. ÂYETLERE GÖRE İRÂDE
HÜRRİYETİ

Gülfer DAYI

Danışman
Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK

HAKKARİ
2022

T.C.
HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
HAKKARİ

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Gülfer Dayı** tarafından hazırlanan **İmâm Mâtürîdi'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân Adlı Eseri Bağlamında Nisâ Sûresi 26-27-28. Âyetlere Göre İrâde Hürriyeti** başlıklı tez, 18/08/2022 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan: Prof. Dr. Yakup Çiçek	Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Zekerya Sarıbulak	Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Karadağ	İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun Sayılı kararıyla tarihinde onaylanmıştır.

Prof. Dr. Can YILMAZ

Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve neticelerin, bilimsel metotların yürütülen gerçek deney ve analiz çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada tarafıma ait olmayan tüm veri, düşünce, netice ve bilgilere bilimsel etik kaideleri gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek açıkladığımı beyan ederim.

18/08/2022

Gülfer DAYI

ÖZET

İMÂM MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİ BAĞLAMINDA NİSÂ SÛRESİ 26-27-28. ÂYETLERE GÖRE İRÂDE HÜRRİYETİ

Gülfer DAYI
Yüksek Lisans Tezi
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Tez Danışmanı
Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK
2022, 78 s.

İrâde hürriyeti eski din ve kadim felsefelerde tartışılan çok önemli bir konudur. Aynı şekilde İslâm'da da tartışılmış ve konu etrafında birçok görüş ortaya çıkmıştır. Bu tezimizde İmâm Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eseri bağlamında Nisâ Sûresi 26-27-28. âyetlerine göre irâde hürriyeti konusundaki görüşleri araştırma konusu yapılmıştır. Çalışmada öncelikle İmâm Mâtürîdî'nin hayatı ve eserlerine kısaca değinildi. İlgili âyetlerin açıklamasına geçilmeden önce araştırmanın ana konusunu teşkil eden irâde kavramıyla ilgili bilgiler verildi. Akabinde irâde kavramıyla bağlantılı olan Kader, Kaza, İlim, Kudret, Fiiller, Kesb, Rızık ve Ecel kavramları kısaca açıklandı. Söz konusu ön bilgilerde İslam düşünce ekollerinin konuya yaklaşımları kısaca zikredildi.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise Nisâ sûresinin ilgili ayetleri farklı tefsir kaynaklarından araştırılarak müfessirlerin konuya yaklaşımı ele alınmıştır. Daha sonra İmam Mâtürîdî'nin ilgili ayetlere ve mezkûr ayetler bağlamında irade konusuna yaklaşımı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İrâde, Hürriyet, Mâtürîdî, Mezhep, Görüş.

ABSTRACT

FREEDOM OF WILL ACCORDING TO 26th, 27th, AND 28th VERSES OF SURAH AL-NISA IN THE CONTEXT OF İMÂM MÂTÜRÎDÎ'S WORK TE'VÎLATÜ'L-KUR'ÂN

Gülfer DAYI

Master Thesis

The Department Of Basic Islamic Sciences

Supervisor

Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK

2022, 78 p.

Freedom of will is a very significant issue discussed in ancient religions and philosophies. This topic is also discussed in İslâm and many different opinions have emerged over the years. In this thesis, I studied İmam Mâtürîdî's opinions concerning freedom of will by examining his work Te'vîlatü'l-Kur'ân and 26th, 27th, and 28th verses of Surah al-Nisa. At the first hand, I briefly mentioned the life and works of İmam Mâtürîdî. Before it comes to our main topic, I described the concept of will as focal point of our study. Later, I defined the concepts of kader, kaza, kudret, fiiller, kesb, rızık, and ecel. I categorized and defined the variety of will in terms of its perpetrators. Thereafter, I defined the will according to sunni and other sects.

In the second chapter, I made a definition of Surah al-Nisa and a content analysis of this Surah and examined the reason for its revelation. I mentioned the opinions of some of first and last classical glossators concerning Surah al-Nisa. Finally, İmâm Mâtürîdî's opinions about Surah al-Nisa were studied by examining his work Te'vîlatü'l-Qur'ân.

Keywords: Tafsir, Will, Freedom, Mâtürîdî, Sect, Opinion.

ÖNSÖZ

İrâde hürriyeti eski felsefe ve dinlerde olduğu gibi İslâm dininde de tartışılmış önemli bir konudur. İrâde konusu kaza ve kader konularının da kapsamında olduğu için çeşitli mezheplerin ortaya çıkmasında da etkili olduğu söylenebilir. Kaza ve kaderi reddeden ve kabul eden mezhepler açısından mezheplerin kendi yaklaşımları doğrultusunda yön ve yorum bulmuştur. Örneğin Mâtürîdîlik Ehl-i Sünnet'in bir kolu olarak cüz'î irade formülasyonunu geliştirmiştir. İslâm düşüncesinde öncül bir yeri bulunan Mâtürîdî, İslâm coğrafyasının fikir hareketlerinin yoğun yaşandığı Mâverâünnehir'de yaşamıştır. O dönemdeki İslâm dışı ve İslâmî bütün düşünce akımlarıyla karşılaşmış ve felsefi-dini yaklaşımlara muttali olmuştur. Bu doğrultuda Mâtürîdî, geniş eksenli görüşler çemberinde kendisini yetiştirmiştir. İtikadi alanı, salt tartışmalar bağlamında değerlendirmeyerek, felsefi, psikolojik, sosyolojik ve eğitim boyutlarıyla İslâmî düşünceyi çalışmalarında işlemiştir. Yaradan-insan ilişkisi ile insanın var oluş biçimini Kur'ân, akıl ve sahih hadisler doğrultusunda ele almak sûretiyle, İslâm düşüncesinde çığır açmış ve mevcut olguları, insan özgürlüğü ve bireyin irâde hürriyeti ekseninde değerlendirerek, insan davranışlarını felsefi ve psikolojik tahliller doğrultusunda yaklaşımlar sergilemiştir. Bu çalışmada öncelikle irâde konusu mezheplerin bu konudaki görüşleri çerçevesinde ele alınmış ve Nisâ Sûresi 26-27-28. Âyetler bağlamında İmâm Mâtürîdî'nin irâde konusuna yaklaşımı mütalaa edilmiştir. Araştırma iki bölümden müteşekkildir. İrâde konusunun tanımı ve irâde ile bağlantılı kavramların açıklanması, faili açısından irâde çeşitleri, mezheplere göre irâde, irâdenin dini ve siyasi nedenleri gibi konular birinci bölümde; Nisâ Sûresinin 26-27-28. âyetleri bağlamında irâde hürriyetine müfessirlerin yaklaşımı İmâm Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eseri bağlamında ortaya koyduğu görüşleri ikinci bölümde ele alınmıştır.

Çalışmamda emeği geçen ve engin ilminden istifade ettiğim kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Yakup Çiçek başta olmak üzere, Dr. Öğretim Üyesi Zekerya Sarıbulak, Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Aktaş ve Dr. Öğretim Üyesi Özcan Oğur hocalarıma ve emeği geçen herkese hürmet ve şükranlarımı sunarım.

Gülfer DAYI

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
2. LİTERATÜR TARAMASI	2
3. MATERYAL VE YÖNTEM	3
3.1. İslâm’da İrâde.....	3
3.2. İrâdenin Lügat ve İstılah Anlamı.....	8
3.3. İrâde Konusunun Ortaya Çıkışı.....	10
3.4. Dini Nedenler	11
3.5. Siyasi Nedenler	12
3.6 İrâde ile İlgili Kavramlar.....	13
3.6.1. Kader	13
3.6.2. Kazâ.....	15
3.6.3. İlim	16
3.6.4. Kudret.....	18
3.6.5. Fiiller	20
3.6.6. Kesb	23
3.6.7. Rızık.....	25
3.6.8. Ecel.....	26
4. VERİ ANALİZİ VE BULGULAR	29

4.1. Faili Açısından İrâde Çeşitleri.....	30
4.1.1. Allah'ın İrâdesi.....	29
4.1.2. Kulun İrâdesi.....	31
4.1.3. Mezheplerin İrâdeye YaklaşımıI	34
4.1.3.1. Eş'arî'ye göre irâde	34
4.1.3.2. Maturîdî'ye Göre İrâde	35
4.1.3.3. Diğer mezheplere göre irâde	36
4.2. İmâm Mâturîdî'ye Göre Nisâ 4/26-27-28. Âyetlerinde İrâde Hürriyeti (<i>Te'vîlâtü'l-Kur'ân</i> Örneğinde).....	40
4.2.1. İmâm Mâturîdî	40
4.2.1.1. Hayatı	40
4.2.1.2. İlmî Şahsiyeti	42
4.2.1.3. Eserleri	44
4.2.1.4. Nisâ Sûresi	46
4.2.1.5. Nisâ Sûresinin Muhtevası	46
4.2.1.6. Nisâ 4/26-27-28. Âyetlerine Göre İrâde Hürriyeti.....	51
5.SONUÇ	70
KAYNAKÇA	72
ÖZGEÇMİŞ	78

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: bin (oğlu)
bk.	: bakımız
bs.	: basım
c.c.	: celle celâlühü
dip.	: dipnot
H	: hicri
Hz.	: hazreti
md.	: madde
m.ö.	: Milattan Önce
öl.	: ölüm tarihi
s.a.v.	: sallâllahü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik eden
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: yayınları
yy.	: yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

İrâde konusu çok eski dönemlerden itibaren tartışılan bir konu olmuştur. Hem dinler hem de felsefeler ilgili konuyla ilgilenmiştir. İrâde konusu Müslümanlar tarafından da tartışılmış ve konu etrafında farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de ve bu bağlamda Nîsa 4/26-27-28. âyetlerinde mezkûr bağlamda ele alınıp yorumlanmıştır. Ayrıca bu konu kaza ve kader meselesiyle de yakından alakalı olduğu için birçok mezhebin teşekkül etmesinde etkili olmuştur. Kaza ve kaderin, tamamen kişinin özgür irâdesiyle işlediği fiillerinin sonucunda oluştuğunu iddia eden Kaderîyye/Mu'tezîle mezhebinin irâde konusuna bakışı bu paralelde geliştiği gibi kişinin cüz'i iradesini bile reddeden Cebriyye mezhebinin yaklaşımı aksi yönde cereyan etmiştir. Bir başka ifadeyle insan iradesine adeta kaderini çizme yetkisi veren Mutezile ile insan iradesine hiçbir manevra alanı bırakmayan Cebriyye aynı konudaki tartışmaların farklı yansımalarıdır.

Ayrıca kaza ve kaderi kabul edip kişiye cüz'i ihtiyar/kesb fiilini nispet eden sünnî mezhepler de aynı paralelde irâde konusuna eğilmişlerdir. Bu anlamda ehl-i sünnet kelâmcıları da farklı yaklaşımlar ileri sürmüşlerdir. Örneğin Eş'arîlik bu konuya değinirken kesb teorisini geliştirmiştir. Ehl-i sünnetin diğer kolu Matûrîdîlik de cüz'i irade formülüyle konuyu açıklamaya çalışmıştır.

İslami ilimler alanında ve Müslümanlar nezdinde önemli bir konumu haiz olan İmâm Matûrîdi, mezkûr konuyu en hacimli eseri olan *Te'vilatu'l-Kur'an*'da ele almıştır. Bu çalışmada irâde konusunu, İmâm Mâtûrîdî'nin Nîsa 4/26-27-28. âyetleri bağlamında nasıl ele alıp yorumladığı mütalaa edilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Mâtürîdî'nin Sünni paradigmanın iki temel kolundan birini oluşturması her dönemde Müslümanların ve araştırmacıların ona ilgisini canlı tutmuştur. Bu meyanda gerek onun hayatı gerekse itikat konularıyla ilgili yaklaşım ve yorumları birçok araştırmacı tarafından defaatle çalışma konusu yapılmıştır. Onunla ilgili gerek yurt dışında gerekse ülkemizde hacimli bir Mâtürîdî araştırmaları literatüründen bahsetmek mümkündür. Söz konusu çalışmaların tamamını burada zikretmek bu araştırmanın sınırlarını aşacaktır. Zira Mâtürîdî ve onun görüşleriyle ilgili yapılan çalışmaların ele alınıp değerlendirilmesi müstakil bir çalışmaya konu olacak hacimde bir yekûn tutmaktadır. Binâenaleyh burada bir listeleme yoluna gidilmemiş ancak gerek Nisâ 4/26, 27, 28. âyetleri bağlamında ortaya koyduğu yaklaşımları gerekse irâdeye dair yorumları hem kendi çalışmalarından hem de konu bağlamında hazırlanmış farklı çalışmalardan yararlanılmıştır.

Mâtürîdî'nin irâde yaklaşımı farklı eserlerde genel itibariyle ele alınmış bir konudur. Ancak söz konusu eserlerde genel itibariyle konu özellikle Kelam ilmi bağlamında mütalaa edilmiştir. Ancak bu çalışmada irâde konusu kelam ilminden koparılmadan Mâtürîdî'nin kendi tefsirinden mütalaa edilerek, kelam ve tefsir disiplinleri spesifik olarak sınırları belirlenmiş bir alanda ele alınmıştır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırmada, kıyaslama, inceleme ve doküman analizi gibi teknik yöntemler kullanılmıştır. Çalışma için kullanılan metodlardan ilki “Anlama-Anlatma”, “Tanıtma-Tanımlama” metodlarıdır. Bu yöntemler çerçevesinde İmâm Mâtürîdî’nin eserleri bilimsel tekniklere uygun olarak okunup taranmış, konuyla ilgili yaklaşımları tespit edilmeye çalışılmıştır. Konu bütünlüğü ve kavramların doğru mütalaa edilmesi gayesiyle mezkur konu sadece İmâm Mâtürîdî’nin eserlerinde değil, klasik ve modern dönemdeki eserlerden de yararlanılmıştır.

İrade Hürriyeti tüm insanların irâdi tercihlerinin kaynağına uzanan bir meseledir. İrade hürriyeti dışardan herhangi bir müdahale olmadan, cebir altında kalmadan hür bir şekilde verilen karardır. İlk çağlardan beri gerek felsefede gerekse psikolojide araştırma konusu olan irâde, hicri 2. Yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında da tartışma konusu olmuş ve bu konuda İslâm âlimleri tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Çalışmada irâde konusuna İmâm Mâtürîdî’nin eserlerinden ve bu konuda yazılan farklı kaynaklardan yararlanılarak Mâtürîdî’nin irâde konusundaki görüşleri ele alınacak olup bu konuda farklı yaklaşımlar ortaya koyan mezheplerin düşünceleri ile karşılaştırılıp irâde konusunun analizi yapılacaktır. Akabinde İrade hürriyetinin Nîsa sûresi 26-27-28. ayetleri bağlamında ilk dönem ve son dönem bazı müfessirlerin çalışmaları dikkate alınarak İmâm Mâtürîdî’nin *Te’vilât*’ı özelinde mütalaa edilmiştir.

3.1. İslâm’da İrade

Sözlükte “istemek, dilemek” anlamlarını karşılayan irâde, kavram olarak “nefsin yapılması gerektiğine hükmettiği bir işi, bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi, ona yönelmesi” veya “canlıyı kendisinden değişik mahiyetteki fiillerin doğmasını sağlayacak bir duruma getiren nitelik” ya da “bir fayda elde etme inancının ardından doğan eğilim” “kalbin kendi arzusuyla ruhun gıdasını istemesidir.”¹ gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır.²

¹ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, trc. Arif Erkan, 1. Baskı, (İstanbul: Bahar Yay.,1997), 16.

² Mustafa Çağrıcı - Hayati Hökelekli, “İrade”, *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye diyanet

İrâde konusunun, toplumun dinî konularda ihtilafa düşmediği Hz. Peygamber ve ashap döneminde, tartışma konusu olmadığı bilinmektedir. Zira peygamber ve ashabı hayattaydı ve bilinmesi gereken her konu onlardan öğreniliyordu. Fakat İslâm topraklarının genişlemesiyle birlikte Arapça bilmeyen bazı topluluklarla karşılaşmıştır. Bunların İslâm'dan önce değişik inançları vardı. Felsefeyi bildikleri gibi ayrıca geçmişten beri tevarüs eden bir kültürleri de vardı. Arapça diline vâkıf olmayan bu tür toplulukların dini nasları anlamada yetersiz kalmaları da kaçınılmazdı. Bununla birlikte eski inanç ve kültürlerini de tamamen bıraktıkları söylenemezdi. Dolayısıyla bu topluluklar bazı dini kavramların muhtelif anlamlara kaymasına sebebiyet vermişlerdir. Bu kavramlardan birisi kader konusuyla da sıkı bağları olan irâde konusudur.

Yüce Allah'ın irâdesi ne anlama gelmektedir? Kulun irâdesi Allah'ın irâdesinin yanında ne ifade etmektedir? Bu iki irade birbirinden bağımsız mıdır? Bu çalışmada ilgili sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

İrâde konusu düşünüldüğünde toplumda akla ilk geleni şu şekilde ifade etmek mümkündür: İnsanoğlu beşerî bir varlıktır. İnsanı insan yapan irâdesidir. Özgürlüğün temeli olan irâde insanın kendi hür kararıyla herhangi bir eylemi arzu etme gücüdür. İnsanın bu gücünü iyi ve kötü, doğru ya da yanlış yönde kullanması yine akıl sahibi insanın kendi tercihidir. Yine insan nefsinin sınırsız arzu ve isteklerinin dizginlenmesi, kontrol altında tutulması insanın irâde gücüyle gerçekleşir. Beşerî bir varlık olan insan, irâdesini akıl ve mantık yoluyla yönetir. Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde "Ey akıl sahipleri" nidasına muhatap olan insanın irâdesini iyi ve doğru yönde kullanması emredilmiştir. Yüce Allah, insanoğlunu yeryüzünde halife olarak yaratmış ve *"Hani Rabbin meleklere ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."*³ buyurmuştur. Böylece insan bazı görevleri yapmakla mükellef kılınmıştır. İnsan irâde ve tercihleriyle eşrefi mahlûkattan veya esfel-i safilinden olabilmektedir. Yani insan kimsenin tahakkümü altında kalmadan özgür irâdesiyle Allah'a (cc) ulaşırken bu irâdesini yanlış yönde kullanması durumunda aşağılardan da aşağı bir varlık haline düşebilir. Başkasının tahakkümü

Vakfi Yay.,2000), 22/380-384.

³ Bakara 2/30.

altında olan, zorlama kararlar alan insan bunu kendi hür irâdesiyle gerçekleştiremediği için bundan mesul tutulamaz. Ayrıca akıl ve düşünme yetisi olup kendi özgür irâdesini kullanamayan insana da irâde sahibi denemez. Akli melekeleri yerinde olmayan insan da irâdesinde mantık ve ayırt etme yetisi olmadığından yine irâde sahibi olamaz. İnsan, akıl ve özgür irâdesi ile birlikte bir bütün olarak irâde sahibi olup bu özellikleriyle kararlarından ve eylemlerinden sorumlu tutulmuştur. Ancak bu ifadelerin yerli yerinde olup olmadığı mezheplerin konuyla ilgili görüşlerinin açıklanmasından sonra anlaşılacaktır. Bu doğrultuda irâdenin ne anlama geldiğini görmeye çalışacağız.

Bu konuda Fârâbî (öl. 339/950) şu çarpıcı ifadelerde bulunur: “İnsan geri kalan bütün canlılardan farklı özellikleri sayesinde ayrılır. Çünkü onda gücü ortaya çıkaran, madde organları yoluyla hareket eden bir güç vardır. Bu güç akıldır. Buradan da anlaşılacağı üzere insanı hayvanlardan ayıran akıl ve irâdeyle insan bir bütündür. Bu bütünlük çerçevesinde eylemlerinden sorumlu tutulmuştur.”⁴ Hatta bu konuda daha da ileri giden Mu‘tezile mezhebi irâde konusunu tamamen akıl ekseninde değerlendirmiştir. Mu‘tezile’ye göre insanın eylemleri tamamen akıl merkezlidir ve insan tüm eylemlerini akıl çerçevesinde gerçekleştirdiği için insan için gayr-ı iradi bir kavram söz konusu olamaz.⁵ Dolayısıyla insan tüm eylemlerinden kendisi sorumludur. Bu ekole tamamen karşıt görüşte olan Cebriyye her şeyin Allah’ın ilim ile irâde sıfatları çerçevesinde ortaya çıktığı, insanın çizilmiş bir kaderinin bulunduğunu bildiren âyetlerden hareketle insanın irâde hürriyeti, seçme imkânı ve fiil gücü bulunmadığını, insan fiillerinin gerçek sahibinin Allah olduğunu, kulun Allah tarafından önceden takdir edilmiş bulunan işleri yaparken icbar altında bulunduğunu savunur. Her iki ekolün görüşlerine bakıldığında Mu‘tezile ekolü irâdeyi tek yetkin mercii kılıp kaderi tamamen arka plana atıp pasifize ederken; Cebriyye ekolü ise tam aksine insan irâdesini tamamen pasifize edip insanın gerçekleştirmiş olduğu bütün eylemlerinden, davranışlarından iyi ve kötü, doğru ve yanlış, yararlı ve zararlı tüm eylemlerinde insanın özgür irâdesini tamamen devre dışı bırakmaktadır.

⁴ Fatma Ruveyda Özdemir, *Özgürlük Tanımları ve İslâm Düşüncesinde Özgürlüğün Nasıllığı* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012), 22.

⁵ Saim Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 188.

Ehl-i sünnet âlimleri ise bu iki aşırı yaklaşıma karşı orta yolu benimsemişlerdir. Eş'arîlere göre yaratma sıfatı sadece Allah'a aittir. Eş'arîler, fiilin meydana gelmesinde (yaratılışında) kulun hiçbir şekilde etkili olmadığını belirttikten sonra, etkili olmadığı fiilden sorumluluğunu kesb teorisiyle açıklamaya çalışmışlardır. Onlara göre, kulun ihtiyârî fiili (kesb) iki kudretin (Yüce Allah ve kulun fiilleri) bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Birinci kudret Allah'ın yaratmasıdır. Öyle ki bu bizzat fiilin icadındadır. İkinci kudret ise kulun kudretidir ki bu kesbdir. İşte bu kesb ile zuhur eden kulun kudreti fiilin itaat ve ma'siyet olması durumuna taalluk eder.⁶ Dolayısıyla fiilin yaratıcısı yüce Allah'tır. Allah, fiilin yapılması anında fiili gerçekleştirir. Yani Allah fiilin yaratıcısı, insan ise fiilin kâsibidir. Kul yaratmaktan aciz olup o ancak yaratılan fiili gerçekleştirir görüşünü savunmaktadır.

İmâm Maturîdî ise irâde hürriyeti konusunda: “Her bir fiilde Allah'ın da insanın da rolü söz konusudur. Yaratma açısından fiil Allah'ın kudreti kapsamındadır. Allah'ın yaratmış bulunduğu bu fiile insan kesb yönü ile tesir etmektedir”⁷ şeklinde sarf ettiği ifadelerinden anlaşılan görüşüyle Mu'tezile ve Cebriye ekollerinin aşırı görüşlerine karşı üçüncü (orta) yolu kabul etmektedir. Mâtürîdî'ye göre “Allah tarafından fiilin yaratılması insana herhangi bir zorunluluk yüklemeyiz. Kul kendi fiilinde hür olduğuna göre, Allah'ın yarattığı fiili ister yapar ister yapmaz. Hür irâdesini yapma yönünde kullanınca o fiili kesb etmiş olur.”⁸ “Yüce övgüye mazhar olan Allah açık ve gizli işlenen her bir fiilin yaratıcısı olmasaydı bununla kendi ilminin varlığına istidlal etmezdi.”⁹ İmâm Mâtürîdî, Sebe sûresinin on sekizinci âyetinde “*Oralarda geceleri, gündüzleri korkusuzca gezin dolaşın dedik.*” âyetini yüce Allah'ın yürümeyi belirlediğini ve yürütme eyleminin de yaratıcısı olduğunu; yürüme eyleminin irâdesinin de kulun tercihinin bırakıldığı şeklinde yorumlamaktadır.¹⁰ Bu ve benzeri birçok âyetlerle

⁶ Zekerya Sarıbulak, "Sünnî Fırkalara Göre" Kesb, *Hakkari İlahiyat Yazıları*, ed. Mustafa Akman, (Van: Peywend Akademi, 2021), 1/168-169.

⁷ Mustafa Said Yazıcıoğlu, *Mâtürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 63.

⁸ Yazıcıoğlu, *Mâtürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti*, 64.

⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 387.

¹⁰ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 387.

bu görüşünü delillendiren İmâm Maturîdî, Mu'tezîle'nin "İnsan, kendi fiilinin yaratıcısıdır." görüşünü Allah'a acziyet isnad edilmesi mânâsının çıkarılacağı, oysaki "Yüce Allah (cc) her türlü acziyetten münezzehtir" diyerek Mu'tezîle'nin bu görüşüne karşı çıkmaktadır. Mâtürîdî bu görüşü tenkit ederek şöyle der: "Hiçbir insan kendi mekânının ve kendi yapısal kuruluşunun dışında herhangi bir fiil gerçekleştiremez. Bunun yanında Allah'ın fiilini yaratıklardan sadır olan fiil ile mukayese etmekte hem bir bilgisizlik hem de gerek kudret bakımından gerekse fiilin yaratılmıştaki oluşumu açısından benzeşme söz konusudur. Halbuki Allah böyle bir şeyden yüce ve münezzehtir."¹¹ Mâtürîdî bir başka yerde ise yaklaşımını "Kullarda cereyan eden fiiller içinde öylesi vardır ki bunların bizzat onlardan sadır olması mümkün değildir. İşte bu husus kulların kendi fiillerinin halık olmalarının imkânsızlığını gerektirir."¹² ifadeleriyle dile getirir. Kulun fiillerinin yaratıcısının kendisi olduğu görüşünü savunan Mu'tezîle'nin aksine Mâtürîdî, fiilin yaratıcısının Yüce Allah (cc) olduğunu, dolayısıyla fiilin birinci kısmının insana ait olmadığını yaratılan fiili insanın irâdesiyle kesb ettiğinden dolayı da ikinci kısmının insana ait olduğu görüşünü kabul eder.¹³

İmâm Mâtürîdî'nin ilahi irâdeyi hep fiille birlikte ele aldığı görülmektedir. Görünürde bu Mu'tezîle'nin irâdenin fiil olduğu şeklindeki görüşüne benzese de Mu'tezîle'de irâde her durumda fiilden önce iken; Maturîdî'ye göre irâde fiilin öncesinde veya sonrasında değil, fiille beraberdir. Ona göre eğer irâde fiilden önce olursa dilek-talep anlamına gelir ve bu da Allah (cc) için muhaldir.¹⁴ İrâde konusunda insan fiilleri üzerine asırlar boyu çeşitli yorumlar yapılsa da sonuç olarak insan fiilinin yaratıcısı olsun ya da olmasın merhameti sonsuz yüce Allah, insanları uyarması ve doğru yolu göstermesi için insanlığa peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Kurân-ı Kerîm'de "Ey peygamber! Seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağırان bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik."¹⁵ buyurulmaktadır. Yine Kur'ân'da

¹¹ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 362.

¹² Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 363.

¹³ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 363.

¹⁴ Rıza Korkmazgöz, *Kelâmda İlâhi İrâde ve İlim İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2005), 27.

¹⁵ Ahzâb 33/45, 46.

insanoğluna yapacağı iyi ameller karşılığında mükâfat, yapacağı kötü ameller karşılığında ise ceza verileceği bildirilmektedir: “*Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur, kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Senin Rabbin kullarına asla haksızlık etmez.*”¹⁶ âyetinden de anlaşılacağı üzere insan yaptığı ameline göre karşılık bulur. Yani Cenab-ı Allah kullarına uyarıcı olarak peygamberler gönderir. İnsanın seçimini yine insanın tercihinine bırakır. İnsan yapacağı iyiliği de kötülüğü de kendi irâdesiyle yapar.

Sonuç olarak kulların fiillerini tamamen kullara izafe eden Mu‘tezile ekolü ve kulların fiillerini tamamen Allah'a izafe eden Cebriyye ekolüne karşı Ehl-i sünnet ekolleri kulun fiillerini ne tamamen Allah’a (cc), ne de tamamen kula izâfe etmişlerdir. Eş‘arîler, kulun fiillerinin icadında bir etkisinin olmadığını ancak Allah’ın fiilleri yaratmasından sonra kulların bu fiilleri kesb ettiğini savunurken; Mâtürîdîler kulların fiillerini gerçekleştirmesi için bir kudrete sahip olduklarını ifade ederler. Bu görüşlere bakıldığında fiillerin kullara izafe edilmesi durumunda Allah’ın yaratma sıfatının eksik kalması veya fiillerin tamamen Allah’a izafe edilmesi durumunda ise kullara mes’uliyet yüklenmemesi dolayısıyla kulların yaptıkları fiillerinden dolayı hesaba çekilmemesi söz konusu olduğundan, böyle bir görüşü savunmanın itikadi anlamda tehlike arz ettiği görülmektedir.

Ehl-i-Sünnet ekollerinin de savunduğu gibi ezeli ilmiyle kullarının ne yapacağını bilen yüce Allah (cc) kullarının fiillerini yaratır ve kulları ise bu fiilleri gerçekleştirir. Hangi fiili nasıl gerçekleştireceğine kulun kendisi karar verir ve yaptıklarının sonucunda da ceza veya mükâfat alır. Yani kul, dünyada ektiğini ahirette biçer. Allah (cc) kullarına zulmetmez ve Allah’ın adalet sıfatına uygun olan da budur.

3.2. İrâdenin Lügat ve Istılah Anlamı

Sözlükte istemek-dilemek anlamına gelen irâde, terim olarak nefsin yapılması gerektiğine hükmettiği bir işi bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi ona yönelmesi veya canlıyı, kendisinden değişik mahiyetteki fiillerin doğmasını sağlayacak bir duruma getiren nitelik yahut bir fayda elde etme inancının ardından

¹⁶ Fussilet 41/46.

doğan eğilim gibi değişik şekillerde tanımlanmıştır.¹⁷ İrade bir tür yapabilme gücü olup iyiyi kötünden ayırabilen bir insanın kötüyü terkedip iyiye yönelme istidadıdır. “canlı varlık için bir hâl gerektirip ondan belli bir biçimde fiil vaki olur. İrade fayda itikadını takip eden bir meyildir.”¹⁸ Yine irade; eylemlerimizi, arzu, niyet ve amaçlarımıza göre kontrol altında tutabilme ve belirleme gücü; kişinin belli eylem ya da eylemleri gerçekleştirmede gösterdiği kararlılıktır. Belli bir durum karşısında gerçekleştirecek olan eylemi, herhangi bir dış zorlama ya da zorunluluk olmaksızın kararlaştırma ve uygulama gücü, eyleme neden olan ve o eylemi başlatan yetidir diye tanımlanır. İrade nefsin yapılmasına hükmettiği bir işi, bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi, ona yönelmesi veya bir fayda elde etme inancından doğan eğilimdir. Bunun yanında iradeyi bir zihin fonksiyonu olarak tanımlamak da mümkündür. Kişinin niyeti eylem yapma gücü, özgürce seçebilme, kararlarını serbestçe ortaya koyabilme yetkisidir. İrade zihnin bir şeyin yapılıp yapılmaması gerektiğine karar ve hüküm verme eğilimi anlamında kullanılmıştır. Binâenaleyh yapılan tanımlardan da anlaşıldığı üzere irade; iki denk şeyden birisini isteme, ona meyletme, ona yönelme ve onu arzulamadır.”¹⁹ Kişinin söz konusu fiili yapmak istemesi ve o fiile yönelmesine irade denildiği gibi, mücerred amaca ve o isteğin başlangıç noktası olan aynı zamanda kişiyi o yönde harekete geçiren kudrete de irade denilir.²⁰ Bunların yanında “İrade, nefsânî istek olarak da tanımlanmıştır. Bu istek; yönelme, meyletme ve sevgi olarak gösterilmiştir.”²¹

İrade kavramı terim olarak ise “Kişinin yapılması gerektiğine karar verdiği bir işi, herhangi bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi, ona yönelmesi ya da canlıyı, kendisinden değişik özelliklerdeki fiillerin doğmasını sağlayacak bir duruma getiren nitelik veya herhangi bir fayda elde etme düşüncesinin sonrasında ortaya çıkan eğilim gibi mânâlara gelir.”²² “Psikolojide ise insan düşüncesinin ortaya

¹⁷ Çağrı - Hökelekli, “İrade”, 22/380-384.

¹⁸ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, (Dini Terimler Sözlüğü), trc. Arif Erkan, 1.Baskı, (İstanbul: Bahar Yay.1997), 16.

¹⁹ Fatih Açık, *Kur'ân-ı Kerîm'de İrade Hürriyeti ve Sorumluluk Çerçevesinde İnsan Hayatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2007), 64.

²⁰ Korkmazgöz, *Kelâmda İlâhî İrade ve İlim İlişkisi*, 16.

²¹ Şerafeddin Gölcük, *Bâkîllânî ve İnsanın Fiilleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 67.

²² Tuba Altuncu, *İnsan İradesi ve Kader İlişkisi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012), 41.

koyduğu bir hedefe doğru harekete geçmesidir.”²³ Yani irâde, kulun iyiyi, kötüyü, doğruyu, yanlış zor olan bir eylemi kolay olan bir eyleme tercih etmesidir. Irâde aynı zamanda kader, kaza, ilim, kudret, fiil, kesb, rızık ve ecel kavramlarıyla da ilişkilidir. Söz konusu ilişkiden mütevellid irâde konusunun daha sağlıklı mütalaa edilmesi gayesiyle ilerleyen sayfalarda bu kavramlara da kısaca yer verilecektir.

3.3. Irâde Konusunun Ortaya Çıkışı

Hürriyet sözcüğü Arapça “Hurr/حر” kökünden gelen bir yapma mastardır. Hurr, köle olmayan demektir. Buna göre hürriyet köle olmamak mânâsını ifade eder.”²⁴ Irâde ise talep etmek mânâsına arapça r-d-v kökünden “İf‘al” vezninde bir mastardır. İstemek, arzulamak, emretmek, tercih etmek, otlatmak için salıvermek mânâlarına gelir.²⁵ Irâde hürriyeti kişinin cebir altında olmadan kendi hür irâdesiyle bir tercihte bulunmasıdır. İnsanın tercihleriyle ilişkilendirildiğinde irâde hürriyetinin asırlardır insanın zihnini meşgul eden bir konu olduğu söylenebilir.

İlk çağ filozoflarından Sokrat (m.ö. 469/399) bu konudaki çalışmalarını ahlâka yöneltmiştir. Ona göre ahlakın dışında asla ciddi bir felsefe düşünülemez.²⁶ Aristo ise (m.ö.384/322) hürriyeti insanın hareketine indirger. Ona göre hürriyeti insanın hareketlerinde aramak gerekir. Çünkü bir kudretin eylem durumuna dönüşmesi bir değişim olduğu kadar aynı zamanda bir hareket halidir. Yani insanın hürriyeti, irâdeli hareket etmesidir.²⁷ Epikourus ise (m.ö. 341/270) irâde hürriyetinin, “Kişiyi mutluluğa götüren şey” olduğunu, özgürlüğün ise insanın mutluluk sebebi olduğunu ifade eder.²⁸ Stoalılara göre ise hürriyet, insanın tabiatın zorunlu bir şey olduğunu anlaması ve hareketlerini, davranışlarını ona uydurmasıdır.²⁹ Bu konuda ilk çağ filozofları arasında farklı görüşler olsa da genel olarak insanın doğru bilgiyi elde etmesiyle hayır ve şerri yani iyiyi ve kötüyü ayırt

²³ Büşra Atlioğlu, *Ehl-i Sünnet Kelâmında Irâde-Kader İlişkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018), 7.

²⁴ Yeprem, *Irâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdi*, 23.

²⁵ Yeprem, *Irâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdi*, 27.

²⁶ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, trs. s.48.

²⁷ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.91.

²⁸ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H.Vehbi Eralp, 4. Basım, (İstanbul: Sosyal Yay. 1991), 81.

²⁹ Nihat Keklik, *Felsefenin İlkeleri*, (Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1996), 248.

etme yetisine sahip olmasıyla hür olabileceği ortak noktasında buluştukları söylenebilir.³⁰

Orta çağ düşüncesine bakıldığında yine farklı görüşler ortaya atılmış kimi koyu kaderciliği benimseyip, hür irâdeyi tamamen Allah’a nisbet ederken kimi bu konuda insanı merkeze almıştır.³¹ İstanbul’un fethi (857/1453) ve reform hareketleriyle (1517) başlayan yeni çağ ile her ne kadar filozoflar birbirinden etkilense de yeni çağ filozofları genel olarak daha maddeci ve materyalist düşünceyi benimsemişlerdir. Netice olarak bu konuda ister ilahi ister beşeri veya materyalist düşünce olsun kesin bir bilgiye ulaştıklarını söylemek zordur.³²

Psikoloji açısından irâdeye bakıldığında ise irâdenin yüksek derecede zihinsel bir faaliyet olduğu, irâde sahibi bir canlının, dış dünyanın tesiriyle, ona karşı şuurlu hareket etmesi, fiillerini düşünüp taşınarak tercih ettiği amaçlara göre tayin eden bir varlık ve düşüncenin meydana getirdiği bir gayeye doğru meyletme hareketi olarak tanımlamak mümkündür.³³ Psikoloji ve felsefi psikoloji çalışmaları, varlık kapsamında Allah’ın varlığı konusunu ele almayan bir görüş çerçevesine ilerlerken, bu bağlam kapsamında dahi, irâde hürriyeti konusunda, insan zihnini tatmin edebilecek bir açıklama ortaya koyamamıştır. Bu meyanda psikolojinin geldiği noktanın mantıklı bir açıklaması olmadığı ve dolayısıyla sonucun bir “hiç” olduğunu söylemek yerinde olacaktır.³⁴

Sonuç olarak bu açıklamalara bakıldığında gerek felsefe gerekse psikoloji alanında irade ve hürriyeti konusunda farklı görüşlerin ortaya çıktığı, çeşitli çalışmaların yapıldığı ama bununla beraber kesin bir sonuca ulaşamadığını söylemek mümkündür.

3.4. Dini Nedenler

İslâm dünyasında irâde hürriyeti meselesi ilk olarak Allah’ın (cc) sıfatları bağlamında ele alınmıştır. Allah’ın sıfatlarının yanında fiiller ve bu fiillerin taalluk ettiği insan hürriyeti, insan irâdesi ve insanın fiilleri birbiriyle bağlantılı

³⁰ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdi*, 45-48.

³¹ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdi*, 62-63.

³² Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdi*, 89-90.

³³ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdi*, 92.

³⁴ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdi*, 136.

olarak ele alınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetlerin farklı tevillere elverişliliği İslam âlimlerinin farklı yorumlarda bulunmalarına ve İslam toplumunda irade konusunda farklı yaklaşım ve tartışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Hiz. Peygamber döneminde irâde hürriyeti konusunda herhangi bir tartışma veya problem yaşanmamıştır. Çünkü hem eminü'l-vahy olan Resûlullah hayattaydı hem de ilahi iradenin insanla olan iletişimin en önemli parçasını oluşturan vahiy devam etmekteydi. Vahyin nüzûlü devam ederken izah gerektiren hususlar ilk ağızdan Hiz. Peygamber (sav) tarafından açıklanmaktaydı. Kader tartışmaları konusunda Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabeyi sakındırdığı nakledilmiştir.³⁵ söz konusu sakındırma ile bu tür tartışmaların gerçekleşmesiyle işin içinden çıkılamayacağı, insan aklının sınırlarının zorlanacağı ve bu konuda açmazlardan kurtulamayacağı, en önemlisi ise bu konuda şüphesiz mutlak imanın gerekli olduğunu anlamak mümkündür.³⁶

Hiz. Peygamberden sonra Hulefa-i Raşidin'den Hiz. Osman'ın (öl. 357/656) şehit edilmesiyle İslâm dünyasında çıkan savaşlar ve müslümanların müslümanları öldürmeleriyle büyük günahlardan olan katl hadisesi ve mürtekib-i kebre yani öldürmek gibi büyük bir günah işleyen müslümanın iman durumunun tartışılması ile başlayan bu hareketler müslümanların bu fiilleri kendi irâdeleriyle mi yaptığı yoksa yazılmış bir kaderin sonucu mu olduğu sorularını gündeme getirmiş ve kader tartışmaları bu dönemde başlamıştır. İslâm dünyasında bu hareketi başlatanın Ma'bed el-Cüheni (öl. 80/699) olduğu kabul edilmektedir.³⁷ Özellikle kaderle ilgili âyetlerin siyak-sibak açısından değerlendirilmeyip yüzeysel olarak yorumlanması kader ve irâde ile ilgili yanlış anlaşılmalara yol açmış ve konuyu içinden çıkılmaz bir duruma getirmiştir.

3.5. Siyasi Nedenler

İrâde konusunun ortaya çıkmasının siyasi nedenlerine bakıldığında Hiz. Osman'ın şehit edilmesiyle İslâm dünyasında çıkan kaos Sıffin savaşı, Cemel

³⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşar Avvad Maruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1998), "Kader", 1.

³⁶ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdi*, 153.

³⁷ Yeprem, *İrade Hürriyeti*, 155.

olayı, Tahkim hadisesi gibi vakalarda müslümanlar arasında kan dökülmüştür. Bu olaylarda sahabilerin şehit edilmesi İslâm dünyasında çok derin yaralar açmıştır.

Hız. Osman'dan sonra Hız. Ali'nin de şehit edilmesi ile hilafetin Emevi ailesine geçmesi İslâm dünyasında ayrılıklara yol açmış ve bunun sonucunda Hız. Ali taraftarı, Muaviye taraftarı ve bu konuda sessiz kalıp tarafsız kalanlar gibi fırkalar oluşmuştur. Bu fırkalar müslümanların öldürölmesinde birbirini suçlamış ve bu savaşların kaderin bir neticesi olduğunu savunanlar fırkaların oluşmasına zemin hazırlamış ve yaşanan olaylar neticesinde bu eylemlerin kulun irâdesiyle mi, yoksa yazılmış bir kaderle mi olduğu sorularının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda irâde hürriyeti, Allah'ın irâdesi, kulun irâdesi, kader ve ecel gibi konularda tartışmalar başlamıştır.³⁸

3.6 İrâde ile İlgili Kavramlar

3.6.1. Kader

Sözlükte “gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek, rızkını daraltmak” gibi mânâlara gelen kader, Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi³⁹, “bir şeye hükmedip karar vermek, layık olduğu sonu belirlemek ve hakkında nihaî olarak söylenebilecek son sözü söylemek,⁴⁰ “mümkün olan şeylerin yokluktan varlığa geçişi” gibi ifadelerle tanımlanmıştır.⁴¹

Terim olarak ise “mümkünatın, yokluktan varlığa birer birer, kazâyâ uygun olarak çıkmasıdır.”⁴² İmâm Maturîdi kader kavramını iki mânâda kullanmıştır: Birincisi bir şeyin yaratılması yönünden sahip olduğu değer, bu bağlamda iyilik-kötülük, güzellik-çirkinlik bakımından her şeyin kendi aslına uygun bir şekilde yaratılmasıdır ki bu kullara ait eylemlerde olur. Çünkü bu eylemlerin zihin dünyasının kaldıramayacağı, insan aklının sınırlarını zorlayacak bir nitelikte olduğunu ve Allah'ın kudretiyle meydana geldiğini ifade etmektedir. İkincisi ise yaratılan şeyin yerinin ve vaktinin, doğruluğunun veya yanlışlığının ve bunun

³⁸ Altuncu, *İnsan İrâdesi ve Kader*, 16-17.

³⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58-63.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 459.

⁴¹ Altuncu, *İnsan İrâdesi ve Kader*, 35.

⁴² Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 179.

neticesinde verilen mükâfat ve cezanın Allah (cc) tarafından belirlenmesidir diye niteler ve insanlara ait fiillerin kendilerinden sâdır olmadığını ifade eder.⁴³

Kader, Yüce Allah'ın, kulunun gerçekleştireceği eylemi hangi zamanda ve hangi mekânda gerçekleştireceğini bilmesidir. Toplumun bazı kesimlerinde evlilik denince akla gelen kader kavramı, yine alınan yanlış kararlar neticesinde yaşanan olumsuzlukların sorumluluğunun kendisine yüklenildiği insanın suçu değil, kaderin suçu veya kader mahkûmu gibi cümlelerin birçok kesim tarafından kullanıldığı görülmektedir. Hâlbuki kendi eylemlerinden sorumlu olan insan kendi özgür irâdesiyle gerçekleştirmiş olduğu bu eylemin sonucunu ve sorumluluğunu kadere yükleyemez. Çünkü gerçekleştirdiği eylemlere kader engel olmadığı gibi “kaderim böyleymiş” diyerek ve kaderi suçlayarak bu mesuliyetten kurtulamaz. Dolayısıyla yoğun tartışmalarla sürekli gündemde kalan bir kavram olan kader, hangi te’vil yapılsa yapısın insani sorumluluğu düşürmez.

Eğer, kadercilik anlayışını benimseyen kişilerin inandığı gibi kişilerin gerçekleştirecekleri şeylerin tamamı Allah (cc) tarafından zaruri olarak yaratılmışsa, bu bağlamda insanların eylemlerini ortaya koyan asıl irâde kendilerine ait olmadığından gerçekleştirdikleri eylemleri de gerçek anlamda kendilerine ait olmayacaktır.⁴⁴ Oysaki insanın gerçekleştireceği eylemleri Allah'ın (cc) ezelden bilmesi anlamına gelen kader kavramı birçok kimse tarafından yanlış algılanmaktadır. Allah Teâlâ, insanların hangi eylemleri tercih edip yapacaklarını ezeli ilmiyle bildiği için irâde eder, takdir eder ve yaratır. İnsanlar da Allah'ın (cc) irâde etmesi, takdir etmesi ve yaratması hasebiyle tercihlerine ulaşır ve seçmiş oldukları fiilleri yaparlar.⁴⁵ Kazâ ve kader insanları zorunluluk altında bırakmamış ve hiçbir realiteyi insanlardan uzaklaştırıp ulaşılmaz duruma koymamıştır, çünkü insanlar kendilerini özgür, tercihlerinde serbest, hem fiili yapan hem de fiili terketmeye gücü yeten varlık olarak kabul etmiştir.⁴⁶ Bu sebeple insanın tercih hakkının olması onun özgür olduğuna ve bu durum da yaptığı davranışlardan mes'ul olmasını gerektirir.

⁴³ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 461.

⁴⁴ Sinan Yılmaz, *Türk Toplumunda Kader ve Kısmet İnancı* (İstanbul: Divan Yayınları, 2012), 57.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 463.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 463-464.

İmâm Maturîdi söz konusu durumu “Allah'ın takdir ettiği ve yarattığı hiçbir fiil, insanları o fiili yapmaya zorlamamıştır ve o fiilleri yapmada her hangi bir mecburiyet altında bırakmamıştır. Kazâ ve kader kavramları olmasaydı bile insanlar bulunduğu konumu koruyacaktı ve yine kendi irâdeleriyle tercihlerini yaşayacaktı” ifadeleriyle dile getirir.⁴⁷ Allah kulunun tercih edeceği fiilleri ezeli ilmi ile bildiğinden kulun fiillerini gerçekleştirmesi için fiili yaratmıştır. Ancak insanlar tercihlerinin neticesinde yaşadıkları güzel şeyleri kendi marifetleri olarak bilirler ve bu kabiliyetleri onlara Allah'ın (cc) verdiğini hiç akıllarına bile getirmezler ama aldıkları kararların sonucu istedikleri şekilde olmadığı zaman veya bir musibetle karşılaştıkları zaman bu durumun Allah'tan geldiğini ve kaderlerinin bu şekilde yazılmış olduğunu iddia ederler ki bu durum kişinin itikadı açısından risk teşkil etmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla insan hevâ ve heveslerine uyarak sonunu düşünmeden aldığı kararların olumsuzlukla neticelenmesinde bunun mes'uliyetini kadere yüklememelidir. Allah, fiilin yaratıcısı kul ise fiilin kâsibidir. Dolayısıyla insan, irade yetisi sebebiyle, gücü dahilinde olan konularda yaptıklarından bizzat kendisi sorumludur. İnsana düşen görev, bu irâdesini iyi ve hayırlı işlerde kullanıp Yüce Allah'ın (cc) mükâfatına mazhar olmayı hedeflemesi ve bu minvalde bir yaşam tarzı benimsemesidir.

3.6.2. Kazâ

Kazâ lafzı sözlükte “bir şeyi sona erdirmek ve bunun açılımı mahiyetinde hüküm vermek, ihtiyacı gidermek, borcu ödemek, bildirmek, tamamlamak, ilişigi kesmek, öldürmek”⁴⁹, “bir şeye hükmedip karar vermek, lâyük olduğu sonucu belirlemek ve hakkında nihai olarak söylenebilecek son sözü söylemek.”⁵⁰, “levh-i Mahfûz'da bütün mevcûdâtın topluca varlığıdır.”⁵¹ gibi anlamlara gelmektedir. Aynı kavram fıkıhta “anlaşmazlıkları halledip karara bağlamayı; yargılama hukukunda bütünüyle yargı erkini ve kararını, borçlar hukukunda bir borcun yerine getirilmesini, gaspedilen bir malın benzerini veya kıymetini hak sahibine

⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 463.

⁴⁸ Yılmaz, *Türk Toplumunda Kader ve Kısmet İnancı*, 57.

⁴⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Kazâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/110-113.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 459.

⁵¹ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 179.

teslim etmeyi, ibadet alanında vakit içinde ifa edilmesi gereken ibadetlerin vakti haricinde ifa edilmesini ifade eder.”⁵²

Kazâ kavramı terim olarak kader bağlamında ise kaderle belirlenip planlanan şeylerin zamanı gelince ilahi irade tarafından gerçekleşmesini ifade eder.⁵³ Kur'an'ın Allah-insan-âlem arasındaki ilişki hakkındaki beyanları terim anlamıyla bir kader inancının ortaya çıkması kaçınılmaz bir sonuçtur. Allah'ın ezeli ilminin yaratıklarla ilişki içinde bulunduğu, güç ve kudretinin her şeye yettiği, iradesi dışında hiçbir şeyin vuku bulmadığı kabul edildiği takdirde kader ilkesinin göz ardı edilmesi mümkün değildir.⁵⁴ Dolayısıyla kader inancı insanın sorumluluğu reddetmesi anlamında ele alınamaz. Binâenaleyh insan kendi özgür irâdesi ile tercih ettiğinin hesabını verir. Eğer öyle olmasaydı cennet-cehennem, ceza-mükâfat insan için söz konusu olmazdı. Zira Allah (cc) kullarına asla zulmetmez. Kur'an-ı Kerîm'de geçen *“Bu yakıcı azap bizzat kendi ellerinizle işlediğiniz günahlar yüzündendir. Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez.”*⁵⁵ *“Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendi kendilerine zulmettiler. Rabbinin azap emri geldiğinde, Allah'ı bırakıp da yalvardıkları tanrıları onlara hiçbir fayda sağlamadı. Faydaları dokunmak şöyle dursun, zararlarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı.”*⁵⁶ gibi ayetler de bu duruma işaret etmektedir.

3.6.3. İlim

Sözlük anlamıyla “bilmek” anlamına gelen ilim genellikle bilgi ve bilim karşılığında kullanılır. Klasik sözlüklerde “bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekle örtüşen kesin inanç, (itikad) bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat”⁵⁷ gibi değişik şekillerde anlamlandırılmıştır. İnsana cüz'î irâde ve kudret sıfatlarının yanında ilim de

⁵² Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 298; Yaşaroğlu, “Kazâ”, 25/110-113.

⁵³ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 174, 179.

⁵⁴ Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 173-174.

⁵⁵ Enfal 8/51.

⁵⁶ Hûd 11/101.

⁵⁷ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1992), 580; Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rîfât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 155; İlhan Kutluer, “İlim”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2000), 22/109.

verilmiştir. Nitekim Allah’u Teâlâ (cc) Kur’ân-ı Kerîm’de “Ayrıca kendilerine ilim verilenlerin bu (Kur’ân’ın) Allah’tan gelen bir hak olduğunu bilmeleri, ona iman etmeleri ve kalpleri tevazuuyla onun (hükümlerine teslim) olsun diye (böyle yapar). Şüphesiz ki Allah, iman edenleri dosdoğru yola hidâyet eder.”⁵⁸ buyurmaktadır. Yani yüce Allah’ın (cc) sonsuz ilminin yanında insana belirli bir ölçüde sınırlı verilen ilim sıfatı insanın bu ilim doğrultusunda iman etmeleri istenmektedir. Bu da yine insanın belli vazifelerle sorumlu tutulduğunun göstergesidir.

İlim, Allah’ın (cc) sıfatlarından biri olup Allah’ın irâde ve tekvin sıfatıyla yakından ilişkilidir. Allah (cc) eşyayı ezeli ilmiyle bilir, onu irâde eder ve o şeye ‘ol’ der. “Allah sizi topraktan, sonra nutfeden yarattı. Sonra da sizi birbirinize eş kıldı. O’nun bilgisi olmadan hiçbir dişi ne gebe kalır ne doğurur. Bir canlının ömrünün uzun olması da kısa tutulması da yazgıya uygun olarak gerçekleşir. Kuşkusuz bunlar Allah için kolaydır.”⁵⁹ âyeti kerîmeye bakıldığında insanın yaratılışı ve kâinattaki her şeyin yaratılışı Allah nezdinde mâlumdur. Kâinattaki her şey Yüce Allah’ın (cc) sonsuz ilmi ve irâdesiyle gerçekleşir. İmâm Maturîdî bu durumu “hiçbir yaratık zamanın hâkimiyetini, mekânını kuşatmasını kendisinden uzaklaştıramaz. Bu söylenenle de kâinatın, sahip olduğu hüviyetiyle birlikte kendi başına oluşmasının mümkün olmadığı, aksine onun varlığı ihtiyaçlarla çevrilmiş bulunma açısından kendi konumunda olmayan bizatihi mevcut, ilim ve kudret sahibi bir yaratıcı sayesinde gerçekleştiği kanıtlanmış durumdadır”⁶⁰ cümleleriyle ifade etmiştir.

Sonuç olarak Yüce Allah’ın ilmi ve izni olmadan ağaçtan bir yaprak dahi düşmez. Bu sonsuz ilmi yanında kullarına da ilim sıfatını sınırlı ölçüde vermiştir ve Alâk sûresinin ilk âyetinin “Oku” emriyle kullarını kendilerine verdiği ilim sıfatını kullanmalarını ve kullarının imkânları dâhilinde öğrenmelerini emretmiştir.

⁵⁸ Hac Sûresi, 22/54.

⁵⁹ Fatır Sûresi, 35/11.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, 120-121.

3.6.4. Kudret

Kâinatta cereyan eden her bir şey Allah'ın (cc) irâdesi ve kudretiyle gerçekleşir. Hiçbir fiil kudret kavramı düşünülmeden gerçekleşemez. Bu kudret de yüceler yücesi olan Allah'a (cc) nispet edilir. Bunun zıddı düşünülemez. Kudretin sözlük anlamına bakıldığında kişinin kendisiyle herhangi bir şeyi yapmaya güç yetirdiği⁶¹“güç yetmek”⁶² “irâde kuvvetine etki yapan bir nitelik”⁶³ “bir işi ölçülü, planlı bir şekilde yapmak, planlamak, kıymetini bilmek, bir şeyin niteliğini, niceliğini, şeklini belirlemek, rızkını daraltmak ve zenginlik”⁶⁴ anlamlarına geldiği görülür. Allah (cc) sınırsız bir güç ve kudrete sahiptir. Kudret sıfatının zıddı olan acizlik ve güç yetirememek Allah hakkında düşünülemez. Onun kudretinin ulaşamayacağı hiçbir şey söz konusu olamaz. Kâinatta her şey Allah'ın (cc) güç ve kudretiyle gerçekleşmektedir.

Yıldızlar, galaksiler, bütün uzay, canlı-cansız her bir varlık Allah'ın (cc) kudret sahibi olduğuna açık bir delilidir. Kur'ân'da Allah'ın (cc) kudreti ile ilgili “Allah gece ile gündüzü birbirine çeviriyor. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için mutlak bir ibret vardır. Allah her canlıyı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür. Allah dilediğini yaratır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir”⁶⁵ buyrulur. Bir başka âyeti kerîmede “Peki onlar, gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, kıyamet gününde kendilerini aynı şekilde yeniden yaratabilecek güce sahip olduğunu ve onlar için geleceğinde şüphe olmayan bir ecel belirlediğini görmüyorlar mı? Ama zalimler, yine de inkârlarında diretmedirler”⁶⁶ buyurulmaktadır. “Kudret kelimesi, insana nisbet edildiğinde güç yetirmek, boyun eğmek anlamlarına gelen istitaa kavramı ile açıklanmıştır. İstitaa, kulun fiillerini yapması yahut terk etmesini mümkün kılan sıfat olarak tarif edilmektedir.”⁶⁷

⁶¹ Rağıb el- İsfahanî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, trc. Prof. Dr. Abdulbaki Güneş-Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yolcu, Çıra yay., İstanbul:2010, s.825

⁶² Cürcânî, *Ta'rifât*, 173.

⁶³ Cürcânî, *Ta'rifât*, 178.

⁶⁴ Seyithan Can, *İslâm Kelâmı'nda Kudret-Fiil İlişkisi (Mutekaddimûn Dönemi)* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 19.

⁶⁵ Nûr 24/44-45

⁶⁶ İsrâ 17/99

⁶⁷ Athloğlu, *Ehl-i Sünnet Kelâmında İrâde-Kader İlişkisi*, 12.

Rağıb el-İsfahâni (öl. 52/1108) kudret kavramının Allah’a (cc) nispet edildiğinde Allah’ın (cc) bir şeyi irâde ettiğinde onu noksansız bir şekilde ve fazlası olmadan yapan anlamını yüklemektedir. Kudret kavramının kula nispet edildiğinde ise sınırlı bir şekilde ve bazı konularda gücünün yetmesi, bazı konularda ise aciz kalması anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁶⁸ Eş’arî’nin kudret konusundaki görüşüne bakıldığında kudretin insanın eylemlerinde olduğunu ve Allah (cc) tarafından yaratıldığı görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. Kudret, Allah (cc) tarafından niçin verilmişse onun için vardır ve dolayısıyla iki zıddı teşmil olunamaz. Allah, kâfire inanmayı bir mes’uliyet olarak vermiştir ve onun bu mes’uliyeti taşıyacak kapasitede olmasından dolayı bu açıklamanın ekoldeki varlığını üstlenen sebep olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹

İmâm Maturîdî kudrette iki zıddın oluşmasına müsait bir durum arz etmesiyle “Kudret vücut bulur” der ve fiilin sebeplerinden her birinin ve aynı şekilde fiil kudretinin bir şeyin hem kendisine hem de zıddına elverişli olduğunu ifade eder. Ona göre bunun reddedilmesi, kişinin, gerçekleştirdiği bir eylemin zıddını yapma gücünün yok olması demektir. Hâlbuki aynı zamanda bu fiili yapmakla emredilmiş veya bundan men edilmiş olabilir. Bir şeyin hem kendisine hem de zıddına yönelik kudretin vücut bulmasına hükmetmek zorunlu bir hale gelir; bu sayededir ki ilâhi emir ve yasak beşeri güç ve istitaat ekseninde gerçekleşmiş olur.⁷⁰ Maturîdî’nin bu açıklamalarından da anlaşılabacağı üzere bir şeyin zıddıyla tercih durumu ortaya çıkar ve bu tercihlerden sadece bir fiilde kudret gerçekleşir. Tercih edilecek iki fiilde aynı anda kudret gerçekleşmez. Zıddı bulunmayan bir şeyde ise tercih durumu ortaya çıkmaz, o fiil iradi değil, tab’an olur. Bu bağlamda insan, irâdesiyle tercih ettiği eylemi kudretiyle gerçekleştirmektedir. Nitekim sağlam ve akl-ı selim olan bir insan kendi tercihi, isteği ve meyli ile kendisine verilen cüz-î irâdesi ve kudretini hangi yönde kullanırsa bunu, gücü ve kudreti sonsuz olan yüce Allah (cc) bilmektedir ve fiili o yönde yaratmaktadır.

⁶⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 657-658.

⁶⁹ Bayram Çınar, “İslam Kelam Ekollerinde İnsan Fiilleri ve İnsanın Sorumluluğu İlişkisi”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 10/21 (2020), 21, 31, 34.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, 399.

3.6.5. Fiiller

Fiilin sözlük anlamına bakıldığında “bir şeyi işlemek, yapmak anlamına gelen fi’l kökünden türemiş bir isim olup iş, davranış, eylem anlamında kullanılmaktadır. Terim olarak “mümkünün imkan sahasından çıkarılıp var kılınması” diye tanımlanabilir.⁷¹ İnsan irâdesi ve gücüyle bir eylemi gerçekleştirme özgürlüğüne sahiptir. O eylem, istitaat sahibinden bir hadise olarak ortaya çıkandır.⁷² “Yine fiil inşada bulunma yetisi olan kişiye nispetle inşada bulunan, uyuyan kişiye nispetle uyanık halde olan, bitirilmemiş bir şeye nispetle nihayete ermiş şey, maddeye nispetle maddeden arınılmış şey gibidir.”⁷³ Bir müessir/etki edici tarafından meydana gelen etkidir. İster iyi yapılsın ya da iyi yapılmasın; bigiyle olsun veya olmasın; kasıtlı olsun veya olmasın; ister de insan, hayvan veya cansız varlıklardan meydana gelsin hepsini kapsayan genel anlamlı bir kelimedir.⁷⁴ İmâm Gazzâlî’nin düşüncesinde ise istitaat o fiilin ortaya çıkmasında ana faktördür. Fiillerin asıl sahibi yaratıcısı olan Allah’tır. Allah dışındaki varlıkların (âlem) tamamı O’nun fiiliyle meydana gelmiştir. O yarattıklarını en güzel ve en iyi şekilde meydan getirmiştir. Zira Allah Teâlâ (cc) bütün fiillerinde ve yarattıklarında hikmet sahibidir.⁷⁵ Böylece kulun irâdesiyle istitaatı dâhilinde olan iş veya mümkün olan bir şeyi imkân durumundan çıkarıp asıl varlığa yani vücuda döndürmekten ibarettir. Vücuttan maksat, oluştuktan sonra dış dünyada var olmaktır. Burada bahsedilen döndürmek kelimesi, Allah’a (cc) izafe edilince var olması aklen mümkün olan şeyi yaratmak anlamına, kula izafe edilince de yapılması mümkün olan bir fiili yapmak için vasıtasına başvurmak anlamlarına gelir. Bu meyanda fiil kelimesi hem Allah (cc) için hem de insan için söz konusudur. Yani yaratma, ortaya çıkarma Allah ile, Allah’ın yaratması ve ortaya çıkarması sonucunda bunun gerçekleştirilmesi de kul ile hâsıl olur.⁷⁶

⁷¹ Mustafa Said Yazıcıoğlu, “Fiil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1996), 13/59.

⁷² Halil Çurak, *Kemalettin İbn-i Hümmâ’a Göre İnsan Fiilleri* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2004), 18.

⁷³ Yazıcıoğlu, *Mâturîdî ve Nesefî’ye Göre İnsan Hürriyeti*, 33.

⁷⁴ İsfahanî, *Müfredât*, 801.

⁷⁵ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’-d-din*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayınları, 2014), 305.

⁷⁶ Boran Çayır, *Ebu’l-Muîn en-Nesefî’de İnsan Fiilleri (Efâlü’l-İbâd)* (Bayburt: Bayburt

İnsanın özgürlüğü ve fiillerindeki rolü yıllarca tartışılan bir konu olmuştur. İnsan fiillerinde özgür müdür, özgür ise bu özgürlüğün ölçüsü nedir, özgür değilse ceza ve mükâfat kavramının bağlayıcılığı nedir, insan neden fiillerinden sorumlu tutulmuştur. İnsan fiillerinde mükellef bir varlıksa ve tercihlerinden sorumlu tutulmuşsa fiillerinde özgür irâdeye sahip olması gerekir gibi tartışmalar olmuş, âlimler bu konuda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bir görüşe göre fiiller tamamen Allah’a (cc) aittir. İkinci bir görüşe göre fiiller tamamen insana aittir. Üçüncü bir görüşe göre ise fiil yaratma yönünden Allah’a (cc), fiili yapma yönünden ise insana aittir. Fiilleri tamamen Allah’a (cc) izafe eden Cebriyye ekolü “İnsan fiillerinin yaratıcısı Allah’tır. Fiiller tamamen Allah’ın tasarrufunda olup insanın fiillerde bir irâde ve kudreti yoktur. İnsan fiillerini zorunlu olarak yapar. Fiillerin insana nispeti mecazidir.” der.⁷⁷ Yine Cebriyye, insanların kendilerine has bir irâdeye sahip olmadığını, zihni ve ameli bütün fiillerin ilâhi gücün zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunurlar.⁷⁸ Cebri bakış açısındaki “Kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığını, kulun bir fiili gerçekleştirme kudretine sahip olmadığını ve böylece insanların ihtiyari ve gayr-ı ihtiyari bütün eylemlerinde ve bütün amellerinde icbar altında oldukları” yaklaşımını ilk defa dile getiren şahıs Ca’d b. Dirhem olduğu kabul edilmekle birlikte daha sonra onun bu görüşlerini, Cehm b. Safvan’ın yaydığı kabul edilir.⁷⁹ İnsan irâde sahibidir. İnsanın fiilleri Allah’ın (cc) lütfetmiş olduğu istitaatle oluşur. Söz konusu bu fiillerin ortaya çıkmasında İlâhî kudretin müdahalesi söz konusu olmaz. Şayet bu eylemleri özgür irâdesiyle seçen insanın kendisi değil de Allah (cc) olsaydı, insanın yaptığı o eyleme karşılık ceza görmesi zulüm sayılırdı.⁸⁰ Yani başka bir ifadeyle, Mu‘tezile açısından insan kendi fiilinin yaratıcısı sayılır.

Bu iki uç görüşe karşı orta yolu benimseyen ehl-i sünnet âlimlerinden İmâm Maturîdî’ye göre fiiller ne tamamen Allah’a izafe edilir ne de tamamen kullara izafe edilir. Kul ister, kulun isteği ve tercihiye göre Allah fiili yaratır kul

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017), 15.

⁷⁷ Çayır, *Nesefti’de İnsan Fiilleri*, 16.

⁷⁸ İrfan Abdülhamid Fettâh, “Cebriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,1993), 7/205-208.

⁷⁹ Şükran Karabulut, *Ebû Hanîfe’nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2008), 30.

⁸⁰ Karabulut, *Ebû Hanîfe’de Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah*, 29-30.

fiili yapar. Yani Allah fiilin yaratıcısı, kul ise fiilin yapıcısıdır. İmâm Maturîdî'ye göre kulların birtakım ilâhi istek ve yasakların kapsamında olması, yani mes'uliyet altına alınması, kendilerine sorumluluk yüklenmesi, onların sorumlu ve özgür varlıklar olduğunun belirgin bir göstergesidir. Yani insan hem sorumluluk sahibidir hem de kararlarında serbesttir. Ona göre insan fiili yaratma açısından Allah'a, (cc) o fiile yönelip işlemeye karar verip, onu kesb ederek ortaya çıkmasına neden olma yönüyle de insana ait olmaktadır.⁸¹ Mâtürîdî ekolü, durum Cebriyye'nin iddia ettiği gibiyse Allah Teâlâ'nın (cc) emir ve yasaklarına muhatap tuttuğu kullarını irâdeden yoksun ve kullarının fiilleri Allah'a (cc) ait olursa Rab, kul, yaratan ve yaratılan aynı kişi olur, diyerek itiraz eder. Aynı zamanda bu durumun hem nakil hem de akıl açısından kabul edilmeyen bir husus olduğunu söyleyerek tenkit eder ve herkesin kendi yaptıklarında hür, fail ve kâsib olduğunu ifade eder.⁸² Mâtürîdî, Cebriyye'nin görüşünü kabul etmemekle birlikte fiilleri kullara izafe eden Mu'tezle'nin de görüşünü tenkit eder. Maturîdî'ye göre kullarda cereyan eden fiiller arasında öylesi mevcuttur ki bunların direkt onlardan meydana çıkmasının mümkün olmadığını, dolayısıyla bu durum kulların eylemlerinin yaratıcısı olmalarının olanaksızlığını gerektirdiğini belirterek eleştiride bulunur. Ardından kulun eylemlerini yaratmakla göğü ve yeri yaratma arasında herhangi bir fark olmadığını çünkü bunların hiçbirinde yaratma fiilini insanlardan menetmek veya ihtiyarı izale etmenin söz konusu olmadığını, fiillerin yaratılmasının da bunun gibi olduğunu ifade ederek fiilleri tamamen kula izafe edilmesini reddeder.⁸³ Maturîdî, insanın gerçek anlamda bir fiilin olduğunu ve bu fiilini kendi özgür irâdesiyle gerçekleştirdiğini kabul eder ancak diğer taraftan o fiilin Allah (cc) tarafından yaratılmış olduğunu ve bu yaratmanın, kulun o fiili yapıp yapmama konusunda bir icbar altında bırakmadığını savunur. Kul herhangi bir yaptırım altında kalmadan kendi özgür irâdesiyle fiili gerçekleştirir ve bunun neticesinde ceza veya mükâfat alır diyerek fiillerin yaratılmışlığının inkâr edilmesini yersiz bulur ve bunun bir hayalden ibaret olduğunu ifade eder.⁸⁴

⁸¹ Abdülhamit Sinanoğlu, "İmâm Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İnsan Hürriyeti Sorunu", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/30 (2016), 249-267.

⁸² Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 346.

⁸³ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 364.

⁸⁴ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 370.

Sonuç olarak yüce Allah insanoğlunu bülûğ çağına gelince yaptığı davranışlardan mükellef tutar. Çünkü bülûğ çağına gelen insan akl-ı selim sahibi olur. İyiyi kötüden ayıran, düşünüp karar verebilen ve tercihlerinde özgür irâde sahibi olan insan bu yetiye sahip olduğundan fiilleri kendi tercihleriyle gerçekleştirdiği için bu yaptığı fiillerden de sorumlu tutulur. Akıl baliğ olmamış veya akli melekesini yitiren, akıl sağlığı yerinde olmayan insan, fiillerinden sorumlu tutulmamıştır. Akıl, düşünebilme ve idrak edebilme özelliği insan dışındaki varlıklara verilmediği için bunlar mükellefiyet kavramının dışında kalır.

Kur'ân'da yer alan akıl kavramı inananları ve de inanmayanları kapsayan genişliktedir. İnananlara yönelik hitap tarzıyla inanmayanlara yönelik hitap farklılık göstermektedir. İnanmayanlara hitap edilen âyetlerde olumsuz bir hitapla karşılaşılırken, inananların ele alındığı âyetlerde ise bunun tam tersine daha olumlu ve pozitif bir durumla karşılaşılır. Bu tür âyetlerde inanan ya da inanmayan bütün insanlar özgür bırakılmış akıllarını kullanıp kullanmamaları kendi tercihlerine bırakılmıştır. Şâri'in hitabına muhatap olanlar akıllarını kullansınlar veya kullanmasınlar kendilerinde mevcut olan akıl onları mükellef kılar. Akli melekeye sahip olmayanlar bu hitabın dışında kalmıştır.⁸⁵ Bu durumda akıl insana ait bir özellik ise insan fiillerinde özgür bir varlıktır denilebilir. Çünkü insan akıl ve düşünebilme yetisi ile iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan güzeli çirkin olan şeyden ayırabilir. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere insan dışındaki varlıklar fiillerinden sorumlu tutulmamış ve ilahi hitaba muhatap olmamışlardır.

3.6.6. Kesb

İslâm'da kesb kavramı, Allah'ın irâdesinin karşısında insanın irâdesinin ölçüsü ve nasıllığı tartışmaları ile gündeme gelmiştir. Kesb, bir fiilin meydana gelmesi anlamındadır. Zira insan yaptıklarından sorumlu tutulmuştur. İnsan, ilahi hitaba muhatap tutulup yaptıklarından sorumlu tutulmuşsa kesb irâdesine sahip midir, eğer öyleyse bunun ölçüsü nedir gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. İslâm tarihinin ilk yıllarından beri tartışılan kesb teorisi bazı ekollere göre sadece Allah'a (cc) ait olduğu, bazı ekollere göre ise fiillerin insana ait olduğu görüşleri ileri sürülmüştür. İnsan kendisine verilen irâdeyi cüz'iyeye hürriyeti ile karar

⁸⁵ Numan Öztürk, *İnsan Fiillerinin Allah'a İsnadı* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 20.

verdiği, tercih ettiği eylemi uygulaması, hayata geçirmesi ve bunun neticesinde elde ettiği kazançtır.

Sözlükte “kazanmak, elde etmek” anlamlarını karşılayan kesb kökünden türemiş bir mastar olup kazanılan, elde edilen maddi manevi şey anlamına gelir.⁸⁶⁸⁷ “bir fayda elde etmeye veya bir zararı savmaya vardır fiil”⁸⁸ Kesb kelimesinin lügat anlamı, rızık talep etmektir.⁸⁹ İnsanın mal kazanmak gibi, bir fayda elde edeceğini, bir pay alacağını düşündüğü şeyleri elde etmesi⁹⁰ Sibeveyh’e göre “كَسَبَ” (elde etti) anlamına gelir. Türevlerinden biri olan “كَسَبَ” ise “كَسَبَ” (tasarruf ve gayret etti) anlamındadır.⁹¹ Araplar mesleklerin kendisine mekâsib ve bu meslekleri yürütenlere de kâsib tabirini kullanırlar.⁹² Kesb kavramıyla alakalı farklı görüşler vardır. İnsan rüzgârın önünde sallanan bir yaprak gibidir görüşünü savunanlar kesbin insana ait bir kavram olduğunu reddederler. Diğer bir görüşe göre, Allah’ın (cc) sınırlı da olsa kullarına verdiği akıl, irâde ve yetenek sonucunda insan, sorumluluk çerçevesinde yüce Allah’ın (cc) muhatabı konumundadır. Dolayısı ile kesb, bu sorumluluk neticesinde oluşan kazanç demektir.

Bir eylemin yaratılmasından sonra kulun o eylemi gerçekleştirmesine “kesb” denilir. Dolayısıyla “ihtiyari fiillerin meydana gelişinde kulun etkisini” ifade eder.⁹³ Kesbe konu olan şeyin mahiyetinin yani iyi veya kötü, güzel veya çirkin yararlı veya zararlı olmasına karar verilmesi Allah’ın (cc) emirleri ve yasakları doğrultusunda olduğu kabul edilmiştir. Kelâm ilmi bağlamında kesb teorisi denilince ilk akla gelen düşünürlerden biri İmâm Eş’arî’dir (öl. 324/935-36). Çünkü bu düşünceyi sistematize edip teorik olarak kelâm ilmine dâhil eden

⁸⁶ Ebü’l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvînî er-Râzî İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga* (Daru’l-Fikr, 1979), 5/179; Yusuf Şevki Yavuz, “Kesb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/304.

⁸⁷ Yusuf Şevki Yavuz, *İslâm Ansiklopedisi*, “Kesb”, (Ankara: TDV Yay. 2002), 25/304-306.

⁸⁸ Cürcânî, *Ta’rîfât*, 188.

⁸⁹ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî (Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.), 5/315.

⁹⁰ İsfahanî, *Müfredât*, 910

⁹¹ Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebü’l-Fadl Cemâleddîn İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 1/716.

⁹² Hüseyin Kahraman, *Mâtürîdî ve Neseî’de Kesb Teorisi*, (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010), 17.

⁹³ Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 184.

kendisi olmuştur.⁹⁴ Eş'arî, kesbi Allah'ın (cc) yarattığını ama onu gerçekleştirenin insan olduğunu dolayısıyla kâsib olan insanın Allah'ın (cc) kendisine verdiği kudretle o fiili kesb ettiğini ifade eder.⁹⁵ “Eş'arîler insanların fiillerinin gerçekleşmesinde insanlar için bir kudretin varlığından bahsetmekle beraber asıl fiili yaratanın Allah'ın (cc) kadim kudreti olduğunu söylerler.”⁹⁶ Eş'arî, insanın bir kudretinin olduğunu, insanda bulunan kudretin aynî değil gayrî olduğunu ve bunun da insan için Allah'ın bir lütfu olduğu görüşündedir.⁹⁷ Yine ona göre bir insanın küfrü kesb etmesi ancak yaratılmış bir güçle, iman etmesi de aynı şekilde yaratılmış bir kudretle mümkündür.⁹⁸ Ona göre insan fiillerinde icbar altında olmayıp ihtiyar sahibidir. Yani Allah kuluna kesb etme kudretini verir, insan tercihlerini bununla gerçekleştirir.

3.6.7. Rızık

Müminler için Kader-Rızık-Ecel kavramları birbiriyle bağlantılıdır. Çünkü rızık ve ecelin bir kader olduğu düşüncesiyle bu kavramlar birbirinden bağımsız düşünülemez. Sözlük mânâsına bakılacak olursa “yiyecek vermek, rızıklandırmak” anlamındaki rezk kökünden türeyen rızık kelimesi yiyecek, giyecek, faydalanılan her şey; yağmur, bağış, pay⁹⁹ gibi mânâlara gelmektedir. Kimi zaman dünya ve ahiretteki bağış, kimi zaman kısmet/pay; kimi zaman da mideye ulaşan şey anlamına gelir.¹⁰⁰ Yine rızık “insanların faydasına sunulan Allah'ın (cc) yeryüzündeki canlılar için yaratmış olduğu ve onların kullanımına sunduğu şeyi ifade eder.”¹⁰¹

Rızık kavramının irâde ile bağlantısı, insan kazanmak için kendi irâdesi ve kudreti ile çalışır çabalar neticesinde yüce Allah (cc) onun çabasının mükâfatını

⁹⁴ Yazıcıoğlu, *Mâtürîdi ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti*, 55; Ekrem Uysal, “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kesb Nazariyesi”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 2/1 (2018), 40.

⁹⁵ Yazıcıoğlu, *Mâtürîdi ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti*, 61-62.

⁹⁶ Kahraman, *Mâtürîdi ve Neseî'de Kesb Teorisi*, 24.

⁹⁷ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdi*, 207.

⁹⁸ Veysi Ünverdi, “Eş'arî ve Ebu'l-Muîn en-Neseî'de Kesb Teorisi”, *Diyanet İlmi Dergi* 51/1 (2015), 6.

⁹⁹ Şerafeddin Gölcük, “Rızık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/73-74.

¹⁰⁰ İsfahanî, *Müfredât*, 425.

¹⁰¹ Namık Kemal Okumuş, *Kelâmda Ecel Problemi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 64.

verir. Nisâ Sûresi'ndeki “Allah’ın, hayatınızın dayanağı kıldığı, koruyasınız diye size sizin idare ve emanetinize verdiği gerek mülkünüz, gerekse yetimlerin mallarını birtakım akli ermez, nereye ve nasıl harcanacağını bilmez israfçı kişilere vermeyin. Bunun yerine o mallarla böylelerinin yeme-içme ihtiyaçlarını sağlayın, giyeceklerini temin edin. Kaba ve kırıcı olmaktan sakınıp onlara güzel ve yerinde sözler söyleyin.”¹⁰² âyetinden de anlaşılacağı üzere yüce Allah akıl ve irâde sahibi kullarını muhatap almış, aklını kullanmayan ve harcamasını bilmeyen kullarını yermiştir. Yine Kur’ân âyetlerine bakıldığında Yüce Allah’ın dilediğine bolca rızık verdiğini dilediğine az rızık verdiğini, kulların durumunu en iyi bilen kendisi olduğunu, bazı canlıların rızıklarını yanlarında taşıyamadığını onların ve tüm canlıların rızıkını Allah’ın (cc) verdiği vurgulanmaktadır.¹⁰³ Allah kullarının rızıklarını taksim etmiş ve bunları kullanmaları için kullarına uygun ortamı sunmuştur.

Ehl’i-sünnet âlimlerinin rızık konusundaki görüşlerine bakıldığında ise onlar tüm mahlûkatın rızıkını Allah (cc) tarafından verildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Onlar, insanların fiillerinin kendi irâdesiyle ve çabalarıyla meydana geldiğini kabul etmekle birlikte rızıkı bahşeden ve halk eden Allah’tır, insan ister haram meşru (helal) yollarla ister gayr-ı meşru (haram) yollardan kazanç elde etmeye çalışsın onların irade ve tercihi neticesinde Allah (cc) rızık yaratır. Yani Allah (cc) haram olan kazancı yasaklasa da islâm âlimleri bunu da rızık olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰⁴

İmâm Maturîdî “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızıkını vermek Allah’a (cc) ait olmasın” âyetini delil göstererek rızıkı Allah’ın (cc) tekeffül ettiğini ve O’nun temlik etmesiyle elde edilebilir olduğu şeklinde bir yorumda bulunur.¹⁰⁵

3.6.8. Ecel

İnsanın eceli konusu tarihten günümüze hep merak edilen bir konu olmuştur. İnsanın ömrü uzayabilir veya kısalabilir mi, ölümden sonra hayat var mı, öldürülen insan eceli geldiği için mi ölür yoksa öldürülmeseydi ömrü devam

¹⁰² Nisâ 4/5.

¹⁰³ İsrâ 17/30, Ankebût 29/60.

¹⁰⁴ Şerafettin Gölcük, “Rızık” *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,2008), 35/ 73-74.

¹⁰⁵ Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, 430.

eder miydi? gibi birçok şeyi sorgulamışlardır. Ölümden sonra ahiret hayatına inananlar da inanmayanlar da ölüm gerçeğini inkâr edememişlerdir. Ecel, “geleceğe ait olmak üzere belirlenmiş, muayyen bir müddetin sonu” anlamına gelir.¹⁰⁶ Terim olarak, “Allah tarafından her canlı için takdir edilen yaşama süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti” “insan hayatı için belirlenmiş olan süre”¹⁰⁷ anlamında kullanılır.¹⁰⁸ Allah’a (cc) inanan ya da inanmayan her insan bu gerçekten kaçamaz. Yaşamayı ve ölmeyi takdir eden Cenab’ı-Hakk bunun için sebepler de yaratmıştır. Ömrü tamamlanan insan bazen bir hastalık bazen bir kaza bazen bir doğal afet veya birinin katletmesiyle ölümü gerçekleşir. Dünyada yaşarken tüm fiillerini kendi irâdesiyle gerçekleştiren insan ölüm anında irâdesini kesb edecek herhangi bir fiilde bulunamaz. Zîra bu ölüm Allah’ın (cc) irâdesiyle gerçekleşir. Kur’ân’da ecel ve ölümle ilgili birçok âyet bulunmaktadır. “*O öyle bir Rab’dır ki sizi çamurdan yaratmış, sonra her birinize bir ecel tayin etmiştir. Kıyametin kopması için belirlenmiş bir ecel de onun katındadır. Siz ise hâlâ şüphe ediyorsunuz.*”¹⁰⁹ Yine Araf sûresi 34. âyetinde “*Her milletin bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.*”¹¹⁰ buyurulmaktadır.

Geçmişte ve günümüzde yaşayan insanlara toplumlara hatta tüm canlılara bakıldığında ölümsüzlük yoktur. Tıbbın, teknolojinin ilerleme konusunda neredeyse zirve yaptığı çağımızda bile ölüme bir çare bulunamamıştır. Çünkü yüce Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de “*Her canlı ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.*”¹¹¹ buyurmaktadır. Öyle ise hiçbir kaçarı olmayan ölüm gerçeği karşısında aciz olan insan, hayatını ona göre yaşayıp şekillendirmeli, her an ölecekmiş gibi ölüm gerçeğine hazırlıklı bir yaşam sürmelidir. Ölümün yaşı, zamanı ve mekânı belirtilmemiştir. Doğar doğmaz ölen bebekte vardır, bir asır

¹⁰⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, 6/178; Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2005), 960; Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 73.

¹⁰⁷ İsfahanî, *Müfredât*, 69.

¹⁰⁸ Ebü’l-Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde, *el-Muhkem ve’l-muhîtü’l-a’zam fi’l-luga*, thk. Abdülhamid Hindavî (Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2000), 49-50; Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 73.

¹⁰⁹ En’am’am 6/2.

¹¹⁰ Araf 7/34.

¹¹¹ Ankebût 29/57.

yaşayan ihtiyar da vardır. Eğer ecel sadece yaşlılara gelmiş olsaydı insanlar “nasıl olsa Allah (cc) tövbe kapılarını açmıştır” deyip gençliklerini fücür ve gafletle geçirip Allah’ın (cc) sonsuz merhameti olan tövbe kavramını suistimal etme yoluna gidebilirlerdi.

Ehl-i sünnet âlimlerine göre ecel, Allah’ın (cc) canlıların öleceği zamanı bilmesidir. Hiçbir insan eceli gelmeden ölmez. Kişinin biri tarafından katledilerek öldürülmesi ecel midir sorusuna ehl-i sünnet âlimleri, doğal yollarla da olsa bir kaza sonucu veya bir katl sonucu meydana gelen ölümlerde şahıs kendi eceliyle ölmüştür görüşündedirler. Onlara göre maktül öldürülmeseydi yaşardı demek, eceli gelmiş bir insanın kesinlikle yaşatılmayacağı veya Allah’ın izni olmadıkça hiçbir nefsin ölmeyeceği gibi ayetlere muhalif olmaktır. Dolayısıyla ecelin değişebileceğini savunmak Allah’ın (cc) ezeli ilmini yani kullarının akıbetlerini bilmeye muktedir olmasını inkar etmek anlamına gelir ki bu bu mü’mînlerin inancıyla bağdaşmayan bir durumdur.¹¹² Yani kişi eceliyle ölmüştür fakat kul öldürme fiilini kendi cüz’i irâdesiyle gerçekleştirmiştir. Şu halde toplumda “kader mahkûmu” diye tabir edilen anlayış, katilin maktülü öldürmesinde kader değil, katilin özgür irâdesiyle yapmış olduğu bir eylemdir gerçeği gözler önüne serilmekte ve bu anlayışın yanlış ve sakıncalı bir düşünce olduğu anlaşılmaktadır.

Eş’arîlere göre ecel Allah’ın ilminde olan ölüm ile öldürülme zamanıdır. Dolayısıyla bu zaman dilimi hem öldürülme hem de ölüm vaktini kapsayan bir bilgiye bağlıdır.¹¹³ Mu‘tezîle ekolü ecel konusunu Allah Teâlâ’nın, kulun yaşamı için belli bir süre tayin ettiğini, bu süre içerisinde o kişiyi yaşatma fiilinin Allah’a (cc) ait olduğunu, bu fiili icra etmeyi dilediğini ve o kul için belli bir rızık da tayin ettiğini söyler. Onlara göre Allah (cc) kullarına öyle bir kuvvet verir ki bu kulları, onun belli bir yaşama süresi belirlendiği söz konusu kişinin ömrünü yaşayıp bitirmesine engel olur. Yani kuvvet verilen kul ilahi irâdeyi pasifize eder.¹¹⁴

¹¹² Cihat Tunç, *İslâm Ansiklopedisi*, “Ecel”, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,1994), 10/380-382.

¹¹³ Okumuş, *Kelâmda Ecel Problemi*, 23.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, 425.

4. VERİ ANALİZİ VE BULGULAR

4.1. Faili Açısından İrâde Çeşitleri

İstemek, dilemek gibi anlamlara gelen irâde kavramı terim olarak “bir şeyi yapıp yapmama hususunda karar verebilme gücü” olarak tanımlanır.¹¹⁵ Söz konusu kavram genel itibariyle iki kısma ayrılarak incelenir: 1) Allah’ın irâdesi (külli irâde); 2) Yarattılmış varlıkların irâdesi (cüz’î irâde).

4.1.1. Allah’ın İrâdesi

Kâinatta olan biten her şeyi sonsuz sınırsız kuşatan irâde bazı alimlere göre külli irade olarak tesmiye edilmiş olup bununla Allah’ın (cc) iradesi kastedilmiştir. Zira Allah’ın iradesi sonsuz ve mutlak olup mümkün olan her şeye taalluk eder. Onun iradesini sınırlayacak veya onu cebir altına alacak hiçbir şey yoktur.¹¹⁶ O, dilediğini yapandır. O’nun irâde etmediğini yapması düşünülemeyeceği gibi, O’nun irâdesi olmadan da bir şeyin meydana gelmesi düşünülemez.¹¹⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın (cc) iradesi “*Bir şeyi istediğinde, O’nun buyruğu ol demekten ibarettir; hemen oluverir.*”¹¹⁸ buyurulmaktadır. Yine Nisâ Sûresi’nde “*Allah sizin tövbelerinizi kabul etmek ister; nefsani arzularına uyanlar ise büsbütün yoldan çıkmanızı ister.*”¹¹⁹ buyrulur. Sonsuz güç ve kudret sahibi olan Yüce Allah (cc) bir şeyin bir olayın gerçekleşmesi için gayret sarf etmez ona “ol” demesi, o şeyin vuku bulması için yeterlidir.

Allah’ın (cc) saltanatında dilemediğinin olması diye bir şey mümkün değildir. Aynı şekilde Allah’ın (cc) dilemediğinin meydana gelmesi imkânsız olduğuna göre, dilemediğinin bir başkası tarafından meydana getirilmesi de imkânsızdır. Allah’ın (cc) irâdesi dışında bir şey olmayacağına göre hayır ve şer de onun irâdesiyle olmaktadır. Müminin imanı Allah’ın (cc) irâdesiyle olduğu gibi, kâfirin küfrü de O’nun irâdesiyle olmaktadır. Allah’ın (cc) kötü şeyleri dilemiş olması O’nun kötü olmasını gerektirmez. Zira Allah’ın (cc) irâdesiyle

¹¹⁵ Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 157-158.

¹¹⁶ Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 158.

¹¹⁷ Serdar Eroğlu, *Gazâli’de İnsan Hürriyeti Problemi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2004), 36.

¹¹⁸ Yâsîn, 36/82.

¹¹⁹ Nisâ Sûresi, 4/27.

emri farklı şeyler olup, Allah'ın (cc) bir şeyi irâde etmesi, aynı zamanda onu emretmiş olmasını da gerektirmez. Mesela Allah (cc) kâfirin küfrünü yaratıp irâde etmiştir. Ama onu emretmemiştir. Yani şerre ait irâde şerri emretmeyi gerektirmez. Allah (cc) şerri irâde ettiği halde onu emretmez, tam aksine Allah (cc) şerri kötüler ve yasaklar.”¹²⁰ Dolayısıyla Ehl-i Sünnet âlimlerine göre Allah hayrı da şerri de irade eder ve yaratır. Çünkü âlemdaki her şey O'nun irade ve yaratmasına bağlıdır. İnsan ise hayrı ve şerri kendi iradesi ise kazanır. Binâenaleyh Allah'ın hayra rızası vardır ama şerre rızası yoktur. Şerrin Allah'tan olması, onun meydana gelmesi için Allah'ın (cc) tekvini iradesinin devreye girmesi demektir. Zira Allah'ın (cc) şerre teşrîi iradesi yoktur ve kulların kötü fiilleri işlemesinden hoşnut olmaz.¹²¹

En önemli kelâm ekollerinden biri olan Mu'tezile'ye göre Allah (cc) gerçekte irâde sahibidir. O'nun irâdeli oluşu, mürid olmadığı bir zaman diliminden sonradır. O'nun irâdesi öze ait ve ezeli bir yapıda değildir. O sonradan yaratılmış bir irâdeyle dilediğini yerine getirir. Mu'tezile Allah'a (cc) varlıksal bir irâde nisbet eder. Onlara göre bu irâde kadim değildir. Çünkü eğer irâdenin kadim olduğunu kabul ederlerse tevhid ilkesine aykırı düşeceklerine inanırlar. Dolayısıyla ezeli vasfına sahip bir irâdenin savunusu çoklu ilahları kabul etme gibi bir duruma yol açacaklarına kanidirler.¹²² Irâdeyi hâdis gören Mu'tezile ekolüne göre hayır ve şer, iyilik ve kötülük birbirine zıt kavramlardır. Hayır yani iyilik Allah'tan (cc) sadır olur ama şerri yani kötülüğü yaratmak Allah'ın (cc) şanına yakışmaz. Eğer şerri Allah (cc) yaratmış dersek Allah'a (cc) noksanlık isnat etmiş oluruz bu da mümkün değildir. Ehl-i sünnet âlimleri ise Mu'tezile'nin bu görüşlerini diğer batıl dinlerde (semavi olmayan) iyilik tanrısı (yezdan) ve kötülük tanrısı (ehl-i-men) inancı olan düalizm inancına yaklaştıkları için tenkit ederler. Böylece Ehl-i sünnet âlimleri Mu'tezile'nin dediği gibi eğer Allah (cc) iyiliği yaratmış ama kötülüğü yaratmamış ise kötülüğü yaratan ikinci bir yaratıcı vardır demek olur yani iyiliği yaratan Allah iken zulmeti yaratan iki bir yaratıcı

¹²⁰ Eroğlu, *Gazâli'de İnsan Hürriyeti Problemi*, 37.

¹²¹ A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 192-193.

¹²² Korkmazgöz, *Kelâmda İlâhi Irâde ve İlim İlişkisi*, 19.

söz konusu olacağı için düalist bir yaklaşım söz konusu olmaktadır.¹²³ Ehl'i-sünnete göre aslolan Allah'ın (cc) irâdesidir. O'nun irâdesi haricinde hiçbir şey mümkün değildir.¹²⁴

Eş'arî'ye göre, muhdesat Allah'ın (cc) fiilidir. Ancak onun dilemesi ve yaratmasıyla meydana gelmiştir. Bütün fiilleri Allah (cc) yarattığına göre kulların bütün fiillerini de Allah (cc) yaratmıştır. Eğer kullar fiillerini kendisi yaratmış olsaydı dünyada her şey kulların isteği doğrultusunda olurdu. Bütün fiiler (gayr'ı ıztirari) kulların istediği gibi olmadığına göre bu fiilleri yaratan Allah'tır. Buna göre kulların fiillerinin yaratılmasında insanın irâdesinin bir tesirinin olmadığını kabul etmek bir zorunluluktur.¹²⁵

İmâm Mâtürîdî'ye göre ise Allah (cc) kendisinden vücut bulacak fiilleri yaratmada ihtiyar ve irâdeye sahiptir. Buna göre Allah'ın (cc) yaratmakla nitelendirilmesi açısından irâdeye de sahip olduğu kanıtlanmış olur.¹²⁶

Sonuç olarak Allah (cc) hem şer hem de hayır yapısının yaratıcısıdır. Hayır olsun şer olsun kullara ait fiillerin yaratıcısıdır. Hiçbir şey yoktur ki O'nun tarafından yaratılmamış olsun. Allah'ın (cc) yarattığı fiiller hayır ve şer olarak nitelendirilemez. Çünkü Allah'ın (cc) yarattığı fiillerin hayır ve şer özelliği yoktur. O, kendi fiiliyle mevsuftur.¹²⁷ Yani Allah (cc) tekvini irâdesiyle iyiliği de kötülüğü de yaratır, tercihi kulun cüz'i irâdesine bırakır. Kul tercihleri doğrultusunda aldığı kararların yararlı ya da zararlı sonuçlarına katlanır

4.1.2. Kulun İrâdesi

İnsan eylemleri ve hürriyeti konusunun temel dayanağı kuşkusuz ki Allah'ın (cc) irâdesiyle beraber, insanın da irâdesinin olup olmadığı yaklaşımıyla ilgilidir. Farklı bir deyişle irâde, insan özgürlüğünden dem vurmanın ön koşuludur. İnsan eylemlerini öyle ya da böyle yapmayı ya da terk etmeyi

¹²³ Eyman Abdülmümin Muhammed Sa'duddin, "el-İrâdetü'l-ilahiyye beyne'l-ıtlâk ve't-takyîd inde'l-Mu'tezile ve Ehl'i-sünne", *Huliyyetu Külliyyeti Usûli'd-Dîn ve'd-Da'veti'l-İslamiyye* 9 (2017), 544.

¹²⁴ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdi*, 165.

¹²⁵ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdi*, 210-212.

¹²⁶ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 432.

¹²⁷ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 259-260.

seçebilmeli ki insanın özgürlüğünden bahsedilebilsin. Aksi durumda insan için özgürlük söz konusu olmaz.¹²⁸

İnsan fiilleri iradî (ihtiyarî) ve gayr-ı iradî (ıztırarî) olmak üzere ikiye ayrılır.¹²⁹ Göz kapakları, kalp atışı, nefes alınıp verilmesi gibi fiiller insan irâdesinin dışında gerçekleşen zaruri fiillerdir. Yemek yemek, yürümek, çalışmak gibi fiiller ise kendi irâdesi ile gerçekleşen fiillerdir.

Gayr-ı iradi fiillerin Allah (cc) tarafından yaratıldığı konusunda bir ihtilaf bulunmazken, ihtiyari fiillerin yaratılmış olup olmadığı konusunda âlimler ittifak edememişlerdir. Bu görüş ayrılığı konusunda bazı âlimler fiillerin Allah (cc) tarafından yaratıldığını, kulun fiiller üzerinde bir etkisinin olmadığını ve kulların fiilleri işlerken icbar altında oldukları görüşünü savunurken, bazı âlimler ise kulun ihtiyari fiillerinden sorumlu oldukları görüşünü savunmuşlardır. Bu konudaki görüş ayrılıkları Kur'ân-ı Kerîm'de irâde ile ilgili âyetlerin farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Kur'ân'ın birçok âyetinde irâdeden bahsedilir.¹³⁰ Mesela: *"Eğer Allah size azgınlığınız içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez. O sizin Rabbinizdir ve O'na döndürüleceksiniz".*¹³¹ *"Allah yükünüzü hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır"*¹³² *"Dileseydik elbette herkesin doğru yolda yürümesini sağlardık. Fakat şu sözüm mutlaka gerçekleşecek: Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım."*¹³³ âyetleri örnek olarak sunulabilir.

Ehl-i sünnet âlimlerine göre fiiller Allah (cc) tarafından yaratılır, kul tarafından kesb edilir. İnsanların hareket ile hareketsizlikleri gibi eylemleri gerçekte sahip oldukları kendi kesbleri (kazançları) sayesinde ortaya çıkar.¹³⁴ Eş'arî'ye göre insan fiillerinin ihtiyari olanını da ıztırarî olanını da Allah (cc) yaratmıştır. Ona göre bir fiili yaratma ile kesb etme arasında açık bir fark vardır.

¹²⁸ Hüseyin Aydın, *"Eş'arî'nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi"*, İslâmî İlimler Dergisi, 6/2 (2011), 10.

¹²⁹ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi*, 152.

¹³⁰ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfreh li-elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2001), "r-v-d" md, 401-403.

¹³¹ Hûd 11/34.

¹³² Nisâ 4/28.

¹³³ Secde 32/13.

¹³⁴ Karabulut, *Ebü Hanîfe'de Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah*, 38.

Yani yaratma ve kesb aynı mânâda değildir, iki farklı kudretle Allah’a (cc) ve insana nispet edilir. Fiili yaratan Allah, o hareketi kesb edip uygulayan insandır. Allah (cc) fiili yaratan, kul ise yaratılan fiili kendisine verilen kesb kudreti ile fiili harekete geçirendir.¹³⁵

İnsanın irâdesi, yüce Allah (cc) tarafından insana verilen, sınırlı, Allah’ın (cc) dilediği ölçüde kuluna verdiği tercih etme ve dileme özgürlüğüdür. Bu irâdenin mükellefiyeti insanın buluş çağına ulaşmasıyla başlar, ölüm anına kadar devam eder. Allah (cc) her şeyi zıddıyla yaratmıştır. Örneğin iyilik kavramı zıddıyla yaratılmasaydı iyiliğin iyilik olduğu anlaşılmazdı. Allah’ın (cc) ebedi olarak kuluna sunacağı ebedi hayat; cennet-cehennem dünyada insanın irâdesi ile yaptıklarının sonucu olarak karşılaşacağı yerdir. Dolayısı ile insanın yaptığı eylemlerden tamamen sorumsuz olarak görülmesi ahiret hayatını da dolaylı yoldan inkâr etmek demektir. İyi-kötü, yarar-zarar, haram-helal vb. idrak etme gücü kendisine verilen insan, bunlardan birini tercih etme özgürlüğüne sahipse tercih ettiği eylemlerden elbette sorumlu tutulacaktır.

İrâde, tarih boyunca gerek özgürlükler konusunda gerek sorumluluk ve ahlak konusunda filozofları düşündüren karmaşık sorunların başında gelir. Akıl ve irâde gibi yetiler İslâm felsefesine göre insana Tanrı’nın birer hediyesi olup Tanrısal bir özellik şeklinde ortaya çıkar. İnsan aklının inanmak, bilmek ve düşünmek gibi temel görevleri vardır ve bu görevler aracılığı ile insan inanan ve inanmayı bilen bir varlıktır. Burada inanmak, insan aklının direk bir görevi olmayıp, dolaylı olarak gerçekleştirdiği bir faaliyettir diyebiliriz. Çünkü insan malumatlarını bir yana inançlarını da başka bir tarafa koyarak bölünmüş bir yaşam süremez.¹³⁶ Yani akıyla inancı ayrı ayrı olamaz. Akı ve inancı birleştirip inanıp inanmama gibi bir tercihte bulunur.

Yukarıda da belirtildiği üzere Allah (cc) fiili yaratır (külli irâde), insan ise fiili/eylemi yapar (cüz’i irâde). İnsan hür ve özgür irâdesiyle insanı katledebilir de, topluma iyi bir birey olarak kazandırabilir de. İnsan çalışarak meşru yollardan kazancını sağlayabilir (hayır) aksine çalarak veya haksız kazanç yollarından (gayr-ı meşru) kazanç da (şer) elde edebilir. Bunun tercihi tamamen insana

¹³⁵ Ünverdi, “Eş’arî ve Nesefî’de Kesb Teorisi”, 81.

¹³⁶ Özdemir, *Özgürlük Tanımları ve İslâm Düşüncesinde Özgürlük*, 20.

bırakılmış olup, insana bu bir tercih olarak verilmiştir. Dolayısı ile Allah (cc) insana faydalı işler yapma yeteneğini ve irâdesini de vermiştir, öldürme yok etme irâdesini de vermiştir. İnsanın kendisine verilen cüz’i irâdesini hayır veya şer yolunda kullanması kendi tercihiyle ilgilidir.

4.1.3. Mezheplerin İrâdeye Yaklaşımı

4.1.3.1. Eş’arî’ye göre irâde

Daha önce de belirtildiği gibi kesb denilince akla ilk gelen isimlerden biri Ebü’l-Hasan el-Eş’arî’dir. Çünkü Eş’arî bu konuyu sistematize edip teori olarak kelâmî yaklaşımına kazandırmıştır. Onun kesb teorisi genel hatlarıyla Allah’ın (cc) var olmasını istediği şey olur, dilemediği ise olmaz düşüncesine dayanır. Ancak bu teori insanın herhangi bir sorumluluğunun var olmadığı, sevap veya günahın muhatabı bulunmadığı anlamına gelmeyip, Allah’ın (cc) isteğinin kayıtsız olduğu anlamına gelmez. Bu açıdan Allah’ın (cc) irâdesi ilmi olup hiçbir şey O’nun irâdesi haricinde meydana gelmez.¹³⁷

İmâm Eş’arî açısından elde edilmiş anlamındaki mükteseb fiil, Allah’a (cc) isnat edilmez. İnsan yazı yazan, ayakta duran, oturan tarzında isimlendirilir. Allah (cc) ise bunları yaratan ve de dileyendir. Allah (cc) yaratmayı irâde eder, insan ise bu iradeye karşı kesb hakkını kullanır. Bu iki farklı irâdenin fiille ilişkileri birbirinden bağımsız yapıdadır. Bu bağlamda bir amaç noktasında çelişmeden bir arada toplanmaları mümkündür.¹³⁸ Ona göre eğer insanın bir kısım istek anlamındaki kesbini yaratma gücü mümkün olsaydı, bütün kesbini yaratması da mümkün olduğu kabul edilirdi.¹³⁹ Bu durumda Allah’a dair kesb imkân haricinde olduğu gibi insana dair yaratma da imkânsız sayılırdı.¹⁴⁰ Aynı şekilde Allah yaratmaya kâdir olmakla vasıflanırken insan kesbetmeye kâdir olarak nitelenirdi.¹⁴¹

¹³⁷ Uysal, “Ehl-i Sünnet ve Mu’tazile’ye Göre Kesb Nazariyesi”, 41.

¹³⁸ Aydın, “Eş’arî’nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi”, 19.

¹³⁹ Ebü’l-Hasan Ali b. İsmail Eş’arî, *Makâlâtü’l-islamiyyîn ve ihtilâfu’l-musallîn*, ed. Hellmut Ritter (Beyrut: y.y., 2005), 571.

¹⁴⁰ Aydın, “Eş’arî’nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi”, 19.

¹⁴¹ Aydın, “Eş’arî’nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi”, 29.

4.1.3.2. Maturîdî'ye Göre İrâde

Allah (cc) insanları yaratmış ve onlara iyi ve de kötüyü birbirinden ayırt etme gücü vermiştir. Güzel ve çirkini ayırt edebilecek iyi davranışları kötü davranışlardan ayırt etme gücüne ve bilgisine sahip olan insan bu konudaki tercihlerinde denenmek için yaratılmıştır.¹⁴² İmâm Maturîdî'ye göre insanlara bazı şeyleri sevme ve bazı şeylerden nefret etme tabiatı verilmiştir. Nefret ettikleri bazı şeylerin sonucunun güzel olduğu veya sevdikleri şeylerin bazılarının sonucunun kötü olduğu insanların akıllarına hitap edilerek gösterilmiştir. Sonra görünürde kötü olup ama sonucu güzel olan şeyleri tercih etme, görünürde güzel olup sonucu kötü olan şeylerden de kaçma kabiliyeti verilmiştir.¹⁴³ Maturîdî irâdenin Allah'a (cc) izafe edilmesini ve kulun bundan mes'ul tutulmaması görüşünü tenkit ederek Allah'ın (cc) bazı şeyleri kullarına emrettiği bazı şeyleri de yasakladığı görülüyorsa ve kullarını bunlardan sorumlu tutup muhatap alıyorsa bu, kulların sorumluluk sahibi birer varlık olduklarını ve tercihlerinden mes'ul tutulduklarını gösterir. Zira Allah (cc) kullarına zulmetmez. Kulun güç yetiremeyeceği fiillerden sorumlu tutmaz.¹⁴⁴ Mâturîdî açısından seçime tâbi fiillerin Allah'a (cc) nisbet edilişi onların kullara nisbetini ortadan kaldırmaz. Fiiller, mahiyeti itibariyle Allah (cc) tarafından yaratılmaları ve bir zamanlar yokken O'nun tarafından icat edilmeleri açısından Allah'a (cc) kesb edilmeleri ve işlenmeleri (kesb, fiil) açısından da insanlara aittir.¹⁴⁵ Yine Mâturîdî herkesin kendi nefsinden bildiği gibi, yaptığı işlerde ihtiyar sahibidir, faildir der ve bunun aksini iddia edenlerin Cebriyye görüşüne sahip olduklarını, kendilerinde gerçek bir fiil ve kavil bulunmadıklarını söyleyen insanlarla konuşmanın bir mânâsının olmadığını belirtir.¹⁴⁶ İrâdeyi ve fiilleri insana izâfe eden ekole karşı ise, fiiller tamamen kula izâfe edilirse Allah'ın (cc) idlali yani kullarının kalplerini genişletmesi-daraltması, kalbini mühürlemesi, hidâyeti-delaleti gibi durumların imkânsızlaştığını belirterek Allah'ı (cc) fiillerin yaratılmasından soyutlaştıran bu görüşü de tenkit eder.¹⁴⁷

¹⁴² Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdî*, 290.

¹⁴³ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdî*, 290.

¹⁴⁴ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdî*, 294.

¹⁴⁵ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 287.

¹⁴⁶ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdî*, 295.

¹⁴⁷ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdî*, 295.

Mâturîdi bu iki görüşe karşılık orta yolu benimseyerek fiillerin yüce Allah'a (cc) nispet edilmesi gerektiğini belirtir. Bunun yanında fiillerin kullara da nispet edilmesi gerektiğini düşünen İmâm Mâturîdi kulun ihtiyarına bağlı emir ve yasaklar bağlamında sorumlu oldukları fiillerin kullara nispet edilmesi, kulların gücünün dışında olan fiillerin Allah'a (cc) nispet edilmesi görüşünü ifade eder. Yani Mâturîdi fiiller birinci yönüyle Allah'a (cc) ikinci yönüyle ise kullara aittir, Allah'ın (cc) fiilleri yaratması (halk) kulların bunu harekete geçirmesi (kesb) görüşünü savunur.¹⁴⁸ Çünkü Mâturîdi kulların ihtiyari fiillerinden kendilerinin sorumlu olduklarını, kendi kudretlerinin dışında kalan fiillerin ise Allah'ın (cc) fiili olduğunu yani fiili yaratma yönünden Allah'a (cc) ait olduğunu, kesb yönünden kullara ait olduğunu, fiillerin ne sadece Allah'a (cc) ait olmadığını ne de sadece insana ait olmadığını, fiillerde hem Allah'ın (cc) irâdesi olduğunu hem de kulun irâdesi olduğu görüşündedir.¹⁴⁹ İmâm Mâturîdi insan fiilleri ve irâde hürriyeti konusunda diğer âlimlerden farklı düşünüp irâdeyi ne tamamen Allah'a (cc) ne de tamamen kula izafe etmiştir. Mâturîdi'nin görüşüne bakıldığında insan irâde konusunda önemli bir yere sahiptir. Çünkü insan eylemlerinden ve tercihlerinden sorumludur. Mâturîdi sonuç olarak kulun gerçek anlamda bir eyleminin olduğu, bu eyleminin hür seçimiyle ortaya çıkardığı, kulun bu noktanın kendi zaviyesinden tercih edilmeye ve istenmeye en çok layık olan bir şey durumunda bulunduğu, bu fiilin halk edilişinin kendisini etkilemediği, sevk edici ve de zorlayıcı faktör oynamadığı artık ortaya çıkmıştır. Eylemin yaratılışa konu oluşunun reddedilişinin bir kuruntudan ibaret olduğunu beyan ederler.¹⁵⁰

4.1.3.3. Diğer mezheplere göre irâde

İrâde hürriyeti konusunda âlimlerin farklı görüşler ileri sürdüğü daha önce belirtilmişti. Mâturîdi ve Eş'arî mezheplerinden sonra diğer mezhep âlimlerinin bir kısmının irâde hürriyeti konusundaki görüşlerine kısaca değinilecektir.

Selefe göre kulların fiilleri ihtiyari ve ıztirari olmak üzere ikiye ayrılır. İztirari olan fiiller zorunlu fiillerdir. Ama ihtiyari olan fiiller öyle vasıflardır ki kullar bu fiillerde cebir altında değildir. Kullara bu fiillerde tercih etme gücü ve

¹⁴⁸ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdi*, 296-297.

¹⁴⁹ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdi*, 298.

¹⁵⁰ Mâturîdi, *Kitabu't-Tevhid*, 370.

hakkı verilmiştir. Buna da ihtiyar denmektedir. Allah (cc) külli olarak bir kudret yaratmıştır. Kul ise bunu bir fiilin gerçekleşmesine yahutta terketmesine birbirinin bedeli olarak kesb eder.¹⁵¹ Selefiye ekolünün irâde hürriyeti problemine bakışı ele alındığında bu ekol kulların fiillerinin hayır olsun şer olsun bütün fiilleri, yaratılışına uygun olarak Allah'ın (cc) yarattığını kabul ederler.¹⁵²

İmâm Âzam Ebû Hanîfe'ye göre Allah (cc) nesneleri yaratmadan önce onları ezeli ilmiyle bilmekteydi. O tüm canlıları yoktan yaratmıştır. O'nun ilmi bizim ilmimize benzemez. Yok olanı yokluk halinde bildiği gibi o şeyi nasıl yaratacağını da bilir. Var olan şeyi nasıl yok edeceğini de bilir. Oturan birinin oturmuş halini de ilmi değişmeden ezeli ilmiyle bilmektedir. Allah'ın (cc) ilmi ezelîdir. O'ndan yeni bir ilim-bilgi oluşmaz.¹⁵³ İmâm Âzam'a göre kader Yüce Allah (cc) tarafından meydana gelecek bir olayın ezelde tayin edilmesi, kazâ ise bu tayin edilmiş olayın zamanı geldiğinde gerçekleşmesi durumudur. Bu iki kavram imanın temel esaslarındandır.¹⁵⁴ Yine “Ebû Hanîfe'ye göre Allah'ın (cc) fiilleri iki türlüdür. Bunlardan birincisi mükellef tuttuğu kulların irâdelerini hangi yönde gerçekleştireceğini bilip kulların irâdelerini o yönde yaratması, ikinci irâdesi ise mükellef olmayan varlıklarla alâkalıdır. Yani Allah'ın (cc) irâdesinin birinci yönü mükellef tuttuğu varlıkların irâdesine tabidir.”¹⁵⁵ Kulların fiillerini Cebriyye gibi tamamen Allah'a izafe etmeyen Ebû Hanîfe Allah'ın bütün mahlûkları âciz ve kudretten yoksun olarak yarattığını, insanı yarattıktan sonra fiillerini gerçekleştirmesi için onlara istitaat verdiğini belirtir.¹⁵⁶ Allah'ın (cc) kullarına verdiği bu güçle insan kötülük yapmaya müsait olduğu gibi iyilik yapmaya da müsaittir. Allah, (cc) kulun bu istaatını iyilik yönünde kullanmasını emretmiştir.¹⁵⁷ Taatların hepsi Allah'ın emri, muhabbeti, rızası, ilmi, dilemesi, kazâsı ve takdiriyle vacip kılınmıştır. Masiyetlerin hepsi de Allah'ın ilmi, kazâsı,

¹⁵¹ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdi*, 165.

¹⁵² Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdi*, 162.

¹⁵³ Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber* (Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Furkan, 1999), 29; Karabulut, *Ebû Hanîfe'de Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah*, 32-33.

¹⁵⁴ Karabulut, *Ebû Hanîfe'de Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah*, 73.

¹⁵⁵ Karabulut, *Ebû Hanîfe'de Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah*, 35.

¹⁵⁶ Karabulut, *Ebû Hanîfe'de Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah*, 37.

¹⁵⁷ Karabulut, *Ebû Hanîfe'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri*, 38.

takdiri ve dilemesi ile olmakla beraber, rızası ve emri değildir.¹⁵⁸ Dolayısıyla Ebû Hanîfe kulların bütün fiillerinden kendilerinin sorumlu tutulduğunu, fiilin yaratıcısının (hâlık) Allah (cc) olduğunu, fiillerin tercihlerinin hareketlerinin sorumlusunun ise (kâsib) kullar olduğunu ifade etmektedir. Her ne kadar kullar kesb etse de bunların hepsi Allah'ın (cc) dilemesi, kaderi, kazâsı, ilmi ve takdiri ile olur. Ancak kulların kötülüğü tercih etmesi onun rızası ve emri ile olmaz.¹⁵⁹

Netice itibariyle Selef, fiilleri tamamen Allah'a (cc) izâfe eden Cebrî görüşü kabul etmemektedir. Mu'tezile gibi fiilleri insana da izâfe etmemektedir. Onlara göre fiilleri de fiillerin harekete geçirilmesi için gerekli olan istitaati de (güç) zamanı mekânı bütün her şeyi Allah'ın (cc) ilmi, irâdesi, kudreti ile olur ama kul ihtiyari fiillerinde hiçbir durumda cebir altında değildir. Kendisine verilmiş olan kudretle ve tercih hakkıyla yaptıklarından sorumludur.

İrâdeyi kullara nispet eden Mu'tezile ekolü insan eylemlerinin büyük ölçekte insanın hür seçiminin eseri olduğunu vurgulayıp Eş'arîliğin kesb anlayışına eleştiri yöneltmişlerdir. Mesela Kâdî Abdulcebbâr, Eş'arîliğin insan eylemleriyle ilgili kesb teorisinin aklî olmadığına dikkat çekerek şöyle eleştiride bulunur: Eğer insanın tasarruf kapsamı Tanrı'nın eylemleri ve de yaratması yoluyla ortaya çıkarsa ve kul fiil için mahal konumuna geçerse, o vakit fiil bakımında kulun bir dahli mümkün olmaz. O fiil için buyruk, sakındırma, yerme ve övgü caiz olmaz. Bununla beraber adı geçen fiil için sevap ve de ceza ortaya çıkmaz. Dolayısıyla başkasının durumundan ötürü kişinin girişim ve isteğiyle bir tasarrufu söz konusu olmaz.¹⁶⁰ Böylece Mu'tezile için önemi haiz ve temel teşkil eden, insanın serbest bir irâdeye sahip oluşudur. Dolayısıyla özgür bir irâdeye sahip insanın kendi eylemlerini kendisinin meydana getirmesi veya yoktan var etmesi gerekir. Bu da Allah'ın (cc) insanda başlangıçta yaratıp sonra da bıraktığı bir kudret yoluyla ortaya çıkar. İnsan sürekli kendinde var olan bu güçle fiillerini ortaya çıkarır ve yaratır. Buna göre kulun fiilinin meydana gelişinde Allah'ın (cc) rolü doğrudan değil, aracı vasıtasıyladır. Bu araç Allah'ın (cc) kulda yarattığı

¹⁵⁸ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 35.

¹⁵⁹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 33-34.

¹⁶⁰ Veysi Ünverdi, "Eş'arî'nin Kesb Teorisinin Eleştirisi: Kâdî Abdulcebbâr Örneği", Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri (21-23 Eylül 2014) (İstanbul: Beyan Yay., 2015), 2/83-84.

kudret ve insanın da bunu irâdesine uygun olarak kullanmasıdır.¹⁶¹ Başka deyişle Mu‘tezile’ye göre insan kendi eylemlerinin yaratıcısıdır. O kendi kaderini kendi kendine belirler. Aynı şekilde kendi fiilini akıl ve irâdesi yoluyla kendisi belirler ve tüm mükellefiyet insanın kendisine döner diyerek fiilleri kullara izâfe etmiştir. Mu‘tezile’ye göre, insanın seçme hürriyetine sahip olduğunun farkındalığı, delile gereksinim duyulmayacak derecede açık bir yapıdır.¹⁶²

Mu‘tezile’nin kişi hakkındaki mutlak özgürlük adına bir ölçüde ilâhi irâde ve kudreti sınırlandıran ahlâk anlayışına karşılık, geliştirdikleri kesb teorisi ile Bağdâdi gibi Sünni kesime müntesip düşünürlerin tasvibini kazanan Dırar (öl. 200/815) ve Neccar (öl. 230/845) insanın özgür irâdesinin kapsamını belli bir ölçüde sınırlandırmış bulunmaktadır. Bu teoriyle kendi eylemlerinin faili ya da yaratıcısı olarak görülen insan anlayışından gittikçe Dırar’ın, Allah (cc) tarafından yaratılan fiilleri kazanan anlamında gerçek fail olan insana, oradan da yine müktesib anlamında yalnızca fail diye nitelenen, Neccar’ın insan anlayışına ve nihâyet, onu sadece mecâzi fail sayan en-Naşi’nin insan anlayışına ulaşıldı. Böylece çeşitli formlarıyla kesb öğretisi insan fiilleri konusunda, bir yandan Allah-insan ilişkisinde, Mu‘tezile’nin insandan yana tutumuyla bozulan dengeyi yeniden kurmaya çalışırken, öte yandan hemen hemen adı bu öğretiyle özdeşleşen sünni Eş‘arî okulunun doğuşuna zemin hazırlamış oldu.¹⁶³

Mâtürîdî, Mu‘tezile’nin görüşünü kullarda cereyan eden fiiller olduğunu bu fiillerin içinden bazılarının bizzat onlardan sadır olmasının mümkün olmadığını ifade eder. Mâtürîdî, “halk” fiilini insanlardan menetmek veya ihtiyarı izale etmek söz konusu değildir der ve ona göre kulun bazı fiillerin yaratıcısı olması mümkün değildir. Böyle bir durumda kulun söz konusu bazı fiilleri yaratmasıyla semayı ve arzı yaratması arasında bir fark olmadığını söyleyen Mâtürîdî, “halk” fiilini insanlardan menetmek veya ihtiyarı izale etmek söz konusu olamaz der ve fiili ne tamamen Allah’a (cc) ne de tamamen kula izafe izafe eder.¹⁶⁴

¹⁶¹ Aydın, “Eş‘arî’nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi”, 33.

¹⁶² Aydın, “Eş‘arî’nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi”, 10.

¹⁶³ Aydın, “Eş‘arî’nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi”, 17-18.

¹⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, 363.

Mu'tezîle'nin bu görüşüne tamamen karşı olan Cebriyye mezhebi Mu'tezîle'nin aksine bütün fiileri Allah'a (cc) izâfe eder. Cebriyye, insanın hiçbir irâdi hürriyetinin olmadığını her şeyin Allah (cc) tarafından takdir edilip yaratıldığını ve kulların bütün bu fiilleri yapmakla mecbur olduklarını yani Allah'ın (cc) yarattığı fiiller karşısında kulların icbar altında olduğu görüşünü savunurlar.¹⁶⁵ Cebriyye'nin kurucusu Cehm b. Safvan'a göre kulların fiillerinin gerçek faili Allah'tır, insanlara fiilleri mecaz olarak nispet edilir, kulların hür irâde ve ihtiyarı olmadığı gibi kudret ve istitaatları da yoktur.¹⁶⁶

Mâtürîdî'ye göre durum Cebriyye'nin iddia ettiği gibiye Allah'ı Teâlâ'nın emir ve yasaklarına muhatap tuttuğu kulların irâdeden yoksun ve zavallı kulların fiilleri Allah'a (cc) ait ise hem Rab hem kul hem de yaratan ve yaratılan o olur ve ortada başka bir varlıktan söz edilmez. Bu ise hem nakil hem de akıl açısından kabul edilemez bir husustur. Herkes kendisini yaptıklarında hür, fail ve kâsib hisseder. Duyu yoluyla elde edilen bilgi konumundaki böylesi bir sonucu kendi statüsünden çıkarıp yok saymak mümkün olsaydı duyularla elde edilen bütün bilgileri de -mesela bütün bir tabiata ait bilgi gibi- yok saymak imkân dâhiline girerdi. Hâlbuki bu reddedilen bir husustur, işte cebir ehlinin telakkisi de bunun gibidir, ifadeleriyle Cebriyye'nin bu görüşünü eleştirir.¹⁶⁷

Kader ve kazâ sorunlarının tartışma konusu yapıldığı dönemde Mu'tezilî düşünceleri benimsemiş bulunan Şia taraftarları sıfatların da zatın özdeşi olduklarını Allah'ın (cc) emir ve irâdesinin birbirinden ayırlamadığını ve Allah'ın (cc) hayrı yarattığını ne var ki şerri yaratmadığını savunarak Mu'tezile ile paralel bir yaklaşım sergilemiştir.¹⁶⁸

4.2. İmâm Mâtürîdî'ye Göre Nisâ 4/26-27-28. Âyetlerinde İrâde Hürriyeti (Te'vîlâtü'l-Kur'ân Örneğinde)

4.2.1. İmâm Mâtürîdî

5.2.1.1. Hayatı

Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserdeki Nisâ sûresi ilgili âyetlerin tahliline

¹⁶⁵ Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da İtikadî, Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi* (İstanbul: YeniŞafak Kültür Armağanı, ts.), 109.

¹⁶⁶ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 198-199.

¹⁶⁷ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 346.

¹⁶⁸ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 194.

geçmeden önce bu kıymetli eserin müellifi Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin hayatı ile ilgili kısaca bilgi verilecektir. Mâtürîdîliğin kurucusu olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça sınırlıdır.¹⁶⁹ Tam adı Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî olan Mâtürîdî, Maverâünnehir'deki Semerkand şehrinin yakınlarında Mâtürîd veya Mâtûrit kasabasında doğmuştur.¹⁷⁰ Nisbet edildiği Mâtürîd bugün Özbekistan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunan Semerkant'ın dış mahallesidir. 1920'de Semerkant'ı ziyaret eden Barthold, Mâtürîd'in şehrin kuzeybatısında bir köy olduğunu belirtir. Doğum tarihine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Rey kadısı olan hocası Muhammed b. Mukâtil er-Râzi'nin 248 (862) yılında vefat ettiği dikkate alındığı takdirde bir asra yakın bir ömür yaşadığı tahmin edilen Mâtürîdî'nin III. (IX.) yüzyılın ilk yarısında doğduğunu söylemek mümkündür.¹⁷¹

Mâtürîdî mezhebi mensupları, Mâtürîdî'yi çeşitli lakaplarla anarlar. “İmâmû'l-hüdâ (hidâyet önderi), âlemû'l-hüdâ (hidâyet meşalesi), imâmû'l-mütekellimîn (kelâmcıların lideri), musahhihu akâidi'l-müslimîn (Müslümanların akâidini yanlışlardan arındıran), reîsü ehli's-sünne (Ehl-i sünnetin reisi)”¹⁷² gibi Mâtürîdî'ye nispet edilen bu nitelikler, onun, mensuplarının gönlündeki yerine işaret ettiği gibi, Hz. Peygamber ve ashabının İslâm'ın temel konularına dair anlayışlarını savunup Müslümanlar arasında yerleşmesine olan katkısını da dile getirir.¹⁷³ Çünkü İslâm dünyasında aşırı ekollere karşı sünneti seniyyeyi iyi bir metotla savunan büyük müçtehitlerden biridir. Dolayısıyla İslâm dünyasında hayranlık duyulan eserleri ile İslâm dünyasına büyük katkıları olan bir değerdir. İslâm'da aklı ihmal etmemekle birlikte, tek başına ona güvenmemekteki mutedil tutumunu yaygınlaştırıp örnek haline getirilmesi yolundaki gayretleri büyük olmuştur.¹⁷⁴

Mâtürîdî'nin kurmuş olduğu sistem, genel hatlarıyla akılcı, bilimsel ve

¹⁶⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 1/15.

¹⁷⁰ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 251.

¹⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l-Kur'ân*, 1/15.

¹⁷² Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l-Kur'ân*, 1/19.

¹⁷³ Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l-Kur'ân*, 1/19.

¹⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l-Kur'ân*, 1/18.

sistematiktir.¹⁷⁵ Son zamanlarda ülkemizde İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik konusu akademik çalışmalarda oldukça ilgi görmüştür. Çünkü Türk toplumunda Mâtürîdîlik sistemi yaygın olduğundan dolayı buna ihtiyacen akademisyenlerin elde ettikleri bilgileri topluma aktararak bu bağlamda toplumun dikkatini üzerine çekmiştir.¹⁷⁶ Yaşamı boyunca kendini ilme adayıp doğru bilgiye dair inancı insanlara aktarmaya çalışan ve bu minvalde büyük çabalar sarfeden İmâm Mâtürîdî'nin vefatıyla ilgili ittifaka yakın bir görüş vardır. *Te'vilât*'taki verilen bilgiye göre İmâm Mâtürîdî ile ilgili "Ebû'l-Muin en-Nesefî, Mâtürîdî'nin, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'den (öl.324-926) kısa bir süre sonra vefat ettiğini nakleder.¹⁷⁷ Sonraki kaynakların bir kısmında Mâtürîdî'nin ölümüne dair 323 (934), 332 (943), 333 (944), ve 336 (947) gibi değişik tarihler de vardır. Ancak Abdulkâhir b. Muhammed el-Kureyşî ve Beyâzîzâde onun 333 (944) yılında vefat ettiğini belirtmiştir ki modern dönemde genellikle bu tarih kabul edilmiştir." Ebû'l-Vef'a el-Kureyşî ise Mâtürîdî'nin Eş'arî'nin vefatından kısa bir süre sonra Semerkant'ta vefat ettiğini ve orada metfun olduğunu söylemiştir.¹⁷⁸

Mâtürîdî ile ilgili kaynaklara bakıldığında Mâtürîdî'nin yakın dostu Hakîm es-Semerkandî mezar taşına şu anlamdaki bir yazının yazılmasını emrettiği nakledilmiştir: "Bu mezar, mesaisini ilme veren, bütün gücünü ilim öğretmek için harcayan, dine dair kaleme aldığı eserleri takdirle yâd edilen ve ömrünün meyveleri toplanan kişinin kabridir."¹⁷⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere İmâm Mâtürîdî'nin ömrünü ilimle meşgul olarak geçirdiği toplumu aydınlatan ve bu konuda insanların övgüyle bahsettiği önemli bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

4.2.1.2. İlmî Şahsiyeti

İslâm dünyasının önemli İlmî şahsiyetlerinden biri olan İmâm Mâtürîdî, Hanefîyye ekolü âlimlerinden öğrendiği İslâmî ilimleri daha sonra özellikle kelâm, fıkıh usulü ve tefsir alanlarında derinleştirmiş ve bu ilimleri daha sistematize hale getirerek bu sahada önemli eserler telif etmiştir. Kendisinden

¹⁷⁵ Ali Duman, "İmâm Mâtürîdî, Hayatı, Eserleri Ve İslam Düşüncesindeki Yeri", *Hikmet Yurdu (İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Özel Sayısı)* 2/4 (2009), 109.

¹⁷⁶ Duman, "İmâm Mâtürîdî", 109-126.

¹⁷⁷ Ebû'l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî en-Nesefî, *Tebsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: DİB Yayınları, 2003), 1/474.

¹⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, 1/16.

¹⁷⁹ Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, 471-472.

önce benimsenmiş olan akâid bilgisini aklî bilgiler ışığında delillendiren ve ehl-i sünnet kelâm okulunun ikinci kurucusu sayılan Eş‘arî’nin Basra’da belirlemiş olduğu Sünni Kelâm yöntemini daha da sistemleştirerek Mâverâünnehir bölgesinde etkin bir şekilde inşâ ederek o coğrafyada daha akılcı bir sistem geliştirmiştir.¹⁸⁰ Mâtürîdilik esasında İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin usûl ve fûru alanında ortaya koyduğu fikri temellere dayanır.¹⁸¹ Mâtürîdi’nin eserlerinin adlarına bakıldığında onun özellikle Mu‘tezile, Şîa ve Kerâmita gibi Ehl-i sünnetin dışında kalan ekollerin benimsemiş olduğu düşünceleriyle mücadele içinde olduğu görülmektedir.¹⁸²

Kâinatın tek bir yaratıcı tarafından yaratıldığına inanmayanların doktrinlerini reddeden Mâtürîdi, bu hususta maddenin ezeliliğine inanan filozofların benimsemiş oldukları farklı unsurlar arasındaki karışıklığın neticesi olan bir yaratmaya inanan Mani dini mensuplarına, materyalistlere (Dehriyye), Zındıklara, batınîlere karşı da mücadele içine girmiştir.¹⁸³

Mâtürîdi’nin yazdığı eserler ve farklı görüşte olan çeşitli mezhep âlimleriyle yaptığı münakaşalar ve yetiştirmiş olduğu âlimlerin bu ekollere karşı göstermiş oldukları gayretleri onun inşa ettiği sünni kelâm sisteminin yayılıp kökleşmesini sağlamış ve Ehl-i sünnet mensuplarının çoğunluğunun takdirini kazanmıştır.¹⁸⁴ Yine müellifin hayatı araştırıldığında her ne kadar detaylı bilgiye rastlanmasa da Mâtürîdi hakkındaki en eski bilgileri Ebû’l-Muîn en-Neseffî’nin verdiği görülmektedir.¹⁸⁵ Mâtürîdiyye’nin temel kaynaklarından olan *Tebsîratu’l-edille*’nin yazarı olan Ebû’l-Muin en-Neseffî, Mâtürîdi’yi nitelerken: “O, kolayca elde edilemeyecek farklı bilgilere sahip bir şahsiyettir. Dini ihya etmeye çalışmış, onda bulunan deruni hikmet ve hakikatleri açığa çıkarmak için zihnini yormuş bir âlimdir.”¹⁸⁶ ifadelerini kullanır. Mâtürîdi hem akli hem de nakli ilimleri derinlemesine tahlil etmiş onların temel ilke ve inceliklerini analiz ettikten sonra

¹⁸⁰ Mâtürîdi, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, 1/20.

¹⁸¹ Neseffî, *Tebsîratu’l-edille*, 1/468.

¹⁸² Mâtürîdi, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, 1/20.

¹⁸³ Yazıcıoğlu, *Mâtürîdi ve Neseffî’ye Göre İnsan Hürriyeti*, 21-22.

¹⁸⁴ Mâtürîdi, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, 1/120.

¹⁸⁵ Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdi*, 254.

¹⁸⁶ Mâtürîdi, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, 1/120.

fıkıh, tefsîr ve kelâm alanlarında önemli bir müctehid ve İmâm mevkiine yükselmiştir.¹⁸⁷

Ebû'l- Muîn en-Nesefî, *Tebsîratu'l-edille* isimli eserinde İmâm Mâtürîdî hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Bu bölümde hocaları da zikredilmektedir. Bu bilgiler ışığında Mâtürîdî, asrının ilim ehlinden Ebû Nasr el-Iyâdî ve Ebû Bekr el-Cüzcânî'nin talebesi olmuş ve onlardan feyz almıştır. Bu iki zât ise Ebû Süleyman el- Cüzcânî'nin talebesidirler. Ebû Süleyman el-Cüzcânî de İmâm Ebû Yusuf (öl. 182/798) ve İmâm Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (189/804) talebeleri arasında görülmektedir. Bu ilmî silsile içinde Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin mezhebinin bütün inceliklerini öğrenmiştir. Mâtürîdî'nin diğer bir hocası da Rey kadısı olan Muhammed b. Mukatil er-Razî'dir ki bu zât yoluyla da silsilesi İmâm Âzam'a ulaşmaktadır.¹⁸⁸ İmâm Mâtürîdî'nin düşünce sistemi olan akıl-vahiy birbiriyle hiçbir zaman çelişmemiştir. Mâtürîdî'ye göre din, akıl ve zihin işidir, yani insan aklî ve zihnî kapasitesi oranında dini anlayıp kavrayabilir. Dolayısıyla vahiy doğru anlaşılırsa, akılla arasında çelişki olmadığı görülür.¹⁸⁹

4.2.1.3. Eserleri

İmâm Mâtürîdî ilim silsilesi itibarıyla İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin görüşlerini benimsemiş ve görüşlere uyarak vahiy yanında akla da büyük önem vermiştir. Bulunduğu bölgede çeşitli fırkaların âlimleriyle münâzara ve mücadelelerde kelâm metodunu oldukça başarılı bir şekilde kullanmıştır. İmâm Mâtürîdî bu başarısı ve gayretleri neticesinde Hanefî mezhebinin mütekellimi vasfını almış ve kurduğu mezhep kendi adına izafe edilerek Mâtürîdiyye ismini almış, Hanefiyye ise İmâm Âzam'ın fikhî görüşlerini benimseyenlere isim olarak devam etmiştir.¹⁹⁰ Çok yönlü bir din âlimi olan İmâm Mâtürîdî birçok alanda eserler vermiş fakat eserlerinin hepsi günümüze kadar ulaşmamıştır. Mâtürîdî'ye izafe edilen eserleri kelâm, mezhepler tarihi, fıkıh usulü, tefsîr ve Kur'ân ilimleri şeklinde üç grup olarak ele alınabilir.¹⁹¹ Akâid alanında Mâtürîdî'nin Kelâmî görüşleri açısından ve çeşitli ekollere dini inançlar ve felsefî görüşlere cevap

¹⁸⁷ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 23.

¹⁸⁸ Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, 1/471 vd.; Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 254.

¹⁸⁹ Duman, "*İmam Mâtürîdî*", 121-122.

¹⁹⁰ Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 256-257.

¹⁹¹ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 25.

vermesi bakımından en önemli eseri *Kitâbu't-tevhid*'dir. Bu eser akıl ve zihin ekseninde serbest düşüncüyü ön planda tutan önemli bir eserdir.¹⁹² Müellifin günümüze ulaşan diğer önemli eseri ise bir dirâyet tefsîri olan *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eseridir. Bu eser hakkında bilgi vermeden önce ona nispet edilen diğer eserlerin isimlerini zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Mâtürîdî'ye nispet edilen ancak günümüze ulaşmayan eserleri:

- a) *Reddû evâili'l-edille li'l-Ka'bi*
- b) *Reddû tehzîbi'l-cedel li'l-Kâ'bi*
- c) *Reddû vâidi'l-füssak li'l-Kâ'bi*
- d) *Beyânu vehmi'l-Mû'tezile*
- e) *Reddû'l-Usûli'l-Hamse li-Ebî Ömer el-Bâhilî*
- f) *Reddû Kitâbi'l-Îmâme li-Ba'dü'r-Revaîd*
- g) *er-Red ale'l-Karâmita*
- h) *Meâhızu's-şerâî*
- ı) *Kitâbu'l-cedel fî usûli'l-fikh*
- i) *Şerhu Câmi'is-sağîr*
- j) *Kitâbu'l-Makâlât*

Yukarıda da belirtildiği üzere İmâm Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan ikinci önemli eseri olan *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* İslâm dünyasındaki dirayet tefsîrine dair ilk önemli esedir.¹⁹³ Kâtip Çelebi (öl. 1035/1657) söz konusu eseri *Te'vîlâtü ehli's-sünne* adıyla kaydetmektedir.¹⁹⁴ Mâtürîdî akıl ve zihin ekseninde dil bilimsel yöntemlerle Kur'ân'ı anlamaya çalışmış önemli bir müelliftir. Ebû'l-Muin en-Nesefî, talebesi Alâeddin es-Semerkandî ve Abdulkâdir el-Kureysî gibi âlimler *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı tanıtmada çok etkin olmuşlar ve bu eseri oldukça methetmişlerdir.¹⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlat*'ta Ehli-i sünnet çerçevesinde dirâyet metoduyla âyeti âyet ve hadislerle tefsîr etmiştir.¹⁹⁶ İslâm dünyasına ve âlimlere ışık tutan bu önemli eser farklı dönemlerde birçok kez neşredilmiştir.

¹⁹² Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 26.

¹⁹³ Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l-Kur'ân*, 1/21.

¹⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l-Kur'ân*, 1/30.

¹⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l-Kur'ân*, 1/31.

¹⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l-Kur'ân*, 1/21.

4.2.1.4. Nisâ Sûresi

Nisâ sûresinin ilgili âyetlerinin tahliline geçilmeden önce sûrenin tanımı ve mahiyeti üzerinde kısaca açıklama yapılacaktır. Kur'ân-ı Kerim'de 'Kadınlar' anlamına gelen Nisâ sûresi İslâm'ın kadınlara ne kadar değer verdiğinin bir göstergesidir. Sûrenin tek ismi 'kadınlar' mânâsına gelen en-Nisâ'dır. Kadınlarla ilgili birçok hükümler, açıklamalar ve değerlendirmeler yapıldığı için bu ismi almıştır. Kur'ân'da erkekler ismini taşıyan bir sûre bulunmadığı halde İslâm öncesi hor görülen ikinci planda tutulan kadınları onurlandırma ve İslâm'ın kadınlara verdiği ehemmiyetin bir sembolü olarak düşünülebilir.

Genel kabule göre Medine devrinde Mümtehine sûresinden sonra nâzil olmuştur. Adını sûre içinde birçok yerde geçen 'nisâ' (kadınlar) kelimesinden alır. Ayrıca kadınlarla ilgili bazı hususları ihtiva eden ve "sûretü'n-Nisâ es-suğrâ" diye adlandırılan Talâk sûresinden ayırt edilmesi için "sûretü'n-Nisâ el-kübrâ" şeklinde de isimlendirilir.¹⁹⁷ Mushaftaki sıralamada dördüncü, iniş sırasına göre doksan ikinci sûredir. Mümtehine sûresinden sonra, Zilzâl'den önce inmiştir. Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb ve Mümtehine sûreleri Medine'de Nisâ'dan önce nâzil olmuştur. Sûrenin, hicretten sonra 5 veya 6. yılda Müreysî Gazvesi'nde dinî hükümler ve uygulamalar arasına girdiği bilinen teyemmüm âyetini ihtiva etmesi, ağırlıklı olarak bu yıllarda indiğini düşündürmektedir.¹⁹⁸ Ancak Kurtûbi Nisâ sûresinin "Ey insanlar" diye başlamasından dolayı sûrenin başlangıç kısımlarının Mekke'de nazil olduğu görüşündedir.¹⁹⁹

Müfessirlerin açıklamalarına bakıldığında ağırlıklı görüşe göre Nisâ sûresi Medîne döneminde nazil olup hicri iki ila sekizinci yıllar arasında tamamlandığı söylenebilir.

4.2.1.5. Nisâ Sûresinin muhtevası

Kur'ân-ı Kerîm'in diğer sûrelerinde olduğu gibi Nisâ sûresi de birden fazla konu ihtiva etmektedir. Mekke döneminde genelde tevhid inancıyla ilgili âyetler vahyolunurken Medîne'ye hicretin gerçekleşmesinden sonra Mekke dönemindeki

¹⁹⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Nisâ Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/137.

¹⁹⁸ Yaşaroğlu, "Nisâ Sûresi", 33/138.

¹⁹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmet el-Berdûnî - İbrahim Ettafeyyîş (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1964), 6/5.

gibi toplumda şirk ve tevhid inancı sorunu kalmamıştı. Dolayısıyla Medine döneminde artık toplumun ahlâk kuralları, toplumun yaşam disiplini, aile hayatı, insanların gerek bireysel gerek toplumsal hak ve sorumluluklarıyla ilgili âyetler inecekti. Bilindiği üzere Kur'ân'ı-Kerîm Hz. Peygamberin (s.a.v.) nübüvvet ile şereflendirilmesinden vefatına kadar yani yirmi üç yılda peyderpey indirilmiştir. Toplumun ihtiyaçlarına binâen indirilen âyetleri daha sonra Peygamber efendimiz'in (s.a.v.) emriyle onun uygun gördüğü şekilde sûrelere yerleştirilmiştir. Bu sebeple Nisâ sûresinin muhtevasına bakıldığında birçok konu bir arada görülmektedir. Toplum kurallarından bazı ibadetlerin yapılış şekillerine kadar Yahudi ve münafıkların özelliklerinden onlara karşı nasıl tedbirler alınması gerektiğine kadar çeşitli muhtevalar içermektedir. Çalışmamızda Nisâ sûresinin ilgili âyetlerine geçmeden önce sûrenin muhtevasına değinilecek bu konuda müfessirlerin görüşlerine yer verilecektir.

Kur'ân'ı-Kerîm'in özü ve özeti olan Fâtiha sûresinde müminler “*Rabbimiz biz yalnızca sana kulluk eder ve yalnızca senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola ilet.*” diyorlardı. Bu sûrede, Fâtiha'da yer alan ilkelerin daha ziyade olarak kulluk ve hidâyetle ilgili detayları verilmektedir. Bunların birincisi; kadın-erkek ilişkisi ve aile hayatı. Bu bölümde bütün insanların aynı kökten geldiği kadınların da aynı nefisten yaratıldığı, akrabalık ilişkileri ve akrabalık ilişkilerinde insanların birbirlerine karşı olan sorumluluklarını unutmamaları gerektiği kadın hakları ve miras hükümleri açıklanmıştır. İkinci olarak müminlerin inanan veya inanmayan insanlara karşı davranışları ve Allah'a (cc) kul olma bilincinde olmaları ve onun emirlerine uymaları emredilir. Yine bu bölümde canın ve malın korunması, bunlara karşı yapılan tecavüzlerin cezalandırılması, adalet, iyilik ve yardımlaşma gibi konuların yanı sıra müminlerin Yahudi ve müşriklerle ilişkilerine hükümler getirilmiştir. Üçüncü olarak namaz ve temizlik gibi ibadet konularına da yer verilmiş olup toplumda gerek ferdî ve gerek sosyal ahlak kurallarına da düzenlemeler getirilmiş bununla birlikte sağlıklı bir Allah-kul ilişkisi olması amacıyla Allah'a (cc) kul olmak isteyenlerin önündeki engeller kaldırılmıştır.²⁰⁰

²⁰⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 2/8-9.

Kur'ân-ı Kerîm'in diğer sûrelerinde olduğu gibi bu sûre de birçok şer'î hükümleri ve teklifleri kapsamaktadır. Baş tarafında Allah'ın (cc) hakları, bütün insanlığın kardeşliği, çocuklara, kadınlara, yetimlere acıma, şefkat gösterme ve haklarının verilmesi, mallarının korunması, evlenme ve miras gibi hususlarla ilgili emirler ve hükümler ile başlamış, sûrenin sonu da bu konularla bitmiştir. Orta kısmında da aile terbiyesinden başlaması lazım gelen temizlik, namaz, cihad, âmirlere itaat gibi emirleri ve yükümlülükleri kapsamıştır.²⁰¹ Eşrefi mahlûkat olarak nitelendirilen, akıl ve irâde özelliğiyle diğer mahlûkattan üstün olan insan kendisine verilen bu üstün özelliklerle birlikte bazı sorumluluklardan da mes'ul tutulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın her iki cinsi de ibadet ve görevlerle mes'ul tutan İslâm dini aynı zamanda kadın-erkek, çocuk, yetim tüm insanları temel hak ve hürriyetten de mahrum bırakmamıştır. Cahiliye toplumunda. Özellikle kadınların haklarına riâyet edilmiyor, evlilik sırasında, tabii hakları olan mehirleri kendilerine verilmiyordu. İşte Sûre-i Celilede bu çok önemli husus şöyle hükme bağlanıyor: *“Kadınların mehirlerini gönül hoşluğu ile verin. Eğer kendi istekleriyle mehirin bir kısmını size bağışarlarsa onu afiyetle yeyin.”*²⁰²

Ayrıca hayatımızda çok önemli bir yeri olan, hayatımızı devam ettirebilmemiz için ihtiyaç duyduğumuz malları iyi muhafaza etmemiz, onları akli zayıf olanlara vererek zayi etmememiz emrediliyor. Yine yetimlerin mallarının da iyi muhafaza edilmesi, rûştlerine erinceye kadar o malları koruyup gereği gibi idare edecek yaşa gelince kendilerine teslim edilmesi lazım geldiği beyan ediliyor.

Bundan sonra mirasın nasıl taksim edileceği hususu açıklanıyor. Ölen kişinin geride bıraktığı akrabalarına, mallarının nasıl ve hangi ölçülerde taksim edileceği bütün teferruatıyla beyan ediliyor ve buyuruluyor ki: *“İşte bunlar Allah'ın koyduğu sulardır. Kim, Allah'a ve Resulüne itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyar. Orada ebedi kalacaklardır. İşte büyük kurtuluş budur.”*²⁰³ *“Kim, Allah'a ve Resulüne isyan eder ve Allah'ın koyduğu*

²⁰¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, ts.), 2/1270.

²⁰² Nisâ 4/4.

²⁰³ Nisâ 4/13.

sınırları aşarsa Allah onu, ebedi kalacağı cehennem ateşine koyar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır.”²⁰⁴

Yine cahiliye dönemi toplumuna bakıldığında zinanın yaygın olması hasebiyle nikâhsız ilişkiler de yasaklanmıştır. Sûre-i Celilede bundan sonra, insanlık hayatında toplumun en büyük dertlerinden olan zinâ meselesi ele alınıyor. Zinânın haram olduğu beyan ediliyor. İnsan neslinin devamı ve toplum düzeninin bozulmadan yürümesi için en önemli hususlardan biri olan evlenme meselesine temas ediliyor ve kimlerin kimlerle evlenebilecekleri, hangi dereceye kadar akrabalarla, bunun dışında daha başka kimlerle evlenmenin haram olduğu, dolayısıyla kimlerle evlenmenin helal olduğu ve bu hususta uyulması gereken kaideler bütün teferruatıyla beyan ediliyor ve buyuruluyor ki: “Allah size dininizin hükümlerini açıklamak, sizden öncekilerin yollarını göstermek ve tevbenizi kabul etmek istiyor. Allah, her şeyi çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁰⁵

Sûre-i Celilede devamla, hayatımızda tatbik edeceğimiz diğer bir kısım kurallar beyan ediliyor, mallarımızı aramızda haksızlıkla yemememiz emrediliyor. Bu sûredeki bütün bölümler, Hz. Peygamber’in, (s.a.v.) o dönemde karşılaştığı üç temel sorunla ilgilidir. Hicretten sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) ahlâki, kültürel, sosyal ekonomik değerlerin düzenlemesi ve gelişmesi için uğraşıyordu. İkinci olarak müşrik Araplar, Yahudi ve münafıklarla Müslümanlar arasında yapılan savaşlar ve üçüncü olarak da her türlü engellemelere ve zorluklara rağmen İslâmı yaymak ve daha çok kişiye İslâm’ı duyurabilmektir. Bu sebeple aile kurumunun işlevi, aile içinde çıkan sorunların çözülmesi için belli kurallar getirilmiş olup karı koca arasındaki hak hukuk konuları belirlenmiştir. Kadının toplumdaki statüsü ortaya konup yetim haklarından da bahsedilir. Miras hukuku ve ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesinden bahsedilir. Yine İslâm toplumunda yasak olan fiillerin yapılması halinde getirilen ceza hukuku, içki içmenin yasaklanması ve temizlikle ilgili emirler de vardır. Ayrıca salih insanın özellikleri bildirilmekle birlikte İslâm toplumunda disiplin ve düzenin ne şekilde sağlanacağına dair emirler de vardır.²⁰⁶ Zaten sûrede İslâmi bir cemaat oluşturma ve bu cemaati

²⁰⁴ Nisâ 4/14.

²⁰⁵ Nisâ 4/26.

²⁰⁶ Seyyid Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul:

koruma ve gözetme çabalarının olduğu anlaşılır. Kur'ânî delillerle beslenen ve oluşumunu bu sisteme borçlu olan toplumun Kur'ân'dan nasıl etkilendiği yine örnekler halinde gösterilir. Bu örnekler ve açıklamalar aracılığı ile bu sistemin insana karşı olan tavrı ve insanın karakteristik özelliği ve ilahi sistem karşısında tavrı ve tepkisi vurgulanmaktadır.

Kur'ân, İslâm toplumundaki insanı aslında arzu ve ihtiraslarının dikenli yollarına rağmen karanlıktan aydınlığa doğru ilerletmektedir.²⁰⁷ Bu sûre aynı zamanda Müslümanlarla yapılan barış anlaşmalarına rağmen düşman safında durup Hz. Peygambere tuzak kuran ve mü'minleri zorluklar içinde bırakan Yahudi kabilesine uyarıda bulunmuştur.²⁰⁸ Bununla birlikte ilâhi sistemin maiyeti anlatılırken bu sistemin etrafında tuzaklar kuran müşrikler gibi dış düşmanlarla birlikte imanı zayıf olanlar ve münafıkların düşmanlıkları da anlatılmakta, bu düşmanların oyunları ve tuzakları açıklanmaktadır.²⁰⁹ Ayrıca sûrede mü'minler sefere giderken abdest almak için su bulamama sıkıntısı yaşadıkları için müminlere kolaylık olması amacıyla temiz toprakla abdest almaları (teyemmüm) ve namazı kısaltmaları ve herhangi bir tehlike ile karşılaşmaları halinde korku namazı kılmalarına izin verilmektedir.²¹⁰

Nisâ sûresinde kadın hakları, kadın-erkek ilişkileri ve aile hayatı, mirasın paylaşılmasıyla ve yetim haklarıyla ilgili detaylı açıklamalar ve düzenlemeler getirilmiş olup bu düzenlemelere kolaylıkla uyum sağlayacak ruhi yapıyı oluşturmak için Müslümanlara etrafındaki herkese karşı cömert davranmaları emredilir. Seferilikte namazın kısaltılması ve korku halinde korku namazı kılınması emredilmekle bu ibadetlerden önce ruh ve beden temizliğinin yolları anlatılır (teyemmüm). Mü'minlerin ahlâki yönden tamamlandıktan sonra düşmanlara karşı savunma halinde olmaları emredilip bu konuda korku ve zaafiyet göstermemeleri emredilir. Surede Müslümanların aralarında ve özellikle karı koca arasındaki sorunların çözülmesinde adaletin gözetilmesi emredilir.²¹¹

İnsan Yayınları, 2005), 1/322.

²⁰⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 2/305.

²⁰⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/323.

²⁰⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/307.

²¹⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/323.

²¹¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/324-325.

4.2.1.6. Nisâ 4/26-27-28. âyetlerine göre irâde hürriyeti

İlk Dönem Klasik Tefsirlerde Konuya Yaklaşım

Taberî Nisâ Sûresi'ndeki “Allah, size (hükümlerini) açıklamak, size, sizden öncekilerin yollarını göstermek ve tövbelerinizi kabul etmek istiyor. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²¹² âyetinde geçen “يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبينَ لَكُمْ/ Alah size bilmediklerinizi açıklamak istiyor” ifadesinde bunların helaller ve haramlar olduğunu söyler. Haramlardan maksat önceki toplulukların annelerinin, kızlarının ve kız kardeşleri gibi nikâh yasağı olan akrabalarının nikâhlanması gibi uygulamaların Müslümanlara haram olduğunun iletilmesidir. İslâm dininden önceki toplumda yukarıda örneği verilen fiiller dahil birçok konuda helal-haram ayrımı yapılmadan uygulanan gayr-ı meşru fiillerin İslâm dininin getirmiş olduğu hükümlerle yasaklandığını ifade eden Taberî'ye göre bu âyetle Yüce Allah'ın (cc), ilmiyle, kullarının helal ve haram olan fiillerden hangisini işleyeceğini bilmesi, anlamına gelir.²¹³

Yine Taberî, “وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا/ Allah, sizin tövbenizi kabul etmek istiyor. Şehvetlerine uyanlar ise sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi istiyorlar.”²¹⁴ âyetinde Yüce Allah'ın, (cc) kullarının kendisine itaate yönelmelerini eski cahiliyye toplumundaki atalarının sapkın inançlarına yönelmemelerini istemektedir. Kullarının tövbe etmelerini istediği gibi tövbe ettiklerinde de bunu kabul etmek ister diyerek ifade eder. Ona göre cahiliye toplumundaki babaların ve evlatların eşlerinin nikâhlanması gibi o dönemde helal görülen şeylerin haram kılındığını ve yapılmış olan bu günahlardan dolayı Yüce Allah'ın (cc), kullarının tövbe etmelerini, günahlarından dolayı af dilemelerini ve bunun sonucunda Allah'ın (cc) bu kullarının tövbelerini kabul edeceğini ifade eder. “يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا/ Allah, sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”²¹⁵ âyetinde ise insanın şehvevi arzu ve isteklerine karşı zayıf olduğunu bu zayıflığı dolayısıyla hür olan kadınlara karşı cinsel arzular konusunda insanın zayıf, sabırsız aciz olmasından dolayı

²¹² Nisâ 4/26.

²¹³ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Muhsin et-Türkî (Beyrut: Darü Hicr, 2001), 6/619.

²¹⁴ Nisâ 4/27.

²¹⁵ Nisâ 4/28.

ellerinin altındaki cariyelerle nikâhlanmasına izin vermiştir. Nefsânî arzularına karşı zayıf ve dirâyetsiz olan insanın haram olan zina fiiline düşme tehlikesi vardır. Dolayısıyla bu arzu ve isteklerini dizginlemek adına yani zinadan korumak adına cariyelerle nikâhlanmaya izin verildiğini ifade eder.²¹⁶

Zemahşeri Nisâ 4/26 ayetini şöyle anlamlandırır: “Allah, yararınıza olan şeylerden size gizli kalanları ve en faziletli amelleri sizin için açıklamak, onları örnek almanız için sizden önceki peygamberlerin ve salihlerin izledikleri yöntem ve dini yaşama konusunda tuttukları yollara sizi yönlendirmek istiyor. Ayrıca size, yerine getirdiğiniz zaman günahlarınızı silecek ve tövbelerinizi ka-bul etmesine vesile olacak taatleri göstermek istiyor.”²¹⁷ “*Allah tövbelerinizi kabul etmek istiyor*” ifadesini ise “tövbenizi kabul etmesini gerekli kılacak şeyler yapmanızı istiyor” şeklinde yorumlar.²¹⁸

Râzi, Nisa 4/26 ile ilgili “Batıldan kaçınıp hakka ittiba edesiniz diye Allah sizi, sizden önceki hak ehlinde olan kimselerin yoluna iletir...” şeklinde bir yorum nakleder. O, “*Allah tövbelerinizi kabul etmek istiyor*” ifadelerinde bir müşkillik olduğunu belirterek Ehl-i sünnetin “kulun fiilini Allah (cc) yaratmıştır” şeklindeki yaklaşımıyla Mu'tezile'nin “kulun fiilini Allah yaratmamıştır” şeklindeki fikirlerini tartışır. Ona göre Allahü Teâlâ'nın, “*Allah tövbelerinizi kabul etmek istiyor*” buyruğu tövbeyi bizde yaratanın Allah (cc) olduğuna açık bir ifadedir. Akıl da bunu teyit etmektedir.²¹⁹

Celaleyn tefsîrine bakıldığında 26. âyetten kastın yüce Allah'ın (cc) bizlere dinin kuralları ve maslahatlarının açıklanmak istediği, haramlar ve helaller konusunda bizden önceki peygamberlerin sünnetlerine uymamızı ve tövbe etmemizi istediği ve bizleri dalalet yolundan döndürüp taate yöneltmek istediği şeklinde yorumlanmaktadır. 27. âyetteki “*Allah (cc) sizin tövbenizi kabul etmek ister şehvetlerine uyanlar ise büsbütün yoldan çıkmanızı ister*” (4/27) derken şehvetlerine uyanlar diye tabir edilen kimselerin Yahûdiler, Hristiyanlar,

²¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/621.

²¹⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmut b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, ed. Murat Sülün, çev. Ahmet Alim vd. (Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 2/108.

²¹⁸ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/110.

²¹⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1999), 10/54.

Mecusiler veya zinâkârlar olduğunu ifade eder. Bu kimselerin mü'minlerin haram şeyleri yapmaları için hak yoldan sapıp şehvi arzularının kölesi olarak dalaletle yönelmelerini ister. Müfessire göre 28. âyette geçen “yükün hafifletilmesi” ile kastedilen Yüce Allah'ın (cc) kulları üzerindeki şer'î hükümleri kolaylaştırması anlamına gelmektedir. İnsanın zayıf olarak yaratılmasından maksat ise insanların şehvi arzulara karşı sabredememesi, erkeklerin kadınlara karşı dayanıksız olması ve zaaflarının olması dolayısıyla âyette vurgulanmak istenen insanların cinsel arzulara karşı zayıflığıdır.²²⁰

Neseî'ye göre ise "*Allah size bilmediklerinizi açıklamak istiyor*" dan maksadın Yüce Allah'ın (cc) bizim açımızdan bilinmeyen ve gizli kalan maslahatlarımızı, fiillerimizi ve en iyi amellerimizi açıklamak istemesidir. Çünkü Allah (cc) kullarının yararlarına olan şeyleri en iyi bilendir ve kulları için koyduğu kurallarda da hikmet sahibidir. “*وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا*” *Allah, sizin tövbenizi kabul etmek istiyor. Şehvetlerine uyanlar ise sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi istiyorlar.*” (4/27) âyetinde ise müfessire göre “*Allah tövbelerinizi kabul etmek ister*” kısmı te'kit içindir, tövbelerimizi kabul etmek içindir. Âyetteki “*büsbütün yoldan çıkmanızı ister*” kısmında ise bu kimselerin Yahûdiler olduğunu ifade eder. Çünkü Yahûdiler kız kardeşleri ile evliliği, erkek ve kız kardeş kızlarıyla evlenilmesini helal sayarlar. Dolayısıyla onlar da mü'min kulların zinakâr olmasını isterler. Müfessire göre bu, Allah (cc) yolundan sapma demektir. Bu sapmadan daha büyük sapma olamaz çünkü nefsin heva ve heveslerine uyanların, şehvetlerinin esiri olanların bu doğrultuda hareket etmelerinden daha büyük bir sapkınlık ve cinâyet olamaz. “*يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ*” “*الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا*” (4/28), âyetini ise müfessir, Yüce Allah'ın, (cc) kullarının nefsanî arzularına karşı aciz olduklarından dolayı, şehvetlerine karşı sabırsız ve bu arzularına engel olamayacak kadar zayıf olduğunu bilmesidir. Bu haramlardan sakınıp Allah'a (cc) itaat ve sıkıntılara katlanma konusunda zayıf olduğu için onların meşru yollardan nikâhlanmasını irâde edip onların yükünü hafifletmek ister diye ifade etmektedir.²²¹ Âyetteki “*sizi sizden öncekilerin sünnetlerine*

²²⁰ Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr es-Süyûtî - Celaleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî, *Tefsîru'l-celâleyn* (Kahire: y.y., ts.), 104.

²²¹ Ebu'l-Berekât Abdulah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/351.

iletmek ister” ifadesiyle sizden önceki hak ehli kastedilmiştir. Ayetteki “*iletmek ister*” ifadesinin anlamı önceki hak ve bâtil toplulukların izledikleri yolların açıklanmak istendiği şeklinde yorumlanır. Eserdeki diğer bir görüşe göre de Yüce Allah’ın, (cc) kullarına nasıl itaat edileceğini beyan etmek istediğini ve önceki ümmetlerin yollarını kullarına bildirmek istediği şeklindedir. Eğer kullar Rabb’inin emirlerini ihlal ederse sonlarının nasıl olacağını göstermek ister ve bu sapkınlıkla yaşamaya devam eden kullarını hemen cezalandırmaz ama tövbe edenlerin tövbelerini hemen kabul eder. Çünkü Allah’ın (cc) hikmeti sonsuzdur.

27. ve 28. âyetlerde ise **وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ** “Allah tövbelerini kabul etmek ister” ifadesiyle Yüce Allah’ın (cc) kullarının tövbe etmelerini istediği ve tövbe etmeleri halinde onların tövbelerini kabul edip günahlarını affedeceği ve bununla birlikte kullarının yüklerinin hafifletileceği söylenmektedir. Müfessire göre bu, bütün şer’i hükümlerde böyledir ve sahih olan da budur. Nesefî “hafifletmek” ifadesini, Yüce Allah’ın, (cc) kullarının kadınlara karşı sabretme noktasındaki zayıflığını bildiğinden dolayı kullarının zinaya düşmemeleri için onların cariyeleriyle nikâhlanmasına izin verip böylece onları günah yükünü hafifletmek ister, şeklinde yorumlanmıştır. “*Şehvetlerine uyanlar*” ifadesinden kastın kimler olduğu hususunda farklı görüşler ileri süren müfessir, Mücahid’in bunların zinâkârlar olduğunu söylerken es-Süddî’nin de bunlardan kastın Yahudiler olduğunu söylediğini ifade eder. İbn Zeyd’in ise bunların umumu ifade ettiğini söylemektedir. Çünkü yüce Allah’ın (cc) **وَلَخَلَقَ الْإِنْسَانَ ضَعِيفًا** “*zaten insan zayıf yaratılmıştır*” âyetindeki “zayıf” ifadesi bir hâl olarak mansubdur ve anlamı da insanın hevasının kendisini meylettirmeye, doğru yoldan saptırmaya sebep olduğundan onu şehvet ve aceleciliğe iter. Bu da kulun zayıflığının en ileri derecesidir. Dolayısıyla kulun bu yükümlülüklerinin hafifletilmesine ihtiyacı vardır. Eserdeki genel görüşe göre zayıflıktan kasıt kadınlara karşı dirâyetsizlik ve zafiyet olarak tevil edilmiştir.²²²

Son Dönem Tefsirlerde Konuya Yaklaşım

Çalışmamıza son dönem müfessirlere göre Nisâ sûresinin ilgili âyetleri hakkındaki yorumları ve bu âyetleri kendi yaşadıkları dönemdeki sosyal ve

²²² Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmi’l-Kur’an*, 5/148.

kültürel bakış açılarıyla nasıl değerlendirdiklerini paylaşmaya çalışacağız. Son dönem müfessirlerinden olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eserinde Nisâ sûresi ilgili âyetleri hakkındaki açıklamasında Yüce Allah'ın (cc) kullarına bilmedikleri şeyleri bildirmesinde ve kullarının tövbelerini kabul etmek istemesindeki maksat kullarına helali ve haramı farketirip açıkça anlatmak, kullarını hidâyet yoluna iletip cahiliyenin o merhametsiz ve acımasız devrinden çıkarıp kullarını nimet ve mutluluğa erdirmek için tövbe etmelerini istemekte ve tövbelerini kabul etmeyi irâde etmektedir. Müfessire göre bu âyetle Kur'an'ın ilk sûresi olan Fatiha sûresinin 6/7. *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿٦﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ* “ Bizi dosdoğru yola ilet. Nimete erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların ve delaletle sapmışların yoluna değil.” âyetlerindeki duaya özel bir cevap vardır. Ona göre bu helaller ve haramlar hükümleri yeni emredilmiş olup daha önce hiç denenmemiş bir yol değil insanın yaratılış ve fitratının gereği olup daha öncekilerin bu hükümlerle nimet ve mutluluğa götüren, denenmiş sağlam yol olduğu şeklinde ifade eder. Bundan önceki şeriatlerde dâhil olmak üzere her kim ki bu doğru yoldan saparsa Allah (cc) o kulları üzerindeki gözetimini bırakır her kim ki tekrar bu hidâyet yoluna dönerse Allah'ın (cc) o kulları üzerindeki gözetimi devam eder. *وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مِيلًا عَظِيمًا* “Allah sizin tövbelerinizi kabul etmek istiyor. Hâlbuki şehvetlerine uyanlar ise sizi doğru yoldan saptırmak istiyor.” âyetinde o şehvet ve arzularına uyan kimselerin mümin kulları da helal haram tanımayarak zevk peşinde koşmaları için kendi sapkın yollarına sürüklemeye çalışmalarının karşısında yüce Allah (cc) şefkati ve merhameti ile mümin kullarının tövbe etmesini ister ve onları mutlu etmek istemektedir. Müfessir yirmi yedinci âyeti Bakara sûresi bağlamında yorumlayarak âyetin Bakara sûresi 286. âyetindeki “Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme” duasının bir kabul olma işareti olduğunu ifade eder. İnsan nefis taşıdığından dolayı kendini güçlü ve yenilmez zanneder hâlbuki insan zayıf yaratılmıştır.²²³

Yüce Allah (cc) kullarına ağır yük yüklemez bu hafif yükü bile bağışlamak ister. Oysa insan gaflet içerisinde. Allah'ın (cc) kullarından tövbe etmelerini istemesi kullarının da cüz'i irâdeye sahip olduklarını gösterir. Allah'ın (cc)

²²³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1336.

insanlara verdiği irâde hürriyetini helal ve saadet yolunu tercih ederek kullanmalarını ister. *Kur'an Yolu* adlı tefsire bakıldığında öncekilerin yollarından maksadın Hz. Adem'den itibaren Yüce Allah'ın (cc) gönderdiği peygamberlerin ümmetlerine gösterdiği yollar, Hz. Muhammed'e (sav) kadar aynıdır. Yani tevhid inancı temeline dayanan bu inanış evrenseldir. Her peygamber getirdiği şeriatle bir önceki peygamberin şeriat kurallarını tamamlama maksadı içerisinde olmuştur.²²⁴

İnsan nefis taşıdığı için heva ve arzuları ile Allah'a (cc) kul olma arasında mücadele vermiştir. Nefislerinin heva ve heveslerinin esiri olmuş şeytanın güdümünde olan insanların ahlaklı mümin olan kulları kendi sapkın yollarına sürüklemeye çalışması sonucunda. Allah (cc) kullarından yaptıkları günah sonucu pişman olup tövbe etmelerini ister. Âyette insanın zayıf yaratılmasından maksadın kullarının imtihanı kazanabilecek kadar güçlü bir irâdeden mahrum olmaları değil, irâde ve gücünün yanında bazı zaaflarının bulunmasıdır. Cinsel arzuların ve mal tutkusu gibi zaafiyetler İslâm dininde tamamen yasaklanmamış bu konularda meşru yollara gidilmesi emredilmiştir.²²⁵ Bu da yüce Allah'ın (cc) kullarının yükünü hafifletmek istediğinin yaşam şeklini kolaylaştırmanın bu bağlamda kullarını doğru yola iletmek istediğinin bir tezahürüdür. Örneğin nefsin telkiniyle zina yapmaya meyilli olan insan için aile hayatı evlilik kurumu gibi müesseseye teşvik etmiş böylece hem nesebin korunması hem de kadının onurunun korunmasını istemiştir.

Cahiliye dönemi yaşam şekline bakıldığında herhangi bir statüsü olmayan ve cinsel meta olarak görülen, birden çok erkekle cinsel birliktelik yaşamalarının sonucunda soy ve nesebin karışması sorunu, eşleri ölen kadınların kendilerine kalan mirası kaybetmemek uğruna dul kalan kadınların evliliklerine izin verilmemesi veya kendilerinin zoraki olarak evlendirilmesi, yetim mallarının haksız yere gasb edilmesi gibi zulümleri engellemek için İslâm dini bu gibi meselelere kolaylaştırıcı çözümler getirmiştir. *يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ حِمْقَافَ* “Allah sizin yükünüzü hafifletmek ister” yani insan doğası gereği nefsin arzularına meyillidir. Yüce Allah (cc) kullarını bu isteklerinden tamamen mahrum bırakmamış zinayı

²²⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/48.

²²⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/48-49.

yasaklamakla birlikte nikâhlı ilişkileri emretmiş, böylece nesebin korunmasıyla toplumda düzen ve disiplin oluşmuş kullarını soy nesep karmaşasından kurtarmıştır.

“Allah, (cc) müminlere kendilerini cahiliye adetlerinden kurtarıp, her dönemde Peygamber’in (sav) ve onların samimi takipçilerinin uydukları doğru yola ulaştıran şeyin, Allah’ın (cc) bir rahmeti olduğunu bildiriyor. Müminleri doğru yoldan döndürüp sapıklığa yöneltmek isteyen münafıklar, müşrikler ve Medine’nin hemen dışında yaşayan Yahudilerdi. Bu ilk iki grup eski önyargıları, âdet ve gelenekleri değiştirmek için yapılan düzenlemelere kesinlikle karşı çıkıyorlardı: Kız çocukların mirastan pay almalarına, dul kalan kadının, kocasının akrabaları tarafından kendisine uygulanan kısıtlamalardan bağımsız olmasına, iddet süresi bittikten sonra dul kadının istediği kimse ile evlenebilme hakkının olmasına, üvey anne ile evlenmenin ve iki kız kardeşi aynı anda nikâh altında bulundurmanın yasaklanmasına karşı çıkıyorlardı. Onlar aynı zamanda, evlat edinilen çocuğun mirastan pay sahibi olmadığı ve evlat edinilen erkek çocuğun karısı ile (boşandıktan sonra) evlenmekte hiçbir sakınca olmadığı esaslarına dayanan yeni evlatlık kurumundan da hiç hoşlanmıyorlardı. Bu ve buna benzer düzenlemeler, putperestlerin eski gelenek ve alışkanlıklarına o denli ters düşüyordu ki, bunlara şiddetle karşı çıkıyorlardı. Bozguncular, Hz. Peygamber’i (s.a.v.) sert bir şekilde eleştiriyor ve insanları O’nun kişiliğine ve tebliğine karşı çıkmaya teşvik ediyorlardı. Örneğin, Kur’ân’ın yasakladığı gayri meşru bir ilişki sonucu doğan bir kimse varsa, hemen ona gidip Hz. Peygamber’in (sav) kendisini gayri meşru ilan ettiğini söylüyorlardı. İlâhi İrâdenin devam ettirdiği ıslah hareketine böylece engel olmaya çalışıyorlardı.”²²⁶ diyen Mevdûdi, devamında kanun tanımayan ve ıslah hareketlerine uymayan bazı Yahudiler bu konularda eleştirel propagandalar yürüterek karşı çıktıklarını, kendi çıkarları doğrultusunda kanunlar çıkartarak, helal olan birçok şeyi haram yaparak kendilerine katı kurallar koyup Kur’ân’ın bunu tasdik etmesini istedikleri için Yahudilerin âlimleri, hakimleri ve halkı bu yüzden dolayı Kur’an’a hep eleştirel yaklaşım

²²⁶ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/350-351.

sergilemişlerdir ve Kur'an'ın hükümlerini, âyetlerini kabul etmemişlerdir diye ifade eder.²²⁷

Yüce Allah, (cc) hükümleriyle koyduğu yasaların bir hikmeti olduğunu kullarına açıklıyor ve kullarının Kur'an'ı kendilerine yaşamları boyunca bir klavuz, bir yol gösterici olarak benimsemelerini istiyor ve bu hükümlerin faydaları ve kolaylıklarını anlatıyor. Allah kullarını bu minvalde Kur'an aracılığıyla kendileri ile konuşma doruğuna yükselterek onurlandırıyor. O, bu dorukta, getirmiş olduğu kanunların hikmetlerini kullarına açıklıyor ve kendilerine detaylı bir şekilde bilgi vermek istediğini vurguluyor.²²⁸ diye ifade eden Seyyid Kutub, Allah'ın (cc) kullarının doğru yolda istikrarlı bir şekilde ilerlemesini istiyor, diye ifade eder. Bundan dolayı helal ile haramı açıkça bildirmek istiyor. Allah (cc) âyetlerini açıklarken bir yandan da kullarının bu delilleri kalp gözüyle görmesini, Allah'ın (cc) bu emirleri kulları için faydalı olduğundan dolayı, birer uyarıcı olarak peygamberler ve kitaplar göndermesinin kendisi için aslında bir lütuf olduğunu tefekkür ederek, akıl ve fehm ile Kur'an ve sünnete sarılmalarını ve bu istikametten sapmamalarını istiyor. Görüldüğü üzere burda bir onurlandırma vardır. Bu onurlandırmanın ölçüsünü ancak ilâhlığın ve kulluğun yani teslimiyetin içeriğini ve değerinin farkında olanlar anlayabilirler. Bu nazik lütfekârlığın değerini ancak o insanlar anlayabilirler.²²⁹ Kur'an'ı Kerim bu ifadesi ile, her zaman ve her yerde yüce Allah'ın (cc) doğru yolundan giden inanmış toplulukları birleştirdiğini, Allah'ın (cc) bu sisteminin her zaman ve her yerde aynı olduğunu açıklığa kavuşturduğunu ve bu toplulukları tarih boyunca bir araya getirdiğini ifade eden Seyyid Kutub, âyetin yansıttığı bakış açısını aslında müminleri hidâyet yoluna erdirici bir bilince sahip olması ve hangi yurttan olursa olsun derilerinin rengi ne olursa olsun her topluluktaki müminlerin bu ilâhi sistem çatısı altında toplanmaları ve birlik olmaları gayesidir.²³⁰ Kutub'a göre âyet aslında Allah'ın (cc) kullarına önerdiği bu ilâhi sistemin vasıtasıyla kulları için ne murad ettiğini bu sisteme karşı dünyevi hazlara, beşeri arzu, istek ve ihtiraslarına meylederek Allah'ın (cc) bu ilâhi sisteminden sapanların istediklerinin ne

²²⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1/351.

²²⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 2/425.

²²⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 2/425.

²³⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 2/425-426.

olduğunu açık ve öz bir şekilde ifade ediyor. Allah'ın (cc) kuralları içinde onun sisteminin dışına çıkan herkes nefsin arzularının esiri olup şehvet tutsaklığına kapılarak ciddiyetten yoksun, sapıklık ve şaşkınlıkla kontrolden çıkmış olur.²³¹

Yüce Allah'ın (cc) sistemini anlatmakla, onlar için yasalar koymakla aslında onlara tövbe kapılarını açarak günahlarından arındırmak, onları doğru yola teşvik etmek, işlemiş oldukları günahlarından dolayı pişmanlık duyup bir daha sapkınlığa düşmemek için O'na sığınmaları ile bu yolda önlerindeki tüm engelleri kaldırarak kullarını hidâyet, saadet ve huzura kavuşturma muradı vardır. Arzularının esiri olmuş, nefisleri peşinden sürüklenen, Allah'ın (cc) kanunlarının dışına çıkan günahkârların, kendi düştükleri bataklığı, yanlış amelleri, mümin olan insanlara cazip göstermeye çalışarak onları da kendi bataklıklarına çekmeye çalışırlar. Nefislerinin, arzu ve şehvetlerinin esiri olan, özgürlük adı altında ateşli cinsiyet içgüdüsünün taşkınlığı önündeki bütün engelleri ve her türlü dizginleyici mekanizmayı ortadan kaldırıp, içgüdülerini tamamen başıboş bırakmak isteyen sapkınlar, tüm toplumun da bu başıboşlukla dışilerinin üzerine çullanan birer hayvan sürüsü gibi olmalarını istiyorlar. Özgürlük adı altında yapılan bu şehvet tutsaklığı aslında içgüdülerin köleliğinden başka bir şey değildir. İşte Yüce Allah (cc) âyetleriyle, şehvi arzularının tutsağı olmuş bu sapkınların emellerine kapılmaktan sakınmalarını istiyor. İslâm toplumunu cahiliye dönemine döndürmek için her türlü oyunu oynayan, propagandalar yapan bu sapkın insanların içgüdü anarşisinden müminler ancak toplumda düzen ve disiplini sağlayan, ailevi düzen ve disipliniyle insanları fuhuş mikroplarından arındıran, her alanda yaşamı kolaylaştıran, toplumda huzur ve sükûneti sağlayan ilahi sistem sayesinde kurtulabilir.²³² İnsan, nefsâni duygular noktasında zayıf yaratılmıştır. Ama Yüce Allah (cc) kullarına bu istek ve arzularını tamamen yasaklamamış, meşru çerçeve içerisinde bazı kurallar dâhilinde davranmalarını emretmiştir. İnsanların sınırsız ve kayıtsız tatmin arama yollarında başıboş kalmasını yasaklamıştır. Bu içgüdünün isteklerini ve ihtiyaçlarını meşru alanlarda gidermeleri, toplumda sıkıntı, zorluk ve kaos çıkmaması adına özellikle kadın-

²³¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/426 vd.

²³² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/426-427.

erkek ilişkilerinde ahlâki, bireysel ve sosyal sorumluluğun bilincinde olarak, enerjilerini doğru kullanmaları emredilmiştir.²³³

Te'vilatu'l-Kur'ân'da Konuya Yaklaşım

Çalışmamızın bu kısmında; Mâtürîdî'nin yukarıda muhtevasına kısaca değindiğimiz Nisâ 4/26, 27, 28 ayetlerini *Te'vilâtu'l-Kur'ân* adlı eserinde nasıl ele aldığı mütalaa edilecektir.

İmâm Mâtürîdî'nin *Te'vilat*'ında Nisâ 4/26. Âyetinde وَيَهْدِيكُمْ لَكُمْ لِيَتَّبِعَ اللَّهُ يَرْيدُ "Allah, size (hükümlerini) açıklamak, size, sizden öncekilerin yollarını göstermek ve tövbelerinizi kabul etmek istiyor. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." Allah, (cc) kullarına yapamayacakları ve lehlerine ya da aleyhlerine olan şeyleri, din ve dünya işlerinde kullarının yararlarına ya da zararlarına olan şeyleri yaşamalarında kendilerine yardımcı olmak istediğini açıklamaktadır. Bu âyeti farklı şekillerde yorumlayan Mâtürîdî, Yüce Allah'ın, (cc) bu âyette şimdiye kadar gönderilmiş peygamberlerin ve itaat ehlinin yollarını açıklar. Böylece onların yaptıklarını yapıp, buğzettikleri ve sakındıkları şeylerden bizimde sakınmamızı ister.²³⁴

Yukarıda da açıklandığı üzere müfessirlerin çoğunun ittifak ettiği son Peygamber Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) kadar bütün peygamberlerin risalet görevi aynıdır ve dolayısıyla tevhid inancı ve yaşam tarzları (haramlardan sakınma helallere yönelme) aynı olduğundan onların yolundan gitmemiz istenmektedir. Mâtürîdî bu âyeti yorumlarken Ahkâf sûresindeki قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِّنْ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنِّي أَنَا مَّا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ "De ki: 'Ben, peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilemem, ancak bana vahyedilene uyarım. Ben yalnızca açık bir uyarıcıyım.'" (46/9) âyetini delil göstererek bütün peygamberlerin aynı minvalde yaşadıklarını bu yüzden sizden önceki peygamberin yolundan gitmenizi emrediyor şeklinde yorumlar. Yani Allah (cc) önceki peygamberlerin kurtuluşa erdiğini, peygamberleri yalanlayanların, yoldan sapanların helak olduğunu, kullarına karşı sonsuz merhamet sahibi olan o yüce yaratıcının böylelikle kullarının peygamberlerin izinden giderek kurtuluşa ermelerini istediğini söyler.

²³³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/428.

²³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 3/154-155.

Müellifin diğerk bir yorumu ise, mânânın şifa veren bir öğüt olduğudur. Yüce Allah'ın (cc) kullarına faydalı olan şeyleri emredip zararlı olan şeylerden sakındırmasıyla böyle bir mânâ söz konusu olabilir.²³⁵

Mâtürîdî'ye göre Nisâ sûresinin *وَاللّٰهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ* “Allah tövbelerinizi kabul etmek ister.” (4/27) âyetiyle Allah'ın (cc) kullarından tövbe etmelerini istemektedir. Bunun için de kullarına doğru olan yolu yani peygamberlerin ve itaat ehlinin yolunu göstermiştir. Eğer göstermeseydi, va'dinin yerine getirmeme durumunun söz konusu olma ihtimali sebebiyle bu durum da Yüce Allah'ın (cc) adl sıfatına aykırı olurdu. Aslında bu âyetle yüce Allah (cc) tövbe eden kullarının ve tövbe etmeden kâfir olarak ölecek kullarını ayırt etmek içindir ki mü'min olarak ölecek kullarının paylarına düşeni ahirette vermemesi Allah'ın (cc) va'dine aykırı olurdu.²³⁶ Allah (cc) bundan münezzehtir.

Bütün fiilleri Allah'ın (cc) yarattığını, kullarına verdiği cüz'i irâde ile kulların bu fiili gerçekleştirdiği görüşünü savunan İmâm Mâtürîdî, Allah'ın (cc) kullarına kitaplar, ve peygamberler aracılığı ile doğru yolu gösterdiği ve kullarına bu doğru olan yoldan gitmelerini emrettiğini ancak tercihi yine kullarına bıraktığını, kulun kendi irâdesiyle iyi ya da kötüyü tercih edeceğini ifade eden müfessir bu bölümü *يُرِيدُ اللّٰهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِزًّا فِي الْأَجْرَةِ* “Allah onların ahirette hiç nasibi olmasını istiyor.”²³⁷ Yani Allah (cc) bu âyeti asla iman etmeyeceklerini bildiği bir kavim için göndermiştir. Allah asla iman etmeyen kavmin ahirette nasiplerinin olmamasını dilemiştir. Müfessire göre bu, Allah'ın (cc) zorlamasıyla değil, kulun tercihi ile irâde ettiği görüşü bu yorumla bir kez daha görülmektedir. Müfessir bu âyette Allah'ın (cc) kullarının tövbe etmelerini istediğini ve günahlardan tövbe eden bir kavmi haber verdiğini ifade etmektedir.

Allah (cc) size dininizi açıklamak, işlerinde salah olanları izah eylemek doğru yolu ve hidayeti bulmanız için tevbe etmeniz ve size tevbe yollarını göstermek için bu ayeti inzal buyurmuştur. Sizi ve sizden önce geçen nebilerin ve salih kullarının yollarına iletmek istiyor. Sizi İbrahim aleyhisselamın milleti olan hanif şeriatine hidayet etmek istiyor. Allah (cc) size doğru yolu gösterdi ama siz

²³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, 1/155-156.

²³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, 1/156-157.

²³⁷ Âl-i İmran 3/176.

buna rağmen birçok kusur işlediniz. Sizden ifrat ve tefritler vuku buldu. Allah (cc) sizi tevbeyle irşad ile tevbelerinizi kabul etmek istiyor.²³⁸ Mu‘tezile’nin Allah (cc) tövbe etmeyenin de tövbe etmesini ister görüşünü tenkit eden Mâtürîdî, şöyle der: Allah (cc) kullarının yapacağı bütün fiilleri ezeli ilmiyle bilir. Eğer biz bunu kabul ediyorsak bu durumda Allah (cc) tövbe edecek olan kullarını da bilir. Allah (cc) eğer tövbe etmeyecek kullarının tövbe etmesini istiyorsa bu durum Allah’ı (cc) acizlik ve bilgisizlikle nitelemektir. Mu‘tezile’nin bu görüşünün yanlış olduğuna birçok âyetle örnek verilebilir. Biz burda Leheb sûresini örnek vermekle yetineceğiz. Eğer Mu‘tezile bu görüşünde doğru olsaydı Allah (cc) Ebû Leheb’in de tövbe etmesini isterdi ama Allah (cc) Ebû Leheb’in tövbe etmeyeceğini ezeli ilmiyle biliyordu ve daha o hayatta iken Leheb sûresi ile onun cehennemliklerden olduğunu haber vermiştir. Allah (cc) bunu ezeli ilmiyle bilmesi Ebû Leheb’in iman etmemesini mecbur etmez. Dolayısıyla Allah (cc), tövbe edeceklerini bildiği kavimlerin tövbe etmelerini dilemiştir yani emretmiştir ancak bu konudaki tercihi yine kulun irâdesine bırakmıştır.

“*Nefsâni* عَظِيمًا وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا” *arzularına uyanlar ise sizin büsbütün yoldan çıkmanızı isterler.*” Nefsâni arzuların kendilerine gelmeleri yani nefislerinin esiri olmuş kimselerin dünyanın geçici lezzetlerini ebedi yurt olan ahiret yurduna tercih etmeleri demektir. Müfessire göre bu, Allah’ın (cc) açıklamasındaki bir eksiklik dolayısıyla değil, insanların akıbetlerine bakıp düşünmemeleri ile olmaktadır.²³⁹ Ehli sünnet âlimlerinin görüşlerine bakıldığında Razi, tevbe fiilini yaratanın Allah (cc) olduğunu, bu fiili yapanın da kul olduğunu ve yine tevbeyi kabul edenin Allah (cc) olduğunu ifade eder. Allah Teâla, fasıkın tevbe etmeyeceğini bilmektedir. Fasıkın tevbe etmesiyle, Allah’ın (cc) onun tevbe etmeyeceğini bilmesi birbirine zıt iki durumdur diyerek bunun mümkün olmayacağını söyler. Zîra Allah (cc) herkesin tevbe etmesini isterken şeytan da yoldan sapmalarını ister. İnsanların şeytana uymaları yani irâdelerini kötüye kullanmaları durumunda şeytanın nüfuzu Allah’ın (cc) nüfuzuna galip gelmiş olur ki bu imkansızdır diyerek bu âyetin

²³⁸ Tahsin Emiroğlu, *Esbabı Nüzûl, (Kur’an Âyetlerinin İnış Sebepleri Ve Tefsirleri)*, (Konya: Yeni Kitap Yay.,1968), 3/70-71-72.

²³⁹ Mâtürîdî, *Te’vilatu l-Kur’ân*, 1/156-157.

Allah'ın (cc) tevbe edeceklerini bildiği kullarına bir hitabı olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁰ Allah (cc) size rahmet nazarıyla bakmak ve sizi mutlu etmek istiyor. Şehvetlerinin arkasından koşup keyiflerine tabi olanlar ise bozulup hak yoldan sapmanızı istiyorlar. Kendilerine tabi olmanızı, helal haram tanımayarak sizin fenalık yollarında dolaşmanızı ve uçurumlara sürüklenmenizi istiyorlar. Siz o günahkârların şehvetlerine tabi olmayınız. Şehvete değil hikmete ve ilâhi beyana tabi olunuz.²⁴¹ Kafirler ve facirler sizin adaletten uzaklaşıp zulme gitmenizi, haktan yüz çevirip bâtıla meyletmenizi irade ederler. Batıl ve zulüm ehli olan şehvetlerinin esiri olanla dost olmaktan daha büyük bir sapıklık olamaz.²⁴² Yine Mü'minlerden Allah'ın (cc) yoluna tabi olmaları isteniyor. Şehvetlerine uyanların telkinlerine kulak vermemeleri ve kendilerini saptırmaya çalışanların tuzaklarına düşmemeleri isteniyor.²⁴³ Mu'tezile'nin iddia ettiği gibiye Allah, (cc) mü'min kulları yoldan saptırmaya çalışan şehvetperest insanların da tevbe etmelerini istiyorsa ve bu insanlar tevbe etmeyeceklerse bu Allah'a (cc) acizlik isnad etmek demektir. Ehli sünnet âlimlerinin görüşlerine bakıldığında da İmâm Mâturîdî'nin görüşlerini desteklediği görülmektedir.

İnsandaki yükselme hırsı, her şey üzerinde tahakküm kurma isteği, nefsin hevâ ve hevesleri uğruna şehvetlerinin esiri olmuş kimselerin şehvetleri kendilerine galip gelmiştir. Onları ölümü ve ahireti düşünmekten alıkoyan, dünyanın hevâ ve heveslerinin geçici bir yer olduğunu unutturan onların nefsânî arzularıdır. Onların sonu ise hüsrandır ve onlar ziyana uğramışlardır. Nefsin azgın arzularına uyanlar kendi battıkları bataklığa doğru yol üzere olanları da çekmeye çalışır. Tövbe etmek yerine günahlarında ısrar edenler ve Allah'a (cc) kulluk edenleri yoldan çıkarmak isteyenlerin sonunun hüsrân olduğu yine birçok âyette belirtilmektedir. Akıl ve irâde sahibi olan insan tercihlerinde özgür irâdeye sahip ise yaptıklarının sonucu kendisine mükâfat veya azap olarak dönecektir. Yani insan kendi yaptıklarının karşılığını görecek.

²⁴⁰ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîri Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Trc. Doç. Dr. Suat Yıldırım-Doç. Dr. Lütfullah Cebeci- Doç. Dr. Salih Kılıç- Öğ. Gör. C. Sadık Doğru, Akçağ yay. 1. Baskı, Ankara:1990, c.7, s. 529.

²⁴¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili, Eser Kitabevi*, İstanbul: trs. c.2,s.1336.

²⁴² Said Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, çev. Bekir Eryaysoy-Harun Ünal, Şamil yay. İstanbul:1989, c 3, s.93.

²⁴³ İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, (İstanbul: Ekin Yay.,1997), 6/7110.

Yüce Allah (cc) o sonsuz merhameti ile mü'min kullarını, şehvetlerine uyanlara uymamaları için uyarmış uyanları ise bu gûnahtan pişman olup tövbe etmelerini emretmiştir. *يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفٌ* “Allah yükünüzü hafifletmek ister, çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”²⁴⁴ Mâtürîdî, bu ilahi beyânın şu mânâyâ gelme ihtimali olduğunu söyler: Allah (cc) yükünüzü hafifletmek ister yani geçmiş ümmetlere yüklediği sıkıntılar, meşakkatler, ağır yükler ve zorlukları bize yüklememiştir. Geçmiş ümmetlere yüklediği yükleri bizim üzerimizde hafifletmiştir. Geçmiş ümmetlerin isyanlarına inkârlarına karşılık onları cezalandırmış, çeşitli şekillerde helâk etmiştir. Oysa bizim üzerimizdeki yükü hafifletmiştir. Şöyle ki âhir zaman ümmetinin nefsânî arzularının esiri olması şehvet bataklığında boğulması, isyan etmesi, inkâr etmesi ve bütün bunlara rağmen işlediği bütün günahlardan pişman olup tövbe etmesi sonucunda Yüce Allah'ın (cc) o kullarını affetmesi aslında yükümüzü hafifletmesi âyetinin bir alâmetidir. Allah (cc) kullarını günah ve vebal kirinden temizlemek ister. Çünkü insan zayıf yaratıldığından şehvi arzularına karşı güçsüzdür. Nefsine tabi olma hususunda kendini kontrol edemez. İşlediği günahlarından dolayı kullarının pişman olarak bu günah kirinden temizlenmeleri için tevbe etmelerini ister.²⁴⁵ İnsan zayıf olarak yaratıldığı için doğru yoldan sapanların tevbe etmeleri istenerek onların yükleri hafifletilmek isteniyor.²⁴⁶ Allah'ın (cc) tevbeyi bizim üzerimize muvaffak kılması kötü olan fiileri terkedip iyi olan fiillere sevkmesidir. Beni İsrail ve diğer ümmetlerin üzerlerine verilen teklifler Müslümanların üzerine verilmemiştir. İslam dini kolaylık dinidir. Ancak insan nefsanî arzularına karşı zayıf ve tahammülsüzdür.²⁴⁷ Her çağda ve toplumda mide ve şehvetine düşkün hayatını bu emeller uğrunda heba eden kalbi kararmış vicdanının sesine kulak tıkayan şehvet mübtelası insanlar vardır. Bunların, dini değerlerine bağlı olanlara Kur'ân'ın hükümlerini kendilerine şiar edinmiş insanlara, dürüstlüğe erdemliğe tahammülleri yoktur. Fırsat buldukları vakit bu kişileri kendi yollarına çekmeye çalışırlar. Bunu başaramadıklarında ise onlarla alay etmeye ve onları küçük

²⁴⁴ Nisâ 4/28.

²⁴⁵ Muhammed Alî es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr, (Tefsîrlerin Özü)*, trc. Doç. Dr. Sadreddin Gümüş-Dr. Nedim Yılmaz, (İstanbul: İz Yay.,1990), 17/7512.

²⁴⁶ Derveze *et-Tefsîru'l-Hadis*, 6/110.

²⁴⁷ Konyalı Mehmet Vehbi, *Hulasâtu'l-Beyân, (Büyük Kur'an Tefsîri)*, 4. Baskı, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, trs), 3/900.

düşürmeye çalışırlar. İçine düştükleri bataklığın güzel bir yol olduğunu çevrelerindeki insanlara benimsetmeye çalışırlar. Peygamberimiz'e (s.a.v.) her türlü iftirayı atan düşmanları ona musallat eden Ebû Cehiller ne ise bugün Kur'ân'ın hükümlerini çağıdışı bırakmaya çalışan İslam düşmanları da odur. Evlenme konusunda nikah şartının getirilmesi yine kadınları şehvetperestlerin ağzından ve ağzından kurtarma amaçlıdır. İslam kadının, kadınlık ve annelik gibi önemli olan iki vasfını korumayı amaçlamıştır.²⁴⁸ Erkeği ise zinadan koruyarak meşru çerçevede nefsini tatmin etmesi hususunda kolaylık sağlamıştır. Nitekim cariyelerle nikahlanmanın da helal kılınması insanların bu zaafiyetlerinden dolayı yükünün hafifletilmesinin bir örneğidir.²⁴⁹ Beşerî varlık olan insanın nefsanî arzulara karşı bazı zaafiyetleri vardır. İmâm Mücahid'in İbn Abbas'dan (r.a.) rivayetle şehvetine uyanlardan maksadın zinaya düşenler olduğunu beyan eder.²⁵⁰ İnsan yaratılış ve kuvvet bakımından her ne kadar güçlü olsa da nefsine ve onun azgın arzularına karşı zayıf ise bu insan zayıf hükmündedir. Yaratılış ve kuvvet bakımından zayıf olup ilâhî yasaklara karşı güçlü duran kimse ise kuvvetli insan hükmündedir.²⁵¹ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا “Zira insan zayıf olarak yaratılmıştır.” Bu kabilde nefsin temayüllerine tabi olması olağandır. Ama Allah (cc) kullarına gücünün üstünde yük yüklememiştir. İnsana helal dairede bazı şartlarla zaafiyetlerini gidermeleri için bazı suhuletler tanımıştır. Kullarına bu suhuletlerden istifade etme imkânı sağlamıştır.²⁵² İbn Kesir tefsirinde de cariyelerle nikahlanmanın caiz olmasının sebebinin insanın kadınlara karşı zayıf oluşu hasebiyle nefsin arzularına yenik düşmemesi için bir hafifletme olduğu ifade edilir.²⁵³ İnsan zayıf olarak halkedilmiştir. Zannedildiği gibi kaviy bir mahluk değildir. Şiddete dayanıklı değildirler. Tahfife muhtaçtırlar. Bu hususta insanların zinaya yönelmemeleri için nikahta teşdidat gösterilmemelidir. Kolaylık

²⁴⁸ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Kur'ân Tefsiri*, (İstanbul: Anadolu Yay.,1986), 3/1278.

²⁴⁹ Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 3/93-94.

²⁵⁰ Mahmut Ustaosmanoğlu, *Ruhu'l-Furkan Tefsiri*, (İstanbul: Sirac Yay.,2010), 5/25.

²⁵¹ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 7/529.

²⁵² Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân'ı-Kerîm'in Türkçe Meâlî Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul: Bilmen Basım Yay.,trs.) 2/580.

²⁵³ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân'ı-Kerîm Tefsiri*, çev. Dr. Bekir Karlığa-Dr. Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yay.,1984), 4/1647.

ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar yıkayın. Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şâyet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayak yolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin). Yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah (cc) size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimeti tamamlamak ister ki şükredesiniz.”²⁵⁸ buyurmaktadır. Bu âyette namaza kalkacağımız zaman abdest almamız emrediliyor. Yüce Allah (cc) her daim abdestli olmamızı emretmemiştir. Şâyet öyle olsaydı bu insanlar için sıkıntı ve meşakkat olurdu. Yine su bulamadığımız zaman temiz toprakla teyemmüm etmemiz emrediliyor. Buradan da Cenab-ı Hakk’ın kullarına kolaylık sağladığı görülmektedir. Âyette de belirtildiği gibi Allah (cc) kullarına güçlük çıkarmaz kolaylık diler. Yine Bakara sûresi 185. âyette “Allah sizin için kolaylık diler.”²⁵⁹ âyetiyle Yüce Allah’ın (cc) bizlere merhamet ettiğini, bazı ibadetleri üzerimizde kolaylaştırdığının delilidir. “Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.” Müfessir Allah’u Teâlâ’nın bu beyanıyla kâfiri kastetme ihtimali olduğunu söyler ve Mearîc sûresi 19. ve 20. âyetiyle açıklık getirir. “Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır, başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur.”²⁶⁰ âyetiyle insanın zikredildiği yerde kâfirin kastedildiğini ifade etmektedir. Ona göre kâfirin zaafından dolayı kalbi daralır, içinde bulunduğu nimetlere nefsi nankörlük eder ve bu sebeple zayıf ve güçsüz olur.

Müfessirin âyetteki ikinci görüşü ise Allah Teâlâ’nın bu âyetle hem kâfir hem de müslümanları kastetmiş ihtimali olmasıdır. İnsan başlangıç noktasında zayıf yaratıldığını ifade eder. Bu görüşünü de وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفٌ “Allah sizi zayıf olarak yarattı.” (30/54) âyetiyle pekiştirir. Müfessir Enbiya 21/19, 20 âyetiyle “O’nun huzurunda bulunanlar, O’na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler, ne de yorulurlar. Onlar bıkip usanmaksızın gece gündüz Allah’ı tenzih ederler.” âyetiyle de insanın melek olmadığını bir beşer olduğunu, kendisine yüklenilen ibadet ve itaatten bıkkınlık gösterdiğini, yorgun düştüğünü ve bunlardan da

²⁵⁸ Mâide 5/6.

²⁵⁹ Bakara 2/185.

²⁶⁰ Meârîc 70/19-20.

anlaşılacağı üzere insanın zaafiyetleri olan bir varlık olduğunu ifade eder. Evet insan melek değildir. Beşeri bir varlık olan insan nefsiyle her daim imtihan halindedir. İnsan zayıf yaratılmıştır ama insanın zayıf yaratıldığını bilen Yüce Allah (cc) insana tövbe kapılarını da açık bırakmıştır. İnsan nefsin arzularına yenik düşüp Allah’u Teâlâ’nın kendisine vermiş olduğu irâde-i cüz’iyyesini yanlış yönde kullanırsa da pişman olup tövbe ettiği an günahlarının bağışlanacağı ve affedileceği birçok âyette zikredilmiştir. Sonuç olarak Allah, (cc) ister iman etsin ister iman etmesin bütün akıl sahibi kullarını muhatap almıştır. İnsanın zayıf yaratılmasından dolayı Allah, kullarına uyarıcı olarak peygamberler göndermiş ve onları bu doğrultuda kurtuluşa ermelerini istemiştir. Çünkü Allah (cc) kullarına merhameti gereği azap etmek istemez. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Allah (cc) kullarına zoraki olarak bir yaptırımda bulunmamıştır. İnsanlara iyiyi-kötüyü peygamberler ve vahiy aracılığı ile açıklamış insanlara vermiş olduğu cüz’i irâde ile tercihi onlara bırakmıştır. İnsanın zayıf yaratılması Cebriye ekolünün düşüncesinin doğru olduğu anlamına gelmez. İnsan nefsi ile Allah’ın (cc) kanunları arasında bir tercih yapma durumunda kalmıştır. İnsanın varlıkların en şerefli olarak nitelendirilmesi nefsiye karşı bu kadar zayıf olduğu halde Allah’ın (cc) koyduğu ilâhi kanunların dışına çıkmamak için dünyevi hazzardan ferağat etmesi sebebi ihtimali vardır. Mu’tezîle’nin savunduğu düşünce doğruysa yani bütün fiiller insana izafe edilirse bu görüş insanın zayıf yaratıldığı ayetiyle çelişmektedir. Zîra onlara göre Allah (cc) kullara öyle bir kudret ve güç vermiştir ki kulları bütün fiillerini kontrolü altında tutmuştur. Nitekim bu tahakküm insanın hata yapma ihtimalini minimize edecektir. Velez ki kötülüğü tercih etti bu durumda yine kendi kudretiyle o fiili yaratıp yapmışsa pişmanlık duyup tevbe etme ihtimali de bulunmamalıdır. Bu durumda insanlara uyarıcı olarak ne peygamberler ne de kitaplar gönderilmesine gerek kalmamalıdır. Mu’tezîle’nin görüşleri mütalaa edildiğinde işin içinden çıkılamamaktadır. İmâm Mâtürîdî insanın fiillerinde sınırsız özgürlüğü kabul etmemektedir. İnsan, Mu’trezîle’nin dediği gibi tamamen özgür de değildir, Cebriye’nin savunduğu gibi fiillerinde tamamen pasif de değildir. İnsan bir fiili yapmaya niyet eder Allah (cc) fiil esnasında fiili yaratır kul ise bu fiili kendi iradesi ile kesb eder. Fiilleri tamamen kullara izafe etmek tevhid inancına zarar verir. Fiilleri tamamen Allah’a (cc) izafe

etmek ise Allah'ın (cc) kullarını cebir altında bırakması anlamına gelir ki bu durumda ceza ve mükafatın muhatabı Allah (cc) olur. Allah (cc) bundan münezzehtir. İmâm Mâturîdî'nin görüşleri mütala edildiğinde insana getirilen yükümlülükler, emir ve yasaklar insanın yaptığı amellerinden dolayı ahirette karşılığında alacağı ceza ve mükafat insanın fiillerinden sorumlu olduğunu göstermektedir. İmâm Mâturîdî'nin irâde ve kesb konusundaki görüşlerine de bakıldığında Allah'ın (cc) fiilleri yaratması ve kulun da bu fiilleri kesb etmesi görüşü mantıklı ve tutarlı görülmektedir.

5. SONUÇ

İrâde konusu ele alındığında ve mezheplerin farklı görüşlerine bakıldığında bazı mezheplere göre irâde tamamen Allah'a (cc) izafe edilirken bazı mezheplere göre ise irâde tamamen kula izafe edilmektedir. Ehl-i sünnet mezheplerine göre ise irâde ne tamamen Allah'a (cc) ne de tamamen kula izafe edilir. Çalışmamızda görüşleri üzerinde durduğumuz İmâm Mâtürîdî'nin *Te'vilat*'da Nisâ Sûresi 26, 27 ve 28. âyetlerine getirdiği yorumlarda, irâde ne tamamen Allah'a (cc) ne de tamamen kula izafe edilir. İrâde küll-î irâde ve cüz-î irâde olmak üzere iki kısımda incelenir.

Küll-î irâde Allah'ın (c.c.) irâdesidir. Cüz-î irâde ise Allah'ın (cc) kullarına lütfettiği, karşısına çıkan seçenekler arasında aklını ve mantığını kullanarak seçim yapabilme özgürlüğüdür. Buna göre Allah (cc) fiili irâde eder ve yaratır. Kul ise Allah'ın (c.c.) kendisine vermiş olduğu cüz'i irâde ile o fiili kesb eder, gerçekleştirir.

Fiiller tamamen Allah'a (c.c.) izafe edilmiş olsa idi kul yaptıklarından mes'ul olmazdı. Bu durumda fiillerden sorumlu tutulmayan kul için ise yaptıklarından ötürü hesaba çekilmesi söz konusu olmazdı. İslâm dininin inanç esaslarından olan ahiret inancının da bir anlamı kalmazdı. Benzer şekilde fiiller tamamen kula izafe edilmiş olsa idi Allah'ın (c.c.) irâdesi ve yaratıcılık sıfatı inkâr edilmiş olurdu.

Faili açısından irâde çeşitlerini ikiye ayıran İmâm Mâtürîdî'nin görüşüne bakıldığında yukarıda izah edilen görüşle paralel olması sebebiyle İmâm Mâtürîdî'nin düşüncesinin mantıklı ve tutarlı olduğu görülmektedir. Bu görüşler bağlamında Nisâ Sûresi ilgili âyetler doğrultusunda İmâm Mâtürîdî Allah'ın (c.c.) Küll-î irâdesi gereği kullarına kolaylık sağladığı, kullarının işledikleri günahlar sonucunda kullarına vermiş olduğu Cüz-î irâdeleriyle tövbe etmelerini istediği görülmektedir. Allah (c.c.) kullarına cüz-î irâdeyi bahşetmemiş olsaydı tövbe kavramı da söz konusu olmazdı.

Nisâ Sûresi'nin ilgili âyetlerine bakıldığında Allah (cc) kullarının peygamberlerin yolundan gitmelerini ve kullarından tövbe etmelerini istemesi, kullarını herhangi bir icbar altında bırakmadığı ve kullarının cüz-î bir irâdeye

sahip olduklarını göstermektedir. Aynı zamanda Allah'ın (c.c.) kulları için kolaylık dilemesi ve insan zayıf yaratılmıştır buyurmasından insanın aslında aciz bir varlık olduğunu Allah'ın (c.c.) irâde ve kudretinin varlığı görülmektedir. Ama bu acizlik, kulları işleyeceği günahlardan muaf tutmamış aksine tercihlerini doğru minvalde kullanmaları istenmiş, sünnetullah'a sıkı sıkı sarılmaları emredilmiştir.

Bu açıklamalara bakıldığında kulun iradesi ne tamamen dışlanarak saf dışı bırakılmış, ne de tamamen tahakküm altında tutulmuştur. Dolayısıyla bu da İmâm Mâtürîdî'nin bu konudaki görüşünü desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülbaki, Muhammed Fuad. *el-Mu‘cem‘l-mfrehres li-elfâzi‘l-Kur‘ani‘l-Kerîm*. Kâhire: Dâru‘l-Hadîs, 2001.
- Açık, Fatih. *Kur‘n-ı Kerîm‘de İrâde Hürriyeti ve Sorumluluk erevesinde İnsan Hayatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2007.
- Altuncu, Tuba. *İnsan İrâdesi ve Kader İlişkisi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012.
- Atlioğlu, Büşra. *Ehl-i Sünnet Kelâmında İrâde-Kader İlişkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018.
- Aydın, Hüseyin. “Eş‘arî‘nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi”. *İslâmî İlimler Dergisi* 6/2 (2011), 7-38.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur‘n‘ı Kerîm‘in Türkçe Melı lisi ve Tefsiri*, 8 Cild, İstanbul: Bilmen Basım Yayın, trs.
- Can, Seyithan. *İslâm Kelâmı‘nda Kudret-Fiil İlişkisi (Mutekaddimn Dönemi)*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitab‘t-Ta‘rîfât*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru‘l-Kütübi‘l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- ağrııcı, Mustafa - Hökelekli, Hayati. “İrade”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/380-384. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çayır, Boran. *Ebu‘l-Muîn en-Nesefti‘de İnsan Fiilleri (Efl‘l-İbâd)*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017.
- ınar, Bayram. “İslâm Kelâm Ekollerinde İnsan Fiilleri ve İnsanın Sorumluluğu İlişkisi”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 10/21 (2020), 31-44.
- urak, Halil. *Kemalettin İbn-i Hümam‘a Göre İnsan Fiilleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2004.
- Duman, Ali. “İmam Mtrid, Hayatı, Eserleri Ve İslâm Düşüncesindeki Yeri”. *Hikmet Yurdu (İmam Mtrid ve Mtridlik zel Sayısı)* 2/4 (2009), 109-126.
- Derveze, İzzet. *Nüzûl Sırasına Göre Kur‘an Tefsiri*, 7 cild, İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.

- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Fıkhü'l-ekber*. Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Furkan, 1999.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslam'da İtikadî, Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*. İstanbul: YeniŞafak Kültür Armağanı, ts.
- Elmalılı, Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Eser Kitabevi, ts.
- Emiroğlu, Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl (Kur'an Âyetlerinin İnış Sebepleri ve Tefsirleri)*, 10 cild, Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1968.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2010.
- Eroğlu, Serdar. *Gazâli'de İnsan Hürriyeti Problemi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2004.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-islamiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*. ed. Hellmut Ritter. Beyrut: y.y., 2005.
- Fettâh, İrfan Abdülhamid. "Cebriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/205-208. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-din*. çev. Ali Arslan. 4 Cilt. İstanbul: Merve Yayınları, 2014.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, ts.
- Gölcük, Şerafeddin. *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1. baskı., 1997.
- Gölcük, Şerafeddin. "Rızık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Havva, Said. *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 16 cild, çev. Beşir Eryarsoy- Harun Ünal, İstanbul: Şamil Yayınları, 1989.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvînî er-Râzî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. 6 Cilt. Daru'l-Fıkr, 1979.
- İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an'ı Kerîm Tefsiri*, 16 cild, çev. Dr. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984.

- İbn Manzûr, Muhammed bin Mûkerrem bin Ali Ebü'l-Fadl Cemâleddîn. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam fî'l-luga*. thk. Abdülhamid Hindavî. 11 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Kahraman, Hüseyin. *Mâtürîdî ve Neseî'î'de Kesb Teorisi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010.
- Karabulut, Şükran. *Ebû Hanîfe'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2008.
- Karaman vd., Hayrettin. *Kur'an Yolu*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Keklik, Nihat. *Felsefenin İlkeleri*, Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1996.
- Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 13. Basım, 2007.
- Korkmazgöz, Rıza. *Kelâmda İlâhi İrâde ve İlim İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2005.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmet el-Berdûnî - İbrahim Ettafeyyîş. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Kutluer, İlhan. "İlim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/109-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'an*. 10 Cilt. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitabu't-Tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlatu'l-Kur'an*. çev. Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Mevdûdî, Seyyid Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Neseî'î, Ebu'l-Berekât Abdulah b. Ahmed b. Mahmud. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Büdeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, 1998.

- Nesefî, Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî. *Tebşiratü'l-edille fî usûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2003.
- Okumuş, Namık Kemal. *Kelâmda Ecel Problemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Özdemir, Fatma Ruveyda. *Özgürlük Tanımları ve İslâm Düşüncesinde Özgürlüğün Nasıllığı*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012.
- Öztürk, Numan. *İnsan Fiillerinin Allaha İsnadı*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî. Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1. Basım, 1992.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1999.
- Sabûnî, Muhammed Alî. *Safvetü't-Tefâsîr*, Trc. Doç. Dr. Sadreddin Gümüş-Dr. Nedim Yılmaz, İstanbul: İz Yayınları, 1990.
- Sa'duddin, Eyman Abdülmümin Muhammed. "el-İrâdetü'l-ilahiyye beyne'l-ıtlâk ve't-takyîd inde'l-Mu'tezile ve Ehl'i-sünne". *Huliyyetu Külliyyeti Usûli'd-Dîn ve'd-Da'veti'l-İslamiyye* 9 (2017), 499-610.
- Sarıbulak, Zekerya. Eş'ârî'lere Göre Kesb, Hakkari İlahiyat Yazıları-1, ed. Mustafa Akman, Van: Peywwend Yayınları, 2021.
- Sinanoğlu, Abdülhamit. "İmam Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İnsan Hürriyeti Sorunu". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016), 249-267.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr - Mahallî, Celaleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-. *Tefsîru'l-celâleyn*. Kahire: y.y., ts.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Muhsin et-Türkî. 26 Cilt. Beyrut: Darü Hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *Sünenu't-Tirmizî*. thk. Beşşar Avvad Maruf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1998.

- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Ustaosmanoğlu, Mahmut. *Ruhu'l-Furkan*, 17 cild, İstanbul: Sirac Yayınları, 2010.
- Uysal, Ekrem. “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kesb Nazariyesi”. *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 2/1 (2018), 39-51.
- Ünverdi, Veysi. “Eş'arî ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî'de Kesb Teorisi”. *Diyanet İlmî Dergi* 51/1 (2015), 71-100.
- Ünverdi, Veysi. “Eş'arî'nin Kesb Teorisinin Eleştirisi: Kâdî Abdulcebbar Örneği”. *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri (21-23 Eylül 2014)*. 2/121-128. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Veber, Alfred. *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, 4. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1991.
- Vehbi, Konyalı Mehmed. *Hulasâtü'l-Beyan, (Büyük Kur'an Tefsiri)*, 16 cild, 4. Baskı, İstanbul: Üçdal Neşriyat, trs.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Kazâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/110-113. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Nisâ Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kesb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/304-306. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Said. “Fiil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/59-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Said. *Mâturîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Yeprem, Saim. *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdî*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 13 cild, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1991.
- Yılmaz, Sinan. *Türk Toplumunda Kader ve Kısmet İnancı*. İstanbul: Divan Yayınları, 2012.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmut b. Amr b. Ahmed. *Keşşâf Tefsiri*. ed. Murat Sülün. çev. Ahmet Alim vd. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Gülfer DAYI

Doğum Yeri ve Tarihi : . . .

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Hakkari Üniversitesi Temel İslam Bilimleri

Yabancı Diller: Arapça

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

A) Bildiriler

-
-
-

İLETİŞİM

E-Posta Adresi :

Tarih : 18/08/2022